

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”

ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО

№ 4 (16)

КИЇВ
“ПОЛІТЕХНІКА”
2012

УДК 32.001

УДК 316

УДК 340

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”, № 1 від 14 січня 2013 року.

Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право: Зб. Наук. праць. – Київ: ІВЦ “Політехніка”, 2012. - № 4 (16) – 108 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Л.М. Димитрова – д. ф. н., професор (головний редактор); І.П. Голосніченко, д. ю. н., професор (заступник головного редактора); Н.О. Майструк – к. с. н., доцент (відповідальний секретар); В.І. Осадчий – д. ю. н., професор; В.Б. Євтух – член-кореспондент Академії Наук України, д. і. н., професор; І.О. Кресіна – д. політ. н., професор; П.В. Кутуєв – д. с. н., професор; О.Д. Куценко – д. с. н., професор; Є.Д. Лук’янчиков – д. ю. н., професор; А.А. Мельниченко – к. ф. н., доцент; Б.В. Новіков – д. ф. н., професор; В.М. Ніколаєвський – к. ф. н., професор; С.Ю. Римаренко – д. політ. н., професор; А.О. Ручка – д. ф. н., професор; О.І. Салтовський – д. політ. н., професор; Л.Г. Сокурянська – д. с. н., професор; О.В. Соснін – д. політ. н., професор; В.І. Судаков – д. с. н., професор; О.А. Фісун – д. політ. н., професор; Л.М. Хижняк – д. с. н., професор; Н.М. Цимбалюк – д. с. н., професор.

Міжнародний склад редколегії: Є.І. Степанов – д.філос.н, професор, головний науковий співробітник Інституту соціології РАН, Президент Міжнародної Асоціації конфліктологів, Г. Дерлуг'ян – PhD з соціології, асоційований професор Північно-Західного університету м. Чикаго, США, Є. Калюжнова – к.е.н., професор університету м. Редінг, Велика Британія, Директор Центру Євразійських досліджень, С. Вітмор – PhD з політології, університет Оксфорд Брукс, Велика Британія, Ч. Сонг – PhD з політології, викладач університету м. Окленд у Новій Зеландії, Пітер Г. Соломон – професор політології, права та кримінології університету м. Торонто, Канада.

© Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут”, 2012

ISSN

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Срібна Т. В.

Тенденції розвитку демократичної трансформації політичних режимів України і Республіки Польщі у порівняльному аналізі.....7

СОЦІОЛОГІЯ

Кондаков О.

Стать невидимок: виробництво лакун в дискурсі про гомосексуальність в Росії12

Пахолок О.

Ідея здорового способу життя та її трансформація в орієнтації і практики стилю життя в пострадянських країнах23

Шабанова Алієва В. (Озкан В.)

Ефект і появи процесу "ім'яцид" при переході від соціалізму до постсоціалізму в Болгарії.....32

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Хархан Г.Д.

Ціннісні орієнтації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....37

ПРАВО

I. ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Голосніченко І.П.

Правове регулювання надання адміністративних послуг потребує системного підходу....43

Золотарьова Н.І.

Поняття методів адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки та їх різновид.....47

Костенко І. В.

Давні українські університети – носії болонських традицій.....51

Ясюк Є.

К вопросу о бюджетном финансировании местного самоуправления на уровне гмины В Польше.....57

II. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Філіпенко Т.В., Філатов В.В.

Правове регулювання діяльності колекторських компаній: український та європейський досвід.....64

Трут Д.В.

Заперечення проти вимог кредитора в пасивних солідарних зобов'язаннях.....68

Шарабурина О.О.

Проблеми правового захисту персональних даних як відомостей з обмеженим доступом.....74

Рисак Л.В.

Порівняльно-правовий аналіз регулювання відносин щодо товарних знаків з позицій законодавства України і Російської Федерації: пошук переваг і альтернатив.....79

III. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

Звягіна І.Н.	
Кодифікація цивільного законодавства Євросоюзу: порівняльно-правове та історичне дослідження.....	84
Яцишин Р.В.	
Актуальні напрямки міжнародно-правового забезпечення екологічної безпеки атмосферного повітря.....	88
<i>IV. ТРУДОВЕ ПРАВО</i>	
Бойко Р.В.	
Контроль у сфері охорони праці.....	94
Реферати.....	99

CONTENTS

POLITOLOGY

Sribna T.V.

Trends of development of democratic transformation of the political regimes of Ukraine and Poland in comparative analysis.....7

SOCIOLOGY

Kondakov A.

Sex with a hollow body: lacunas in discourse about homosexuality in Russia.....12

Paholok O.

The idea of healthy way of life and its transformation into lifestyle orientations and practices in post-soviet conditions.....23

Shabanova Alieva V. (Özkan V.)

The effects and appearances of namecide process from socialist to post-socialist Bulgaria.....32

SOCIAL WORK

Kharkhan G. D.

Orphan's moral orientations.....37

LAW

I. PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE LAW

Golosnichenko I.P.

The legal regulation of providing administrative services requires a systematic approach.....43

Zolotarova N.I.

The concept of administrative law enforcement methods in the environmental safety and its variety.....47

Kostenko I.V.

Bologna native traditions in Old Ukrainian universities.....51

Yasyuk E.

On the question of state funding of local government at the level of the commune in Poland.....57

II. CIVIL LAW

Filipenko T.V., Filatov V.V.

Legal regulation of collection companies activity: Ukrainian and European experience.....64

Trut D.V.

The objection to creditor's demands in passive joint and several liability.....68

Sharaburyna O.O.

The problems of personal data legal protection as information with limited access.....74

Rysak L.

Comparative analysis of trademarks regulation due to Ukrainian and Russian legislation: searching for advantages and alternatives.....79

III. INTERNATIONAL LEGAL RELATIONS

Zviagina I.N.	
Codification of civil law of European Union: legal comparative and historical research.....	84
Yatsychyn R.V.	
Current trends of international legal support of the atmospheric environmental safety.....	88
<i>IV. EMPLOYMENT LAW</i>	
Boyko R.V.	
Control in the field of labour protection.....	94
Abstracts.....	99

УДК 321.7 (043.3)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ УКРАЇНИ І РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ У ПОРІВНЯЛЬНОМУ АНАЛІЗІ

Срібна Т. В.

аспірантка кафедри політичних наук

Чорноморський державний університету ім. Петра Могили

Стаття присвячена аналізу особливостей й основних тенденцій розвитку українського політичного режиму у порівняльній перспективі з політичним режимом Республіки Польща. Визначено основні тенденції розвитку політичного режиму України.

Статья посвящена анализу особенностей и основных тенденций развития украинского политического режима в сравнительной перспективе с политическим режимом Республики Польша. Обозначены основные тенденции развития политического режима Украины.

The article analyzes the main features and trends of the Ukrainian political mode in comparative perspective on political mode in Poland. The main trends of the political mode in Ukraine.

Ключові слова: трансформація, демократія, політичний режим, трансформація політичного режиму, посткомуністична держава.

З часу здобуття незалежності і початку пошуків найбільш оптимальних шляхів державотворення і власного розвитку Україна у своїй зовнішньополітичній діяльності надає пріоритет європейському напрямку. Важливу роль в цьому контексті відіграє поглиблення двосторонніх зв'язків з європейськими країнами, в тому числі з Польською Республікою, адже близькими та співвідносними є долі України та Польщі, тісно переплетені на сторінках історії українсько-польських відносин. Ці держави єднають століття спільної, хоча інколи й драматичної історії, до якої, зокрема, варто віднести і перебування в соціалістичному таборі. На зламі ХХІ ст. Україна і Республіка Польща вирішують схожі проблеми трансформації та подолання тоталітарної спадщини.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років як Республіка Польща, так і Україна, в зв'язку з розпадом соціалістичної системи, отримали шанс на здобуття справжньої незалежності і обрання шляху розвитку. Кожна з країн скористалася цим шансом по-своєму.

Досвід Польщі як міцної демократичної держави в сучасному європейському просторі, може стати каталізатором, який інтенсифікує процес інтеграції нашої країни в європейське співтовариство. Крізь призму історичних подій ми можемо розглянути у порівнянні динаміку розвитку українського та польського політичних режимів, зрозуміти та усвідомити усі помилки і прорахунки у встановленні Української держави, чим, власне, і зумовлюється **актуальність** даного дослідження.

Якщо для Польщі демократичний перехід – це загалом уже факт історії, який відносно непогано вписується у випрацювані транзитологією концепції та схеми, то в Україні, де демократична трансформація проходила мляво й непослідовно, ще й досі не досягнуто того рівня політичної консолідації, коли можна було б з певністю сказати, закінчився в ній перехід чи ні і який саме режим утвердився в країні. З одного боку, Україна залишилась єдиною на пострадянському просторі країною, яку від 2005 р. Freedom House зараховує до вільних країн (рівень політичних прав у 2009 р. оцінено в 3 бали, а рівень громадянських свобод – у 2). З іншого боку, основні політичні гравці далекі від визнання непорушності демократичних правил політичної гри, і загроза авторитаризму залишається значною. То ж країну віднесено до вільних електоральних, а не ліберальних демократій [1].

Стан невизначеності, в якому все ще перебуває сучасне українське суспільство, політологи характеризують по-різному: як тривання розтягнутого, нелінійного за своєю траєкторією перехідного періоду (А. Мотиль, В. Бортніков, А. Колодій, М. Шаповаленко, Г. Шипунов) [2], продуктом якого поки що є гібридний режим з переважанням на одних етапах авторитаризму (до 2004 р.), а на інших – електоральної демократії; як потрапляння країни до так званої «сірої зони», представники якої мають дуже невиразні перспективи завершення переходу до демократії (Т. Каротерс) [3]; як усталення режиму, що відповідає критеріям електоральної, дефектної, маніпулятивної демократії (І. Бекешкіна, Е. Вільсон, О. Радченко та ін.) [4;5] або ж як змагального, електорального, плюралістичного або й просто авторитаризму (С. Левіцкі та Л. Вей, Г. Коржов, В. Полохало) [6].

Оскільки процес переходу в Україні є дуже тривалим, заради більшої конкретності аналізу в ньому доцільно виокремити певні етапи та стадії. Враховуючи зміни політичного режиму за останні двадцять років, доведеться обмежитись періодизацією процесу трансформації в Україні та виявленням його найголовніших особливостей і чинників, які на різних відрізках часу обумовлювали його успіхи або невдачі.

Підготовчу стадію лібералізації Україна почала проходити в складі СРСР. Під впливом горбачовських реформ під назвою “перебудови”, запровадження “гласності” і надання свободи створення організацій в межах так званого “соціалістичного плюралізму”, з 1987 р. в країні почалася активізація опозиційних рухів, створення громадських об’єднань, проведення страйків і демонстрацій. Переломним для України, як і багатьох інших республік СРСР, був 1990 рік. Тоді в союзних республіках були прийняті Декларації про державний суверенітет, що обумовили перші інституційні зміни політичної системи.

Отже, перша стадія демократизації є насамперед стадією переходу влади (тим чи іншим способом) до рук реформаторів [7,108] – колишньої контр-еліти, чисельність і вплив якої в різних посткомуністичних країнах була дуже неоднаковою. Різними були й шляхи отримання нею влади: шляхом переговорів та укладання угод зі старою елітою щодо участі останньої у владі і подальшого розвитку країни (Республіка Польща). Особливістю цієї стадії в Україні було те, що антикомуністична опозиція не змогла тут прийти до влади ні наприкінці першої стадії переходу, ні навіть пізніше [7,112]. А це означало, що демократичні реформи мали здійснюватися руками тих, хто в них не був зацікавлений, – гнучкішою частиною розколотої старої еліти (партноменклатури) [7,124]. Її представники грали роль “демократизаторів” силою обставин, бо хотіли пристосуватися до нових умов і в такий спосіб зберегти свої владні позиції. Як наслідок, виникли відносини, які західні політологи назвали “плюралізмом за замовчуванням” [8,5]. Такий тип відносин в Україні відкривав шлях для демократичної трансформації – упродовж менш або більш тривалого часу. Це говорить про те, що “плюралізм за замовчуванням” був різновидом перехідного суспільства з його невизначеністю перспектив. Його можна вважати особливим типом переходу, який склався в країнах, де замість приходу до влади нових еліт, відбулася мімікрія старих, їх “вростання” в нові, ними ж створювані відносини [8,6].

Україна мала відносно слабку, структурно неповну контреліту, що зазнавала великих репресій у комуністичні часи. Ні її чисельність, ні склад не давали їй змоги заповнити організаційну та господарську структури після здобуття незалежності.

Друга стадія посткомуністичного переходу – прийняття рішень щодо створення нових інституцій, припадає в Україні на 1992-1997 рр. На значні перешкоди наштовхувалось формування банківської системи, реформування аграрного сектора. Та попри все саме в цей період відбулися такі важливі події як прийняття нової Конституції (28 червня 1996 р.), обрання Конституційного суду, який приступив до роботи у січні 1997 р., ухвалення у вересні 2007 р. закону про змішану, мажоритарно-пропорційну систему виборів, що відкривав нові можливості для розвитку багатопартійності, що підтвердили парламентські вибори 1998 р. [9,39].

Замість наростання процесів, притаманних третій стадії переходу: зміцнення і легітимації нових, демократичних інституцій, закріплення демократії на рівні політичної культури, в Україні з кінця 90-х років політичний розвиток дещо змінив свій вектор. Події почали розвиватись під впливом і в інтересах тих груп фінансово-промислового капіталу, які з’явилися внаслідок тіньової, тривалої та несправедливої приватизації. Зблизившись з владою та привласнивши ЗМІ, вони набули нової якості, і суспільство отримало усі підстави називати їх олігархами [10,111].

Період після Помаранчевої революції (у 2004-2010 рр.) можна інтерпретувати як початкову стадію антиолігархічної боротьби за втримання демократичного вектора розвитку. Він приніс деяке розширення свободи, але водночас – несподівано для більшості – вилився у майже неперервну політичну кризу, що має ознаки інституційної.

Можна відзначити такі процесуальні особливості українського переходу до демократії:

– невиконання одного з початкових завдань переходу: заміни еліт, тобто приведення до влади людей, мотивованих на радикальну трансформацію і незалежність України водночас;

– неправова культура владної верхівки (нової/старої еліти), її нездатність усвідомити пріоритетність процедур і правил врядування та процесу їх формальної інституціалізації, часте звертання до незаконних та антиконституційних дій;

– відносна слабкість основної опозиційної сили – національних демократів; регіональна обмеженість їх впливу, а з часом – усе більша зацікленість на внутрішній боротьбі та розпорошеність; амбівалентна роль цієї сили як рушія реформ, оскільки найбільше вони опікувалися проблемами державності і через те зайняли нішу надто м’якої “конструктивної” опозиції;

– повільність реформування та стійке недовиконання найголовніших завдань кожної стадії переходу, які мали б становити платформу для перетворень на наступній стадії;

– слабкість, розхитаність і низька легітимність офіційно встановлених демократичних інституцій – спочатку через постійне гальмування реформ, а потім – через протилежну крайність: їх перманентну критику, кон'юнктурне реформування в партійно-групових інтересах та делегітимацію створюваних і змінюваних інституцій;

– вкорінення та розвиток неформальних інституцій упродовж перехідного періоду – через затримки зі створенням формальних (офіційно встановлених) інституцій, а потім через ігнорування та постійні неуспішні спроби реформування;

– поступова заміна залишкового посткомуністичного авторитаризму новим олігархічно-клієнтельним авторитаризмом на рівні поведінки певних груп політичної еліти, зміна вектора політичного розвитку у період пізнього “кучмізму” та його “виправлення” Помаранчевою революцією;

– проходження суспільства через два істотно відмінні етапи перехідного процесу: посткомуністичний (незавершений) та антиолігархічний (поки що перебуває на початковій стадії, знову впершись у глуху стіну селекції, реструктуризації та консолідації нової політичної еліти).

Демократична трансформація в постсоціалістичних країнах, а Україна і Республіка Польща не виняток, відбувається за досить схожими схемами: формування демократично налаштованих груп в суспільстві, кристалізація всередині їх модернізаторської еліти і наступний прихід її до влади, створення нових політичних інститутів і серія відповідних реформ в економіці. Проте цьому передували події, які визначили “стартові передумови” і які ми не можемо не брати до уваги, якщо хочемо зрозуміти причини перманентності економічної кризи та специфіку політичної модернізації в Україні.

Процес реформування політичної системи ускладнювався відсутністю медіаційних (перехідних) структур, створених на базі опозиційних авторитарному режиму угруповань [11,58], якою в Республіки Польща стала “Солідарність”. За роки перебудови в українському суспільстві не кристалізувалася жодна політична сила, здатна запропонувати чітку програму перетворень. А тому модернізаційний процес повністю визначався владою. Такий спосіб реформування польський політолог Є.Вятр класифікує як “реформа зверху” [11,61] — модернізаційні імпульси надходили з боку владних структур, але за фактичної відсутності громадянського суспільства (воно не сформоване й досі) — контроль з боку суспільства відсутній, що викликає уповільнення темпів реформ та багаточисельні деформації.

Протягом 80-х Польща створює атрибути демократичної держави: Конституційний і Державний трибунали, відроджує багатопартійність, політичні свободи, посилює конституційні гарантії для індивідуальних сільських господарств. З приходом до влади модернізаційної еліти в 1989 р. після відомого “Круглого столу”, коли було досягнуто домовленостей між Польською об'єднаною робітничою партією, “Солідарністю” та іншими партіями про подальшу стратегію суспільного розвитку, було відновлено двопалатну структуру парламенту, інститут президентства, проголошено принцип політичного плюралізму — основу формування багатопартійності. Польську модель тих років Є.Вятр називає “реформою, узгодженою між владою і опозицією” [11,67].

Розглянемо детальніше політико-владні інститути України і Польщі. Відзначимо, що конституціями обох країн закріплюється основоположний принцип організації влади — принцип її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Законодавчу владу в обох країнах, які є унітарними, здійснюють парламенти. В Україні це Верховна Рада — однопалатний парламент, куди входить 450 народних депутатів, обраних на 4 роки, що працюють на професійній основі. Закони, прийняті Верховною Радою і підписані Головою Верховної Ради, направляються на підпис Президенту України. У Республіки Польща структура парламенту принципово інша. Тут законодавчу владу здійснює Сейм — нижня палата (460 депутатів) та Сенат — верхня палата (100 сенаторів), які для вирішення особливо важливих питань можуть об'єднуватись, утворюючи Національні збори. Кожен законопроект, прийнятий Сеймом, направляється на підпис в Сенат. Якщо Сенат протягом 30 днів не приймає відповідну постанову, закон вважається прийнятим в редакції, запропонованій Сеймом [12,105]. Проте Сейм може відхилити постанову Сенату абсолютною більшістю голосів в присутності не менше половини складу депутатського корпусу. Прагнучи вдосконалити процес законотворення, Республіка Польща запроваджує двопалатний парламент, що в перехідній державі є цілком виправданим. Але, аналізуючи функції Сенату у відповідності з новою конституцією, автор схиляється до думки, що цей інститут втратив свою роль в законодавчому процесі (частково через обмеження його права вето) і перетворився на другорядний орган. Тому польський бікамералізм в нинішньому вигляді фактично є виявом поваги до давньої польської традиції. В Україні існування двопалатного парламенту має певний сенс. Це забезпечило б ширше представництво регіонів в парламенті і більшу ефективність прийнятих законів, хоча й суттєво б уповільнило і без того досить повільний процес законотворення в українському парламенті.

І в Україні, і в Республіці Польща президенти є главами держав і гарантами конституцій, представляють державу на міжнародній арені, обираються всенародним голосуванням терміном на

п'ять років. При цьому вони мають певні важелі впливу на всі владні гілки. Президент Республіки Польща також має право на розпуск парламенту, на призначення Голови Ради Міністрів, але він не може одноосібно призначати міністра закордонних справ і міністра оборони, затверджувати бюджет та ін. П.Співак робить висновок, що "повноваження президента обмежені настільки, що його всенародне обрання втрачає всякий сенс" [13,74]. Тому можна констатувати, що процес трансформації політичної системи сучасної Республіки Польщі спрямований на створення західноєвропейської моделі парламентської демократії зі зверхністю Сейму над президентом і Радою Міністрів.

В Україні, відповідно до Конституції, вищим органом виконавчої влади є Кабінет Міністрів, який забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність держави, здійснює її внутрішню і зовнішню політику як безпосередньо, так і через центральні та місцеві органи влади, спрямовуючи, координуючи та контролюючи їх діяльність.

У Республіки Польщі виконавчу владу уособлює Рада Міністрів, яка забезпечує виконання законів, координує і контролює роботу органів урядової адміністрації, забезпечує внутрішню та зовнішню безпеку країни. На місцях, згідно з конституцією, до недавнього часу виконавча влада здійснювалася воєводствами, які були підпорядковані безпосередньо Раді Міністрів. Це породжувало своєрідний розрив між нижчими і вищими органами влади, а значить сталося відсторонення влади від вирішення питань місцевого значення. Після адміністративної реформи під назвою "Європа регіонів", яка вступила в силу з січня 1999 року відбулося укрупнення воєводств (з 49 сформовано 16), відроджено повіти (на кшталт наших районів) і перерозподілено функції виконавчої влади, коли за столицею лишаються питання загальнонаціонального характеру, а регіональні проблеми вирішуються на місцях.

І в Україні, і в Республіки Польща на конституційному рівні закріплено судову владу як рівноправну і самостійну в системі двох інших гілок влади — за-конодавчої і виконавчої, а правосуддя, як особлива функція держави, здійснюється виключно судами. В обох державах визначено основні засади демократичного судочинства: змагальність сторін у судовому розгляді кримінальної справи, повне фіксування судового процесу, можливість апеляційного оскарження рішення суду.

У Республіки Польща фактично збереглася судова система, визначена Законом про устрій загальних судів 1985 р. Змінено лише принципи судочинства. Загалом судова система в Польщі більш диференційована, ніж в Україні. Свідченням цього може бути Державний трибунал, спеціалізований орган конституційної юстиції, який вирішує справи про конституційну відповідальність посадових осіб.

Загалом, аналізуючи наявні політико-владні інститути України крізь призму польського досвіду, можемо констатувати, що існуюча в нашій державі модель є досить дієвою формою організації влади. Проте незадовільний стан економіки, інститутів громадянського суспільства дає підстави ставити під сумнів ефективність наявних політико-владних інститутів. Більше того, тут можна говорити про існування певного подвійного стандарту: конституційної (декоративної) моделі влади і тієї, що існує в реальності і є надто відмінною від моделей, що існують в демократичних державах, тобто існує значна розбіжність між Конституцією як юридичним документом і фактичним станом щодо її дотримання.

Для запобігання цьому не варто механічно копіювати досвід інших країн, і Республіки Польщі — як країни, яка вдало вирішує завдання модернізації за принципом "реформа зверху" — зокрема, але і не враховувати його було б помилкою.

Література

1. Freedom in the World. 2010: country reports, [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&country=7726&year=2009>.

2. A.J.Motyl, Ten Years after the Soviet Collapse: Persistence of the Past and Prospects for the Future, August 15, 2001, В. Бортніков, Загальне та особливе демократичного транзиту України [в:] Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004-2007 рр., Наукові записки НУ „Острозька академія”, “Політичні науки”, випуск 3, Острог 2008, с. 194-204; А. Колодій, Транзитологічна парадигма суспільних змін у світлі Помаранчевої революції, [в:] Демократичний транзит в Україні, Острог 2008, с. 7-24; А. Колодій, До питання про політичний режим в Україні (спроба транзитивного підходу), “Сучасність”, 1999, № 7-8, с. 84-96; М. В. Шаповаленко, Чи можна вважати українське суспільство перехідним? “Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна”, 2005, № 702, вип. 7, С. 13-21; Г. Шипунов, Гібридні політичні режими як феномен суспільно-політичної трансформації пострадянських країн (на прикладі України, Росії та Білорусі), [в:] Розвиток демократії та демократична освіта в Україні. Збірник наукових праць за матеріалами IV Міжнародної конференції (Ялта, 28 – 30 вересня 2006), Київ 2007, с.206-212. [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: А. J.

- Motył, Ten Years after the Soviet Collapse: Persistence of the Past and Prospects for the Future, August 15, 2001, http://www.freedomhouse.org/pdf_docs/research/nitransit/2001/04_ten_years.pdf;
3. Th. Carothers, The end of transition Paradigm, "Journal of Democracy", 2002, vol. 13, No. 1, p. 5-21. [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrainiancambridge.org/Current_lecture.htm;
4. A. Wilson, 5th Annual Stasiuk Lecture in Contemporary Ukrainian Studies University of Cambridge, UK, 23 February 2007, [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrainiancambridge.org/Current_lecture.htm.
5. І. Бекешкіна, Постреволюційні зміни суспільної свідомості й нові проблеми розбудови демократії та громадянського суспільства в Україні, [в:] Українське суспільство 1994 – 2005: Динаміка соціальних змін, ред. В. Ворона, М. Шульга, Київ 2005, с. 39–48; І. Бекешкіна, Стан демократії в Україні – 2004, "Політичний портрет України", 2004, № 30, с. 3-38; І. Э. Бекешкина, Украина в транзите или в "серой зоне"? [в:] Посткоммунистические трансформации: векторы, измерения, содержание, Харків 2004, с. 354-375.
6. Way, The Sources and Dynamics of Competitive Authoritarianism in Ukraine, "Journal of Communist Studies and Transition Politics", 2004, Vol. 20, No.1, Pp.1-19; В. Полохало. Від авторитаризму до... авторитаризму? Україна в політичному інтер'єрі колишніх радянських республік, "Дзеркало тижня", 28.08.2004, [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: http://www.politdumka.kiev.ua/index.php?show_news=1&by_id=1&ID=147.
7. Зеленько Г. "Невздогінна модернізація": досвід Польщі та України.: Монографія. – К.: "Критика." – 2003. – 216 с.
8. Сівець М. Україна і Польща: підсумовуючи досягнуте // Дзеркало тижня. – 2001. – 23 серпня. – С. 5.
9. М. Рябчук. Демократія та "партія влади" в Україні, "Політична думка", 1994, № 3, с. 37-43.

УДК 316

SEX WITH A HOLLOW BODY: LACUNAS IN DISCOURSE ABOUT HOMOSEXUALITY IN RUSSIA

Alexander Kondakov

MA for the Sociology of Law, researcher,

Centre for Independent Social Research (St. Petersburg, Russia).

In the new Russia, some people experience exclusion from citizenship. This exclusion is based on different claims of identity: lesbians and gay men are among those who are excluded. Though in some states the mechanism of this exclusion is expressive so long as it is inscribed in the law manifestly, in Russia the mechanism is hidden in the field of silence: the articulated field of discourse on homosexuality is full of lacunas. While the most productive speakers are certainly LGBT activists, the most passive ones are the officials. These forces come into discursive play where rights are at stake. The purpose of this paper is to uncover the regulative features which silence entails in the Russian discourse on homosexuality.

Key-words: Homosexuality; Russia; discursive silence; human rights.

1. Introduction

It is almost twenty years since Russia started to move towards liberalisation of the individual life of its citizens. Subjected to the Soviet state's ideological regime, the citizens of the USSR were incapable of acting independently in public due to actual and presumable sanctions for various sorts of 'violations' of the Soviet order. From the beginning of the 1990s Russia claimed to be building a free and democratic society in which a human is granted 'independence' through respect for her rights. But the understanding of who may count upon human rights has turned out to be debatable. Some people have clearly been excluded from the category of possible rights possessors.

Homosexuality is one feature of those who are excluded. It is not criminalised. Neither is it treated in psychiatric institutions. The mechanism of this exclusion is silence. Homosexuality is regarded as something that is definitely not appropriate to speak about in various settings. Hence, the articulated field of discourse on homosexuality is poorly developed: a small number of social actors speak up. While the most productive speakers are certainly LGBT activists, the most passive ones are the officials. These forces come into discursive play where rights are at stake.

The purpose of this paper is to uncover the regulative features of the Russian discourse on homosexuality. In this regard it is necessary to take into account both sides of the story: the one that is articulated together with one that is unsaid. I argue that what is not said and what is silenced matter. By a variety of means the unsaid shapes the articulated discourse on sexuality in Russia. Taking into account the fact that silence is the main 'rhetoric' of the authorities it is possible to suggest that it is used to discipline the subjects of the discourse under discussion. Silence seems to be brought into action when articulated prohibitions can no longer be enforced. In the next section I outline the history of the discourse on homosexuality in Russian law in order to find the point at which silence became a preferable means of authoritative speech.

In section 3, I provide further information on the specific subject of my analysis. The article arises from an empirical study of the discourse propounded by Russian LGBT organisations. The details of the study are provided in that section. In section 4, I consider the potential correlation of LGBT organisational discourse with the discourse of the powerful. Despite the fact that it is basically constituted from silence, I have tried to see exactly how the discursive lacunas unconsciously directed by authoritative power govern the homosexual body. Hence, section 4 is dedicated to the deconstruction of silences in authoritative discourse, that is, Russian law and policies on homosexual issues.

The production of lacunas in the discourse may not be a result of the officials' intentions, though the result of their workings quite obviously follows the official line of treatment of homosexuality in Russia. The silence of the powerful constitutes what others may say. This connection between lacunas and the speakable is the main concern of this article. The analysis in section 5 will show how discursive forces work to make up LGBT organisational discourse and its subjectivities, using the example of strategies employed by the Russian LGBT organisations to argue for same-sex marriage.

2. From Sodomy to Buggery

The history of the legal condemnation of homosexuality in Russia is inseparably linked to the authoritative power of its rulers. The foreigners who visited Russia in medieval times were shocked by the attitude of the Russians towards what they called 'sodomy': it seemed that the 'sin' was regarded as

something natural and essential by the locals (Kon, 2005: 321-322). At the same time, Europe was cruelly persecuting homosexuality, burning its practitioners at the stake and drowning them in European rivers.

However, Russian tyrants were on hand to 'rescue' the situation: it was Ivan the Terrible who for the first time claimed to condemn 'sodomy' in the law (see, 'Council of a Hundred Chapters', Tsar's Word 29 and Chapter 33). This prohibition concerned the clergy. Then Peter the Great introduced penalties for homosexual practices in the army (see, Art. 166 of his 'Statutes'). But it was during the reign of Nicholas I that the Criminal Code of Russia, devised on the German model, was enacted in 1832. The emperor was known as the 'policeman of Europe' for his irrepressible desire to suppress uprisings all over the continent. He was also the initiator of censorship law in Russia and of the intelligence service.

This date marks the criminalisation of male homosexual desire in Russian legal discourse. There is no evidence that paragraph 995 of the Criminal Code 1832 which punished homosexual intercourse was extensively enforced. But it undoubtedly provoked discussion (Nabokov, 1902) and contributed to certain changes in the legal discourse on homosexuality. Perhaps criminalisation was the first step towards and the very mechanism of doing silences in law and politics, pronouncing homosexuality at the same time.

The Soviet revolution of 1917 ushered in a period of liberalisation of the body in discourse. Up to a certain point, Russia made significant progress in achieving individual freedom from any oppression. Male homosexuality was decriminalised and, moreover, homosexual discourse flourished in poetry (especially lesbian poetry) and literature. But recriminalisation of homosexuality seems to have been an evident task of the new tyrant of Russia. In 1934, Stalin included clause 154a in the RSFSR Criminal Code which provided imprisonment for a period up to 5 years as the punishment for voluntary 'sexual relations of a man with a man (buggery)'.¹ The intentions of its enactment are clearly stated in police Chief's report to Stalin: he sought to enforce means of fighting with male prostitution and public manifestation of homosexual intercourse (Healey, 2008: 227). But this clause is a nation-building law, as well, so long as it promoted battle with 'alien class elements' and 'social anomalies,' setting up the good Soviet citizen image, to whom does not fit homosexuality (ibid: 229-232; see, as well, Gorky, 1934).

This is the very point in time when homosexuality is being merged into the field of silence, because what we witness here is the birth of 'sovietnormativity' – a normative order of prescriptive Soviet rules of conduct based on reference to 'traditional' values of everlasting heteronormativity (see, for example, studies by Geiger, 1968, Stites, 1978, Rotkirch, 2000): 'official persecution of lesbians and gay men in Russia – whether through legal or extralegal means – took root in the systematic obliteration of privacy and individuality undertaken by the Soviets' (Gessen, 1994: 6). This normativity turned out to be gendered, hence, women were supposed to perform their traditional normative role. Lesbians, then, were subjected to compulsory medical treatment (Gessen, 1994: 17) so long as they failed to perform that role.

The Soviet 'buggers' officially lost their legal subjectivity in 1993, when amendments to the Criminal Code were issued which cancelled clause 121.1 (a more recent descendant of clause 154a). Homosexuality, then, became decriminalised once more. But the continuity of 'sovietnormativity' could not allow homosexuality to come to the surface of discourse. The hidden nature of talk on sexual matters – and homosexual matters especially – continued to govern legal and political (public) discourses in Russia.

3. *Hear the Speakers*

This brief analysis of the normative order of Russia in regard to homosexuality has been undertaken as a preliminary archaeological study of Russian legal discourse on homosexuality.² It has made it possible to draw some general conclusions as to how the normative order has been shaped: digging up the features of the order, it is possible to see which things are considered legal and illegal, which ones are considered moral and immoral, which notions are considered truthful and false. 'Sovietnormativity' constructed a certain hierarchy of discursive formations, including some within and excluding others from the enunciative reality.

This section concerns a different part of the discourse on homosexuality in Russia. I have investigated the contributions to the discourse made by the most active elements within it: Russian LGBT activists. The empirical study discussed here includes a discourse analysis of the arguments for rights which LGBT activism has produced. Taking into account the context of the activists' work, I have sought to find out 'how is it that one particular statement appeared rather than another?' (Foucault, 1972: 30).

LGBT activism in Russia emerged in the era of changes, when the Soviet state was announced to be in need of transformation. Certainly, one of the most important tasks for activism at that time was the fight for decriminalisation of voluntary male homosexual intercourse. Although the correlation between actual decriminalisation and the influence of activism on this reform is not clear, some organisations were actively engaged in this debate.³ When homosexuality was decriminalised in Russia in 1993, it also marked the end of gay activism to some extent. The organisations which seemed to achieve their final

¹ All the laws and court rulings quoted are translated by the author.

² A more detailed analysis see in Kondakov 2008 and the literature referenced therein.

³ See 'Life under the Act' (Krilija) available from: <http://www.krilija.sp.ru/publications2.html> [Accessed on 05.05.2010]

aim so quickly were reconstituted as gay tourist agencies, glamour reviews, and, lately, dating web-sites, or were simply disbanded.

However, their work was important in regard to the 'invention' of homosexuality in Russia. What is 'gay' was shaped in the 1990s thanks to these organisations. But the time has come to 'reinvent' gayness in the here and now. Since 2005 one may notice a second wave of LGBT community institutionalisation: gay and lesbian organisations have been founded in Moscow, Saint Petersburg, Arkhangelsk, Tyumen, Perm, and other cities and towns in Russia. Their aims are located in the discourse of rights – they claim to fight for and protect LGBT rights, the lack of which we supposedly suffer.

An orientation towards human rights talk is a feature that defines the second wave of LGBT activism in the new Russia, and thus became a criterion of my research. I identified 15 LGBT organisations which declare the fight for rights as the main concern of their work with the community, society and authority. The other organisations – such as HIV centres, dating and tourist agencies – which also target gay men and lesbians, were not within the scope of the research, because what they provide is a service to resolve certain personal problems without entering into the political realm where the fight for rights is conducted. Discourse analysis undertaken in this research has aimed to uncover the subjectivities constructed within the rights discourse which organises the 'conduct of conduct' in the social field.

The 15 organisations are all represented on the internet. Ten of them have their own websites and another 5 maintain their web-pages in the Russian social network vKontakte (a local analogue of Facebook). The web materials provide a variety of information on strategies, events, accounts, views, places, and so forth of the organisations. I examined all of the material on these websites (including charters, reports, news items, pictures) in the search for statements that concern rights and claims for rights. What I was interested in was the argumentation made for (or against) rights. I found that 4 NGOs prioritise a rhetoric of equality in claiming for rights (GayRussia, Equality, Marriage Equality and Ural-Positive). Eight NGOs prioritise a rhetoric of tolerance (LGBT Rights, Coming-Out, Gender-L, Circle-Karelia, Krilija, LGBT-Network, Rakurs and Rainbow Syndrome). Three organisations state that protection of rights is their aim, however, their texts do not go further than this statement (LesbyPartyЯ, Maximum and Rainbow House). This analysis confirmed my initial hypothesis that rights arguments would possibly divide into two groups: tolerance arguments and claims to equality.

The purpose of the second stage of the analysis was to collect comments from the heads of these organisations on the topics of human rights, state authorities and same-sex marriage, in order to clarify some points and to double-check my initial findings. It appeared that there was a strong correlation between arguments for equality of rights, a resistant attitude towards the authorities and claims for same-sex marriage, on the one hand; and, on the other hand, a correlation between tolerance arguments, a favourable attitude towards the authorities and claims for civil partnerships (or a dismissal of this topic from the discourse altogether). The further comments were gathered in an e-mail survey. Fourteen out of the 15 organisations responded to the survey.

The discourse analysis was then continued in order to track statements back to their meanings. My aim was to find out how discourse organises its subjectivities. In this regard Foucaultian discourse analysis is very helpful insofar as it tries 'to show how institutions, practices and even the individual human subject itself can be understood as produced through the workings of a set of discourses' (Potter & Wetherell, 1994: 47). Thus, the task of analysis 'consists of not — of no longer — treating discourses as groups of signs (signifying elements referring to contents or representations) but as practices that systematically form the objects of which they speak' (Foucault, 1972: 54).

When analysing discourse in this way, one sees the effects of governmentality. The disciplinary function of governmentality is the mechanism that shapes the subjects of discourses. Foucault considered governmentality to be dispersed in a society and dependant on different sorts of powers. I believe in the Russian setting this governmental function of discourse is closely linked to state power. Wendy Brown argues that a 'full account of governmentality . . . would attend not only to the production, organization, and mobilization of subjects by a variety of powers but also to the problem of legitimizing these operations by the singularly accountable object in the field of political power: the state' (Brown, 2006: 83). Russian reality makes it even more evident that the state is a considerably influential power relevant to the organisation of the *modus vivendi* of the people in general.

Governmentality may take different forms. In this work at least two modalities of governmentality are investigated: the one that follows from silence and the one that goes together with the articulated part of the discourse. Silence organises marginalised subjects, while enunciative field shapes the marginalisation. Both modalities are reliant on the state insofar as the first is driven by it and the second is legitimised by it, as Brown suggests.

Hence, before going into details of the articulated discourse, it is necessary first to take a closer look at the silenced one. The analysis of the 'unsaid' is troubled by its very essence: what is not said is difficult to capture for interpretation. In order to do so, however, it is possible to follow a certain line of analytical actions. I have distinguished hypothetically three different elements of the unarticulated domain: 'sub-discourse', 'lack' and 'the unspeakable.'

4. The Discourse of Silence

4.1 Sub-Discursive Homophobia

Some meanings evidently lie between the lines. In other words, things are meant to be unsaid and are purposely hidden beneath articulated statements, constituting the sub-discourse under the articulated one. They may be identified relatively easily by tracing the history of pronounced ideas and closely studying both the text and its context. The sub-discourse is meant to be recognised, hence, it constitutes a part of the normative order, shaping things that are supposed to be left unsaid. I shall provide illustrations of this sub-discourse taken from two important legal norms concerning homosexuality that are currently operating in Russia.

Going back to 1993 when homosexuality was decriminalised in Russia, it is necessary to add that a discursive shift did not happen then: homosexuality was erased from the law, but its aura of illegality, of the prohibited and censored was not dismantled. Decriminalisation was a simple matter of conformism by the new Russian government with the requirements of its European partners (Gessen, 1994: 24-25). To the extent that Russia desired integration with the international 'civilised' community, it had to eliminate discriminatory legal norms such as clause 121.1. But the 'sovietnormativity' that continued to govern Russian legal discourse could not be eliminated so easily. In 1997, when the new Criminal Code was enacted, homosexuality reappeared there again.

Clause 132 of the new Criminal Code is constituted by a sub-discursive regularity: it does not punish voluntary homosexual relations, but it is specified in the clause that 'buggery' and 'lesbianism' performed with the application of violence are punishable (clause 132.1). So homosexuality is both decriminalised and subjected to the Criminal Code at the same time. Homosexual assault is separated from heterosexual assault, because these two sexualities may not be imagined as equal by the legislators: heterosexuality is meant to be normal, while homosexuality is perverse. Moreover, female homosexuality is treated equally in Russian legal discourse from this point onwards. It seems like a mockery of the 'European values' which promote gender equality throughout the world and, in particular, presumably forced Russian legislators to get rid of the criminalisation of homosexuality.

The same situation occurred in the medical discourse on homosexuality in Russia. When the authorities adopted the classification of illnesses accepted by the World Health Organization (ICD-10) in 1999, they at the same time hastened to issue a clinical manual, 'Models of Diagnostics and Treatment of Mental and Behavioural Illnesses', approved by the Order of the Minister of Health of the Russian Federation № 311. Section F65 of the Manual ('Disorders of Sexual Preference') describes the sexual norm in Russia, which, according to it, consists of heterosexuality and monogamy. And 'a disorder of sexual preference means any deviation from the norm of sexual behaviour, irrespective of its displays and intensity'.

The meaning of this sub-discourse is evident and intended: homosexuality is still abnormal, no matter what Western doctors think or prove about it. If earlier male homosexuals were regarded as criminals and lesbians were regarded as diseased, in the new democratic Russia the sex of the subject makes no difference any more: they are both diseased criminals from now on. Clause 132 of the Criminal Code and the Medical Manual seem to work in very close liaison with each other: they approve the stigmatisation of the homosexual subject and contribute to the two most important sub-discourses on sexuality – the criminal and medical ones. Homophobia is inscribed in the Russian law.

4.2 A Lack of Family

According to Foucault, 'a lack' 'instead of being inside seems to be correlative with [the enunciative] field and to play a role in the determination of its very existence' (Foucault, 1972: 124). The role of the 'lack' is to be 'a characteristic of an enunciative regularity' (ibid). What is articulated existentially lacks references to the unsaid: they determine its existence while it determines their existence at the same time. The two elements are alienated from one another. In this case, the unsaid is not meant to be unsaid, but it is essentially placed in the realm of silence.

This sort of silence may be found in Russian family law. Recognition of same-sex families has not yet been achieved in Russia. However, Russian family law does consider gays and lesbians to be its subjects in the sense that we are governed by it by being alienated from its articulated regulations. Homosexuals are subjected to the law in order to constitute the normative heterosexual monogamous family based on 'traditional' never existed dogmas.

The Family Code of the Russian Federation (1995) does not straightforwardly exclude gays and lesbians from those who enjoy rights of matrimony: there is not even a word about homosexuality in the text of the law. Nonetheless, the Code specifies that 'in order to register a marriage mutual and voluntary consent of **a man and a woman**, who are entering into a marriage, is **required**' (clause 12.1, my emphasis). Homosexual couples are excluded from marriage by the regulative function of 'a lack', being composed not of a man and a woman respectively.

An attempt to challenge the heteronormativity of family law was brought before the Constitutional Court of the Russian Federation in 2006. The court considered a claim by two gay men to be registered as a married couple (N 496-O, 2006). The claimant in the case argued that clause 12.1 of the Family

Code was unconstitutional. But in the perverse imaginary of the powerful a homosexual man has the same right to marry as a heterosexual man, because the homosexual man still has the right to marry a woman. The Court stated that:

the Constitution of the Russian Federation and international legal norms act on the premise that one of the purposes of family is the procreation and upbringing of children.

Considering this and the national traditions of family that regard it as a biological union of a man and a woman, the Family Code of the Russian Federation states that the regulation of family relations is to be fulfilled – particularly – in accordance with the principles of the voluntariness of a marriage union of a man and a woman, the importance of bringing up children in a family, and care for their welfare and development (N 496-O, 2006: 3).

In the legislators' imaginary an ideal family is a social unit in which 'relations are built upon mutual love and respect' (clause 1.1). The regulation of family relationships is realised according to 'the principles of voluntary conjugality between a man and a woman, and equality of the rights of spouses in the family' (clause 1.3). It is the family that is supposed to establish traditional gendered roles and perpetuate reproduction. It is the family in the heteronormative sense of the word in comparison to which any other sexuality is a lack surrounded by silence.

4.3 The Unspeakable Realm

The third element of silence, I suggest, is the unspeakable: the ideas that are relevant to a statement but which are left unsaid due to a normative conception of what is right and what is wrong. One knows about them only because they might be said in a different social or historical reality. Unspeakable ideas are ignored in discourse, doomed to be kept in silence. They are not meant to be deliberately silenced or censored. The silencing of unspeakable ideas is a 'social pact' between the speakers governed by the discourse itself. They organise the silent subject of the discourse by banishing it to the domain of the censored and unspeakable.

The unspeakable is discernible in the interpretations of Russian law that could be applied to protect the rights and liberties of gays and lesbians, but are never so applied. This silencing in law produces a legal reality in which there is no homosexual subjectivity despite the fact that a different reality is possible. For example, in some countries today, antidiscrimination law protects gay men and lesbians from homophobia⁴ and ombudsmen work to ensure respect for the rights of all people, LGBTs included. Hence, I examined the relevant documents concerning antidiscrimination law and the ombudsman in order to analyse the equivalent situation in Russia.

Russia has no antidiscrimination law specifically concerning 'sexual orientation.' However, what Russia has is antidiscrimination law in general. The Constitution of the Russian Federation acts to protect a 'human, his rights and liberties' (Clause 2). And the Criminal Code of Russia explicitly lists those 'humans' whose rights are protected: 'Discrimination, that is a violation of the rights, liberties or lawful interests of the human and the citizen on the ground of his sex, race, ethnicity, language, origin, property status and official position, abode, religion, beliefs, membership in social associations or any social groups, shall be punished...' (Clause 136.1). This list is repeated in several Criminal Code articles. Notably, 'sexual orientation' or anything relevant to that notion is not listed; hence, legally speaking it may not be regarded as a ground of discrimination.

However, the term 'social group', which is included in the law, may be applicable to protect the rights – and even lawful interests – of lesbians and gay men. The notion of 'social group' is very well protected from discrimination; it is entitled to enjoy human rights, but it is legally undefined. What exactly it means to be considered a member of a 'social group' cannot be found in the Russian law. Therefore, it requires an interpretation from the courts to be applied to gays and lesbians. Yet, judges remain silent.

In 2007 LGBT activists tried to force the court to interpret the LGBT community in terms of a 'social group' recognised in the law. They claimed that a leader of the Russian Muslims had violated clause 282 of the Criminal Code,⁵ when he called for the bashing of gays and lesbians. The appeal to condemn the mufti was not accepted by the Russian prosecutors, so it did not reach the court. The prosecutors stated, based on the conclusions of a professor at Moscow University made at their request, that clause 282 could not be applied, because 'sexual minorities are not representatives of a social group, they are a part of a deviant group together with criminals, drug addicts and other people who have different deviations from acceptable behaviour' (Kochetkov (Petrov) & Kirichenko, 2009: 344, my translation).

⁴ There is antidiscrimination law in many states of Europe, South America, North America and Africa, in Australia and some others. See, for example, an ILGA report, 'State-sponsored Homophobia: A world survey of laws prohibiting same sex activity between consenting adults' by Daniel Ottoson, 2010, on: http://old.ilga.org/Statehomophobia/ILGA_State_Sponsored_Homophobia_2010.pdf [Accessed on 10.03.2011].

⁵ This clause prohibits "actions aimed at the incitement of national, racial, or religious enmity, abasement of human dignity, and propaganda of exceptionality, superiority, or inferiority of individuals by reason of their attitude to religion, national, racial affiliation, language, origin and belonging to any social group, if these acts have been committed in public or with the use of mass media."

This interpretation of the law may be regarded as a violation of rights in itself. And perhaps in another country the ombudsman would point this out. But the Russian ombudsman's reports, which are supposed to discover defects of legal practice in the implementation of antidiscrimination law, ignore homosexuality: neither of his reports says a word about gay men or lesbians suffering violation of our rights. The reports always contain a number of problems which may be openly discussed:⁶ prisoners' conditions, the routine of military service, issues of immigrants. But they never touch upon the unspeakable: the level of poverty, continuing social inequality, terrifyingly bad medical treatment, Kremlin-orchestrated arbitrary government, or gay and lesbian rights.

I wrote to the ombudsman to ask why gay and lesbian issues are never covered in his reports. In his official response to me,⁷ it is said that "there are very few complaints per year from sexual minorities" that reach his office. Therefore, "it seems unreasonable to cover this topic in every annual report." According to the letter, the complaints usually regard bans of 'gay-parades' (the Prides) and refusals to provide premises to LGBT organisations. From the point of view of both domestic and international laws, these complaints fall within the domain of human rights; hence, they also fall under the jurisdiction of the ombudsman. Even though there were few complaints, this could hardly be regarded as an excuse to exclude the issues from the ombudsman's official reports. Moreover, the small number of complaints rather testifies against trust in the ombudsman's work on the part of the LGBT community than about the real situation around gay and lesbian problems in Russia.

What this situation shows is a kind of toleration towards homosexuality from the ombudsman and the interpreters of the law: they refrain from intervention in the status quo by being silent about homosexual issues. Hence, so long as homosexuality resides on the list of unspeakable ideas, they maintain continuity in the denial of rights. 'Tolerance of this sort can easily coexist with ignorance and can certainly coexist with contempt' (Phillips, 1999a: 28). So the silence prevents any knowledge about homosexuality from entering the discourse of rights. As Sarah Lambie puts it, 'legal discourses and organisational rationalities constitute queer bodies and sexualities as unthinkable and unknowable' (2009: 112). At the same time it should not be regarded as a matter only of the state's intentions. Such a view fails to capture the social, institutional and political forces that also lead to unspeakability (ibid: 113-114).

5. *The Articulated Discourse*

The Russian official discourse on homosexuality is shaped by hidden homophobia, constituted by the alienation of non-heteronormative sexualities and constructed with unspeakable and ignorant ideas about the homosexual subject. In this situation the homosexual body is denied its existence. At the same time this other sexuality is indulged with articulation – but in terms of deviance. Hence, homosexual discourse in Russia is a discourse of sex without a body. And it should be acknowledged that the sex is perverted.

What does it mean for a subject of the discourse to be constituted of sex but not the social body, when the body is merged into the domain of the unspeakable, embraced within a normative order? I suggest that it produces two different strategies of resocialisation of the body: resistance to sex and resistance to silencing. These strategies then convene two different rhetorical discourses: the one of tolerance and the other of equality. These arguments form the discourse of the Russian LGBT organisations, as the following analysis shows.

In order to illustrate the different approaches of the LGBT organisations, I will focus on the strategies deployed to claim the right to same-sex marriage in Russia. In this regard the NGOs may be divided in two groups: a. the tolerance group consists of eight organisations whose work is dedicated to the invention of a form of same-sex marriage which will be unknowable and unnoticeable to the public; b. the equality group is represented by four organisations who claim equal legal recognition of same-sex marriage in Russia now.⁸

5.1 *The Body Adjusted to the Closet*

The first group is very well organised: it has a headquarters in Saint Petersburg and associated organisations in different parts of Russia. Three of these organisations are registered by the Russian authorities (being the only registered LGBT organisations in the country so far as legal recognition of anything homosexual other than in terms of perversity is concerned).

⁶ See, for example, 'The Ombudsman's Report 2009' (issued in 2010). Available from: http://ombudsmanrf.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=718:-2009-&catid=6:2009-11-02-08-41-14&Itemid=29 [Accessed 1 June 2010].

⁷ The response was mailed to me by the ordinary postal service, and is posted on my research web-page: <https://sites.google.com/site/russianlgbtresearch/hot-news-1/perepiskasupolnomocennym>.

⁸ This leaves three organisations unaccounted for: one of them represents an extreme queer-anarchy standpoint and acts basically through the language of art; the other two organisations seem to have an unclear position and probably exist as a feeble experiment.

The approach of the tolerance group towards same-sex marriage is described in a booklet, 'Family Rights of Gays and Lesbians in Russia' (hereinafter referred to as 'Family Rights').⁹ The strategy expounded in 'Family Rights' is then used by the organisations' activists in their advocacy activities: a hot line on family rights is open 24/7 and monthly seminars are organised in order to explain the points of the strategy and to help gay and lesbian couples to realise these family rights in their everyday lives.

'Family Rights' is a legal manual written by the governmentality of homosexual discourse in Russia. Same-sex couples are imagined there as heterosexual bodies who experience certain difficulties in adjusting their relationships to the existing legal matrix. The text describes procedures of making one's own same-sex marriage with the legal tools in the given circumstances. In order to follow the strategy one has to acknowledge that what she does is perverted, so it must be done in the secrecy of silence. The same-sex marriage proposed in the book is a copy of heterosexual marriage: its only difference is that it is done not by a single legal action of registration, but is arranged with the help of a number of contracts which make the same-sex marriage look like its heterosexual model and at the same time do not appear on the surface at all.

Heterosexual marriage in Russia is sexualised to the extent that its legal recognition depends on presumable sexual intercourse between a man and a woman that ideally leads to the appearance of children. The strategy of 'Family Rights' is to desexualise marriage, turning it into a set of contractual relations of two persons irrespective of their sex and 'sexual orientation.' In this regard a marriage is a conjugal cohabitation of two persons who also share property rights and responsibilities between each other. The Civil Code of the Russian Federation provides different possibilities for persons who would like to share common property in the same way as married heterosexual couples. Contractual relations could set a share of each person's income that is divided between the parties one way or another. An apartment and other property could also be divided by contract. Succession rights could be regulated by each partner's will.

'Family Rights' suggests how to arrange even the symbolic dimension of marriage in accordance with its heteronormative understanding. In Russia a wife is supposed to take her husband's family name and to discard her father's name when she enters into a marriage. Well, the law does not prohibit any person from doing the same: one of the partners of the same-sex family imagined in the book might change her or his name by means of the appropriate legal procedure. The homosexual bodies who enter into a same-sex marriage in accordance with the book should be homosexual to the least extent possible: they occupy the space which is left to them by the Russian legal discourse – a lacuna behind normativity and the articulated narrative.

The second chapter of the book concerns kinship. According to Russian law, a single person can adopt a child. 'Family Rights' advises that in this case it is better to be silent about your sexual orientation in front of the social workers and the court who make the decision as to whether one can be a parent or not (p. 12). Homosexual couples can also resort to the help of surrogate fathers and mothers. In both cases only one partner of the family can officially become the parent of a child. The second partner may get the status of a guardian with the help of a relevant contract.

'Family Rights' shapes a same-sex marriage that has nothing to do with homosexuality: it is a marriage in which sexuality is hidden in the secrecy of the private. The homosexual body is publicly presented as a person with no sexual attitude – they are simply a legal person, a 'body corporate.' As a gay activist points out, talking about LGBT people, "it is necessary to stop considering them as somehow special; it is necessary to stop considering heterosexuality to be special, as well. Homosexuality and bisexuality are given facts of life of a society. Hence, one has to deal with it like he deals with facts."¹⁰ But what is special about homosexuals is our sexuality. Should we ignore it as tolerance arguments force us to?

'Family Rights' is constituted with the tolerance which, in Wendy Brown's words, 'is exemplary of Foucault's account of governmentality as that which organizes "the conduct of conduct" at a variety of sites' (2006: 4). The influence of the authoritative discourse on the effect that the arguments of tolerance cast is quite noticeable. This is tolerance that 'entails suffering something one would rather not, but being positioned socially such that one can determine whether and how to suffer it, what one will allow from it' (ibid: 26). It is authoritative discourse that makes possible this dimension of tolerance — 'a posture of indulgence toward what one permits or licenses, a posture that softens or cloaks the power, authority, and normativity in the act of tolerance' (ibid).

In the arrangement of a marriage in accordance with 'Family Rights' one can see the 'tolerance bargain' introduced by the powerful: the conditions of the bargain work best 'for societies in which power is relatively evenly distributed. Since toleration is most commonly called on to regulate relationships

⁹ 'Family Rights of Gays and Lesbians in Russia', 2009. Saint-Petersburg: LGBT-Network. Available from: <http://lgbtnet.ru/publications/lgbtfamily.pdf> [Accessed 22 April 2010].

¹⁰ The text is available from: <http://lgbtnet.ru/publications/mythsandfactslgbt.pdf> [Accessed 26 April 2010]. The quote is given in my translation.

between minority and majority groups, the implied bargain is far more contentious' (Phillips, 1999b: 127). The bargain forces lesbians and gay men in Russia to exist in the lacunas of silence and to get rid of the sexualised features of homosexuality. What is left is a hollow instead of a social body. Moreover, we are supposed to recognise that our sexuality is perverse, that is why we hide it. Do we actually need LGBT activism to make us invisible if these actions are already quite successfully performed by the authorities?

5.2 *Coming-out from the Unsaid*

The other group of LGBT organisations is far less numerous. As mentioned above, it consists of four NGOs. These NGOs are less organised, they have no centre of power or registered status. The organisations are marginalised by their colleagues as well.¹¹ The main reason for this is that their position is too politicised and politicisation of the fight for gay and lesbian rights is exactly what the other group of LGBT organisations argue against.¹²

The politicisation of the equality group is conditioned by the equality arguments which they use. Equality arguments in an unequal society may appear as a discourse of resistance to the existing social and political powers (Cossman, 1994: 32). And in Russia, equality arguments are employed to claim that homosexuality should be equally respected by law. Since the existing political power fails to provide this situation, it is therefore argued that the authorities do not respect the Constitution (this is especially stressed in the Programme for Marriage Equality which will be discussed further below).

In this debate the sexuality of the subject who claims equality is important so long as homosexuality is the ground on which equality is currently denied. The homosexual body seeks visibility in the public domain of law, the body resists being understood in terms of deviation and consequently silenced. This argumentation is based on comparisons of the conditions of lesbians and gay men in Russia and other parts of the world where LGBT people are granted equal rights. The Programme of the All-Russian Movement for Marriage Equality (hereinafter referred to as 'The Programme')¹³ is crucial at this point, because it argues that same-sex marriage should be equally recognised by the Russian authorities.

The formal absence of any prohibition on same-sex couples entering into an officially recognised marital relationship is regarded as a promising start in 'The Programme.' All the prohibited grounds for registering a marriage are listed in clause 14 of the Family Code and homosexuality is not among them. Clause 12.1 that requires "mutual and voluntary consent of a man and a woman" to register a marriage in Russia, is understood as an attempt by the authors of the law to promote gender equality: regardless of whether a man or a woman wishes to enter into a marriage with a man or a woman, both of the parties should express a voluntary desire to do so. The activists believe that 'attempts to consider the principle of voluntary conjugality between a man and a woman as limiting the notion to the union of two different sexes are absolutely unfounded' (my translation), which certainly is an optimistic point of view.

'The Programme' contains two strategies to promote changes in society which will compel the authorities to use the existing Family Law to register same-sex couples or to change the law for the same purpose. First, 'The Programme' proposes to create a precedent of recognition of a same-sex marriage in Russia according to the law currently in force. Simultaneously, it urges activists to work to promote legal changes that would grant rights to marry to same-sex couples in the most unambiguous manner.

The precedent may be created simply by a same-sex couple entering a registry office, claiming equality of marriage and requesting the clerks to register a same-sex marriage. When the clerks refuse, the couple goes to court. Another way would be to register a marriage in another country (e.g. Canada) and then come back to Russia and claim recognition of the marriage. This kind of legal recognition should not meet any obstacles, because recognition of foreign marriages is provided for by Russian law. The foreign marriage should meet two requirements: it should be a marriage (civil partnership doesn't count) and it should not contradict the prohibited grounds of the Family Code (where homosexuality is not listed). According to the data gathered by the NGO, this situation is quite common for foreign diplomats who come to Russia with their same-sex spouses (ibid).

'The Programme' states that activists will work to arrange such cases and bring them to the Russian courts, which will perhaps refuse to deal with them. However, they will be forced to break the silence around homosexuality in legal discourse. Moreover, the cases will be forwarded to the European Court of

¹¹ E.g., see 'And Once Again about Gay-Parade', 2009. Saint-Petersburg: Coming-Out. The publication argues against a gay pride march organised by GayRussia.Ru. A whole set of activities is evaluated in the publication. What is interesting is that the publication (like many others) is produced by an organisation from the tolerance group and directed against an organisation from the equality group. Available from: <http://piter.lgbtnet.ru/2009/06/16/infopraide-2/> [Accessed 23 April 2010].

¹² See, e.g., 'Charter of the Interregional Social Movement', The Russian LGBT-Network, 2006, art. 2.2.1, where political actions are prohibited. This Charter is chosen, because it belongs to the head organisation and its charter is replicated in those of the other friendly organisations. Available from: <http://lgbtnet.ru/news/detail.php?ID=4116> [Accessed 6 April 2010].

¹³ Available from: <http://marriageequality.ru/practise/programme-of-russian-marriage-equality-movement.php> [Accessed 22 April 2010].

Human Rights. This strategy seems to reflect a relevant means of fighting against discursive silencing and lacunas. As Brenda Cossman argues, following Judith Butler, 'even when a court refuses to recognize the legal validity of the same-sex marriage or civil union, it is forced to recognize and perform the 'speakability' of same-sex marriage' (2008: 164). She then continues:

Judith Butler, in connecting the "domain of the sayable" with subjectivity, argues that "[t]o embody the norms that govern speakability in one's speech is to consummate one's status as a subject of speech." Butler further argues that prohibition in the form of censorship is often contradictory, speaking the very thing that it seeks to prohibit. "The regulation that states what it does not want stated thwarts its own desire Such regulations introduce the censored speech into public discourse, thereby establishing it as a site of contestation, that is, as the scene of public utterance that it sought to preempt (ibid).

The strategy of recognition of same-sex marriage by its non-recognition in court challenges the governmentality function of the silence of the Russian law and may be quite successful in destroying it. Coming-out from the domain of the unspeakable, same-sex marriage becomes a part of our reality. 'The marriage is real, just not in the here and now, but in the there and then. The marriages migrate, even if only in the imagination: it is migration that can now be imagined in law, even if it is not actually recognized by the courts as legally valid within their geographic and jurisprudential jurisdiction' (ibid). We, then, become truly equal, but the equality has not yet been recognised.

The difference between the two strategies used by the LGBT organisations in Russia is evident. The first follows the line of silencing governed by the powerful discourse. The second is not free from the governmentality of the discourse, but it seeks to challenge it and to resist its forces, therefore another force emerges. The first strategy adjusts homosexuality to the discursive accounts expressed in the law and politics by the continuing erasure of the homosexual body: it contributes to that erasure by diminishing the value of sexuality in the homosexual body. The body does not exist in the discourse, there is only 'perverted' sex. But if sex is also erased, what will be left?

Fighting for visibility in the law and policies is a strategy of challenge. But it is also necessary to take into account that it is a strategy of normalisation, as well. If equality is achieved, the discourse starts to 'encourage the internal policing of group membership. The mantra of sameness that accompanies calls for inclusion ensures that couples who embrace non-normative configurations of relationships become the new second-class citizens' (Wray, 2009: 18-19). However, this situation is not relevant for the Russian 'debates' now. Neither equality, nor any attempts at normalisation are visible. What we currently experience is invisibility rather than positive changes. The strategy described aims to challenge and change existing normativity. It is not aimed to terminate it, but to reshape it: from sovietnormativity to a new one, whose features are not even debateable yet.

6. Conclusion

As Foucault argues, legal and political institutions work within a system of exclusion rather than acceptance and only the accepted can determine whether and how the others may be included; the accepted have the power to determine the 'truth' about the others (1981: 51). In other words, the authorities 'control the context': the time, place, and participants of the talk (Dijk, 2001: 303). I have shown how the homosexual body may be excluded from and silenced within the discourse by a variety of means involving the workings of governmentality, which organises the production of meanings and subjectivities.

Russian discourse on homosexual matters represents sex. It constitutes a subject without a body, so that these subjects cannot even be regarded as a social group – a right relevant only for humans made of flesh. The homosexual subject is deviant and perverted, because its existence is reduced to a number of sexual actions which are impossible to be imagined within Russian normativity. To the extent that Russia has burdened itself with the discourse of democracy and human rights, the 'deviants' imagined by Russian law cannot be hidden in a prison or an asylum. They are supposed to enjoy toleration: so long as homosexuals are hidden under discourse, they are left alone.

This total – or totalitarian – silencing (derived from homophobia, heteronormativity and toleration) provides little room for LGBT activism. The powerful discourse serves as a reference point for other discourses, therefore, what is left is resistance to it. Some LGBT organisations deploy the arguments of tolerance and resist the sexualisation of the discourse of homosexuality. But what this provokes is the erasure of any homosexual subjectivity: we have to be adjusted to the discourse in which we do not exist and are treated as ephemeral sexual objects, when at the same time the sexual part of this subjectivity is argued to be unimportant. Consequently, the homosexual body is treated within the tolerance discourse as a heterosexual one. This simply makes no sense. It does not provide for our inclusion into society, or rather, it conditions our inclusion into society by the requirement to be what we are not.

The argument of equality by the other group of LGBT organisations, which aims to resist the silencing in the discourse, appears to be a more promising strategy. However, in an unequal society, arguments for equality presuppose exaggeration of the differences between homosexual and heterosexual so long as each one is equally respected. But at the same time, these differences 'can breed a new kind of intolerance towards intransigent groups' (Phillips, 1999b: 143). This is a very possible

scenario for Russia: as soon as the silence is broken, homophobia will be articulated more loudly as well. The year 2012 was marked by 'anti-gay parade' celebrated by regional governments in Russia: many local parliaments adopted the law that bans so called 'propaganda of homosexuality to the minors.' These legal innovations are brought to existence by active resistance to be silenced and their aim is to silence homosexuality back. At the same time they start to speak it at loud and open up a public discussion on homosexuality in Russia.

It should be acknowledged that these future debates will be debates about the negotiation of a new normative order, even though the negotiation does not promise to be easy going. Pronouncing homosexual discourse, making it visible and audible in the courts, may lead to this change. Equality arguments brought before judges inscribe homosexual issues into the enunciative field of legal discourse. Filling up the lacunas of this discourse with words and ideas will involve the negotiation of a new normativity meant to replace the 'sovietnormativity' whose work has been done and whose work is so deeply favoured by the Russian conservative authority.

References

1. Brown, Wendy (2006) *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire*. Princeton: Princeton University Press.
2. Cossman, Brenda (1994) 'Family Inside/Out', *University of Toronto Law Journal* 44(1): 1–39.
3. Cossman, Brenda (2008) 'Betwixt and Between Recognition: Migrating Same-Sex Marriages and the Turn toward the Private', *Law and Contemporary Problems* 71: 153–168.
4. Dijk, Teun Van (2001) 'Principles of Critical Discourse Analysis', in Margaret Wetherell, Stephanie Taylor and Simeon J. Yates (eds) *Discourse Theory and Practice: A Reader*, pp. 300–317. London: Sage.
5. Foucault, Michel (1972) *Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
6. Foucault, Michel (1981) 'The Order of Discourse', in Robert Young (ed) *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*, pp. 48-78. London: Routledge.
7. Geiger, Kent (1968) *The Family in Soviet Russia*. Cambridge: Harvard University Press.
8. Gessen, Masha (1994) *The Rights of Lesbians and Gay Men in the Russian Federation: an International Gay and Lesbian Human Rights Commission report by Masha Gessen*. San Francisco: The International Gay and Lesbian Human Rights Commission.
9. Gorky, Maxim (1934) 'Proletarsky gumanizm (Proletarian Humanism)', *Pravda (The Truth)* 140(6026): 3.
10. Healey, Dan (2008) *Gomoseksualoye vlecheniye v revolyutsionnoy Rossii. Regulirovaniye seksualno-gendernogo dissidentstva (Homosexual Desire in Revolutionary Russia: The Regulation of Sexual and Gender Dissent)*. Moscow: Lodomir.
11. Kochetkov (Petrov), Igor & Kirichenko, Kseniya (2009) 'Polozheniye seksualnykh menshinstv (Situation with Sexual Minorities)', in Daniil Mescheryakov (ed) *Prava cheloveka v Rossiyskoy Federatsii: Sbornik dokladov o sobytiyakh 2008 goda (Human Rights in Russian Federation: 2008 Events Report)*, pp. 289–374. Moscow: Moscow Helsinki Group.
12. Kon, Igor (2006) *Liki i maski odnopoloy lyubvi: Lunnyi svet na zare. 2-e izdanie (Faces and masks of Same-Sex Love: Moonlight on the Dawn. 2nd Edition)*. Moscow: AST.
13. Kondakov, Alexander (2008) 'An Approach to the History of Sexual Minority Discrimination in Russia', *Sortuz* 2(2): 21-29.
14. Lamble, Sarah (2009) 'Unknowable Bodies, Unthinkable Sexualities: Lesbian and Transgender Legal Invisibility in the Toronto Women's Bathhouse Raid', *Social & Legal Studies* 18: 111-130.
15. Nabokov, Vladimir (1902) 'Plotskiya prestupleniya po proektu ugovnogo ulozheniya (Crimes of the Flesh in the Light of Criminal Code)', *Vestnik prava (Law Review)* 9-10: 129-189.
16. Phillips, Anne (1999a) *Which Equalities Matter?* Oxford: Polity Press.
17. Phillips, Anne (1999b) 'The Politicisation of Difference: Does This Make for a More Intolerant Society', in John Horton and Susan Mendus (eds) *Toleration, Identity and Difference*, pp. 126–145. New York: Macmillan.
18. Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1994) 'Analyzing Discourse', in Alan Bryman and Robert G. Burgess (eds) *Analyzing Qualitative Data*, pp. 47–66. London: Routledge.
19. Rotkirch, Anna (2000) *The Man Question. Loves and Lives in Late 20th Century Russia*. Helsinki: University of Helsinki.
20. Stites, Richard (1978) *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism and Bolshevism, 1860–1930*. Princeton: Princeton University Press.
21. Wray, B. J. (2009) 'Screening Desire: Same-Sex-Marriage Documentaries, Citizenship, and the Law', *Canadian Journal of Law and Society* 24(1): 1–21.
22. Legal Documents
23. Council of a Hundred Chapters (1551).
24. The Statutes of Peter the Great (1706).
25. Criminal Code of Russian Empire (1832).

26. The Criminal Code of Russian Socialistic Federative Soviet Republic (1934).
27. The Criminal Code of Russian Federation (1997).
28. The Constitution of Russian Federation (1993).
29. The Family Code of Russian Federation (1995).
30. Section F65. Disorders of Sexual Preference. In: Models of Diagnostics and Treatment of Mental and Behavioural Illnesses. Minister of Health Order N 311, 1999.
31. Decision of the Constitutional Court of Russian Federation made on 16 November 2006 N 496-O.

THE IDEA OF HEALTHY WAY OF LIFE AND ITS TRANSFORMATION INTO LIFESTYLE ORIENTATIONS AND PRACTICES IN POST-SOVIET CONDITIONS

Olga Paholok

Institute of Sociology of an Academy of Sciences of Ukraine.

The major subject matter of the proposed article is the transition of socialistic healthy way of life ideology into its modern counterpart. The article also addresses the notion of health-oriented lifestyle in frames of the vision and reality and portrays an evident discord between the high value of health and its practical incorporation into daily activities of concrete individuals in post-soviet conditions. The article gives the empirical evidence on the prevalence of destructive practices among the population of post-soviet area.

Key words: Healthy way of life ideology, logic of practice, practical logic, health-oriented lifestyle.

The diversity of social change post-socialist societies has proven to be dramatic. The whole world underwent crucial alterations during past 20 years, with countries presenting the post-soviet camp showing, probably, most propitious ground for social change. Social, economic, political systems gained their unprecedented forms, being accompanied with deep changes of individual's mental dispositions and attitudes. A huge package of values had to be reconsidered and revised. Even the attitudes towards so called temporal values underwent considerable revision. The values of life, personal development and prospect, individual health etc. turned out to face new environment – both structural and ideological. Notwithstanding the fact that the value of health in its temporal meaning is general high in any kind of society, and some researchers even tend to treat health as natural, absolute and perpetual life value" [Internet-conference "Health care: organization, management and levels of responsibility", 2007], individual behaviour related to health inevitable had to suffer a defiance bidden by social change.

We are not going to deny the fact of generally high value of health in the Soviet Union. Socialistic ideology with respect to health promotion was too specific but it existed and worked. And after the collapse of the whole social structure of socialism, it had to face the same fate as the whole system by losing its legitimacy. Thus, the problem of anomia (in Durkheimian sense) touched the culture of health and individuals' health behaviour. The literature on social transformations impact upon population health often accentuates that social crisis leads to multidimensional changes in population lifestyles, however it does not present any traits of stable unite behavioural system, being at that an eclectic set of patterns, standards and behavioural styles inherited or borrowed from different historical systems and cultures and hardly capable of being joined organically. Besides, social changes cause homeostasis disturbance and are attended by social change as well as psychological stress, which calls upon adaptation skills and practices [Nilov, 2008: p.10-11]. Under such kind of circumstances it is clear that health resources tend to be rather squandered than augmented, which leads to the higher risk of discrepancy between the value of health and the actual health care behaviour. Aiming at achieving certain kinds of vital goods and not having means for that, people find themselves in the situation of their health being one of the few available resources that can be converted (not always consciously) into other goods. For instance, the research carried in Russian Federation showed that only 27% of population would refuse to work under conditions of "hazardous employment" and more than a half of respondents stated that they would keep on working on hazardous employment enterprises until their health would let them do so and even in case of illness provided that they would have the possibility "to get an apartment, exhibition in retired pay etc". Moreover, answering the question "Do you go to work when you are feeling ill?", 30% of respondents said "yes, often" and more 59% declared "yes, sometimes" [Zhuravleva, 2006]. The data presented indicates that gaining material goods often may be more prioritized in comparison to strategic management of personal health resources.

Taking all the said above into consideration, health-oriented lifestyle can be luxurious for many people of post-socialist environment. Using Maslow terminology, orientation on health as a state of complete physical, psychological and mental wellbeing is one of the highest needs in general human needs hierarchy, and its fulfilment requires additional resources. Above that those who managed to be more adaptive to contemporary socio-economic conditions tend to be more inclined to incorporate such need into their daily life. Indeed, one cannot misjudge the significance of structural factors (such as inequality and general quality of life during the transitional post-socialistic period). Useless to think that one will concentrate his/her powers on making responsible long-term life decisions before having a decent level of life.

Socialistic leadership showed some really mighty ideological impulses towards healthy way of life promotion. It may be hard to refrain from judging them from the standpoint of contemporary worldview, nevertheless, they were decent products of the system which brought them to life, and in certain sense they really worked. The pictures below illustrate socialistic striving for building the healthy nation.

It is clearly seen even on the pictures that the general purpose of being healthy and leading the healthy way of life is very specific: everything aims at the common weal of the state. Nevertheless, they contain direct instructions for action; they demand something from ordinary people on behalf of their responsibility to take care of theirs and others health. With this respect, socialistic legacy can be viewed as considerably strong advocator of health behaviour. However, in consideration of the fact that socialistic system collapsed, its whole ideology became reluctant. Researchers even introduced the term “Homo Sovieticus,” which is defined as a person with a collectivist orientation who does not like to assume any individual responsibilities [Cohn, 1988]. As some analysts claim, Soviet-style socialism had the potential to induce passivity on the part of many individuals toward health promotion; and those in favour of returning to socialism would be especially passive with respect to positive health lifestyles [Cockerham, Snead, DeWaal, p.3].

Before making any interpretations considering the “post-soviet mentality” as a factor undermining the vitality of healthy behaviour concept, let’s be consistent by analyzing properly each element of the problem separately. The logic of our cogitations will be as followed. First of all, we are going to distinguish between “the logic of practice” and “the practical logic” of health culture in post-socialist societies. The logic of practice is understood as condition of operation and principle of structuring the practical logic; and practical logic enables the actors to perceive the logics of practice, to judge and to act [Schäfer, 2009: c.3]. As far as lifestyles are sets of practices and attitudes which make sense in certain contexts [Chaney, 1996: c.5], we are going to discuss the context of health practices and after that – the practices themselves. In respect to our subject area, the healthy way of living will stand for the logic of practice while health-oriented lifestyle will represent the practical logic (in two dimensions – visionary and real).

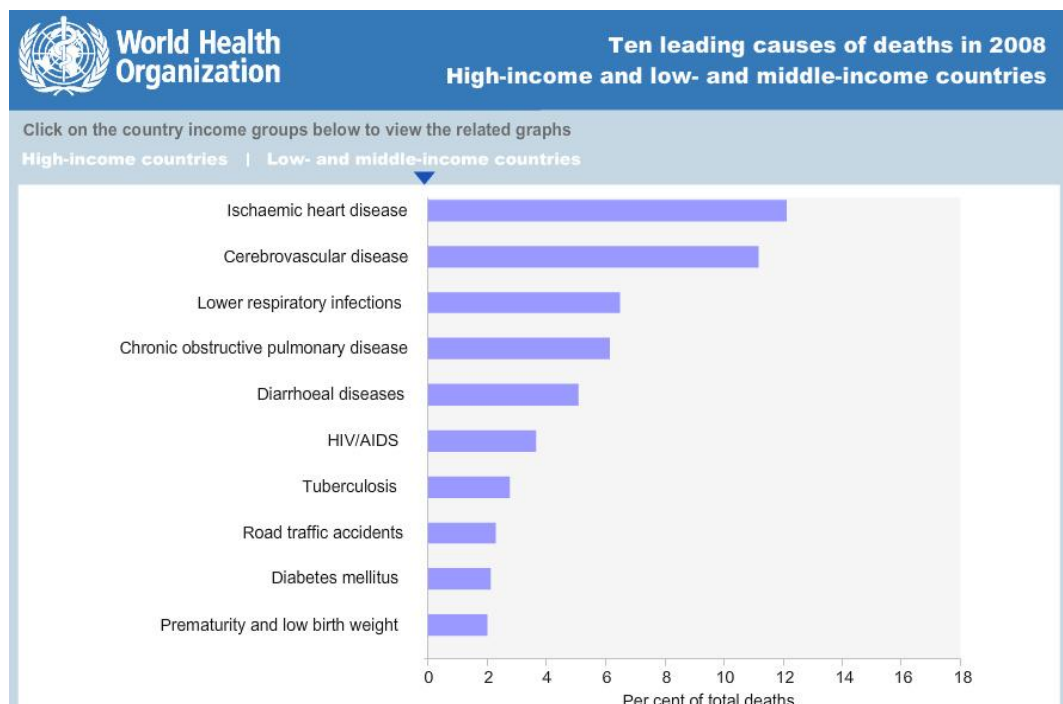
Generally, the major distinction between healthy way of living and health-oriented lifestyle is quite transparent – that is the distinction between idea and its practical embodiment. Nevertheless, it is important to explain more sophisticated and deep root for differentiation between these concepts. For this sake we are going to analyze “pure” concepts which are “the way of life” and “the lifestyle”. In order not to make this distinction look like an empty academic formality accompanied with a common confusion and discordant game of terminological definitions, let us point out its general purpose. The thing is that in common-sense as well as in scientific use these concepts often are placed as synonyms. However, our task is to show that they are enriched in meaningfully different ways. The terms “way” and “style” point out at variant aspects of the characterized phenomenon: “the way” stipulates a certain process and answers the question “how?”; meanwhile, “the style” leads us to the notion of form and allows for the possibility of variations in parameters, including in frames of the way. Thus, the way of life category reflects the power character of sociocultural field, expressing the social structure as a scope of necessary and typical individual practices [Il’in, 2003]. The way of life is usually associated with more or less stable community and finds its manifestation in its common patterns such as norms, rituals, forms of the social order as well as specific dialects or languages; its ground lies beneath the sociocultural forms such as profession, gender, ethnicity and age [Chaney, 1996: 92-93]. The way of life is a necessity, which can be overstepped only by abandoning the boundaries of the field, which brought the corresponding activity

forms to life, so long as the way of life induces a certain sociocultural identity upon individuals [Il'in, 2003]. In contrast to the way of life, the style points at steady forms of personal behaviour which are the result of free choice making in frames of field-dictated limits, it is «the personal way to realize social opportunities» [Anufrieva, 1982: p.62]. Lifestyle represents an absolutely modern form of status differentiation, which implies that status is derived not from the occupation or a certain set of individual privileges but from the way these privileges and resources are used individually. Many people, in particular, choose their occupation and the way of its organization based on its compatibility with their personal lifestyle values [Chaney, 1996: p.14-15]. Thus, we can assume that individual choice is the key aspect in conceptual reflection of lifestyle as a notion. Using Ionin's expression, "the style can exclusively be present only where the choice is present" [Ionin, 2000: c.195]. Consequently, the social role, or the free behaviour choice pattern, is the lifestyle's molecule. The style is a typical choice in frames of possible; the way of life reflects structural restrictions meanwhile the lifestyle, on the opposite, portrays the freedom of choice [Il'in, 2003].

So, having given quite deep, even semantic, differentiation between the way of life and the lifestyle, we can move closer to health phenomenon. As we already made it clear, we are going to analyze the healthy way of life as the logic of practice and a certain ideological field which offers its consumers a set of principles and directions toward practical actions with respect to their body and health. Let us consider it closer.

Healthy way of life ideology: politics, market and branding.

First of all it should be mentioned that healthy way of life ideology in its general global meaning is indeed formed under the dictation of real medical statistics: in contemporary world the main mortality factors are disorders associated with the way people live their lives. Thus, according to WHO data, 10 major mortality factors among world population are [WHO official site]¹⁴:

We can distinctly see that so called "civilization diseases" (chronic and degenerative disorders) start to fulfil the top places amongst human deaths factors. These diseases increasingly depend upon the lifestyle which one chooses, upon the quality of one's life as well as upon one's ability to use the available resources of own body strategically and demonstrate self-reliable orientation towards health during one's personal lifestyle.

In general, healthy way of life criteria are quite simple and exhaustive: the list of indicators to assess the level of personal deduction for everyday health care includes dietary inclinations, physical activity and unhealthy habits [Kinger, 2005: c.6-7]. In addition, workplace conditions public and domestic violence, reproductive behavior, etc. can be taken into account [Huss-Ashmore, Schall, 1992: c.7]. These are the basic healthy way of life principles, which can be found throughout the whole space of social interactions

¹⁴ Ukraine currently belongs to Lower-middle-income economies. Economies are divided according to 2011 GNI per capita, calculated using the World Bank Atlas method. The groups are: low income, \$1,025 or less; lower middle income, \$1,026 - \$4,035; upper middle income, \$4,036 - \$12,475; and high income, \$12,476 or more.

– from school and university textbooks (in Valeology, Principles of personal and social safety etc.) to political programs.

Healthy way of life as a matter of social politics

The issue of health as a matter of state politics (biopolitics) can be effectively illustrated by means of Foucault's principle of state power efficacy, which is based on simultaneous generalization and individualization. It turns out that in general health is a personal decision of an individual, and at the same time it is the question of national importance. Thus, we can observe panopticon effect in action, when control over the members of society is very successfully implemented in a latent way, and to a large extent they act as controllers. To a large extent, the health care system becomes a religion of modern society. Through the establishment of "uncertain normality" discourse only few can be treated as healthy, and everyone, in fact, becomes a potential patient, which means entering the field of control, risk assessment and external (state) intervention [Kevin, 2007]. Some researchers go even further by stating that public health policy is actually a program of social control packaged in a wrapper of healthy life idea promotion, the idea of unprecedented self-control at the cost of provoking public excitement increasing and an effective system of individual behavior regulation [Fitzpatrick, 2001: c.1]. They even talk about contemporary death of humane medicine and the rise of coercive healthism [Fitzpatrick, 2001: c.84].

It is important to state that we are not giving here any assessments of healthy way of life ideology as a political issue. We are rather trying to find its place in frames of political system. Understandable that healthy way of life ideology does not exist as an independent database of health state factors and ways to maintain good health, it rather finds direct expression in state national legislation promoting everyday health-focused behaviors among general public. For instance, Article 32 of the Law of Ukraine "Basic Law of Ukraine on health care" proclaims the following:

«The State shall promote the establishment of healthy way of living by means of spreading scientific knowledge about health, medical, environmental and physical education organization, implementation of activities aimed at improving hygienic culture, creating the necessary conditions, including medical monitoring of physical training, recreation and tourism, development of medical and athletic facilities, dispensaries, recreation centers and other health facilities to combat health habits which are harmful for human, establishing a system of socio-economic incentives for individuals leading a healthy lifestyle.

Ukraine has made public policy limiting smoking and alcohol consumption.»

Ukrainian legislation, in general, requires from its citizens taking care of their personal health: the Article 11 of the Law of Ukraine on Health contains the following clause: "Citizens of Ukraine ought to take care of their health." The question of real force of this clause is just another question, as it is clear that no one (at least for now) recovers fines and puts behind bars for overeating, lack of sleep or lack of physical activity. However, in some Western countries the attempts to introduce a practice of tax upon unhealthy lifestyles already have been made. Italian Health Ministry wants to introduce a tax on soft drinks and alcohol [<http://ria.ru/world/20120829/732532571.html#ixzz25yyOVFen>], in England, it was proposed to make a tax on "junk" food [<http://life.comments.ua/2012/05/16/338778/anglii-predlozhilivvesti.html>] and Arizona authorities want to tax smokers and obese people [<http://www.newsru.com/world/02apr2011/zd.html>]. Monique Currie, deputy director of the state Medicaid office in Arizona and one of the advocates of this initiative, said:

"If you do not want to change your life and take responsibility for your health, which ultimately leads to public spending, then you will have to participate in co-financing. You must take responsibility for the fact that your smoking costs us a round sum."

Moreover, WHO, as it is stated in the latest Watch Report on the 65th World Health Assembly, "should provide technical support and expert advice to member states on the implementation of fiscal, legislative and regulatory measures to improve food and nutrition. This should involve technical support to finance ministries on the administration of national food tax and regulatory systems and administration, as well as the production of manuals and toolkits" [WHO Watch Report on the 65th World Health Assembly, 2012: c.14].

At this point, as we already mentioned, we are going to refrain from evaluating political programs and social policies with regard to health behavior promotion at whole because our task here is to show the key role played by the healthy way of life phenomenon in modern socio-cultural discourse at the level of political organization.

Healthy way of life as a matter of market strategy and branding

In frames of market economy we can consider health and healthy way of life as power brands and elements of an exceptional new philosophy which is sometimes called "wellness philosophy". According to expert estimations, the industry healthy lifestyle, which recently was just at the level of infancy, the next decade promises to be a new billionaire industry. Today, the wellness market is compared to the high-tech sector in terms of capital turnover. The worldwide annual turnover in the industry, according to the analysis of the famous American businessman and economist Paul Zane Pilzer, is about 425 billion dollars. The researcher notes that in 2000 Wellness industry in America has already been the one with

sales up to \$ 200 billion; and about a half of that amount (which is \$ 24 billion) was spent on sports clubs and 70 billion on vitamins and minerals [Pilzer, 2001].

Indeed, today's society market can be the first to react on public needs for meeting the aspirations to lead a healthy way of life. It makes a huge amount of package offers that can provide a person with a possibility to buy healthy (organic) food, visit gyms, health clubs, beauty salons, spas, etc. The proportion of people willing to make substantial investments in their health grows very fast. According to the German economic research institution "Global Insight", 47% of people aged from 20 to 30 suggests that they actively use the means to maintain personal health [Bayram, 2008: p.28].

Thus, the market eagerly turns the idea of healthy way of life into the industry of savory versions, a plethora of public and commercial broadcasting programs (and books) designed to make science, technology or philosophy of health accessible to the "average man" [Allen, Anderson, p.4]. That is an easy way to make healthy way of life a fashionable and stylish trend. In contemporary world everyone is in rush for health. The notion of healthy way of life has already gained the archetypical traits. Advertising companies use this widely to make different products more attractive to public. Below is the list of slogans, used in advertisements presented in post-socialist milieu. All of them tend to dramatize the health phenomenon.

<i>Trade offer</i>	<i>Slogan</i>
Chudo-yogurt	Assistant for your health .
Yogurt Danone	Danone. Magic taste of health .
Children's yogurt Rastyshka (Danone)	Rastishka. Grow in health .
Bio-kefyr Bio-Max	Easy cleaning - good health . Health - is beautiful!
Bio-yohurt Bio-Max 5 cereals	Health of the entire family.
Iodomarin (biologically active additive)	Yodomarin. Needed for the health every day.
Tsygapan (biologically active additive)	Tsygapan. For the health of the whole family!
Vektrum, vitamins	Vektrum. Vector of your health !
Sana Sol polivitamins	Sunny world of health ! Sana-Sol.
Duovit (KRKA), vitamins and minerals	Duovit. Health in red and blue (<i>the colors of the packaging speculated</i>)
Multivitamins Komplivit	Healthy mom, healthy baby! Health with distinction!
Centrum vitamins	Centrum. Focused on health .
Jungle, vitamins for children	Jungle. For children to be smart and healthy .
Toothpaste BlanX	BlanX. The country of health .
Shampoos and balsams Pantene Pro-V	Pantene Pro-V. Start with health and make a difference!
Shampoos Freederm	Friderm - healthy soil for your hair!

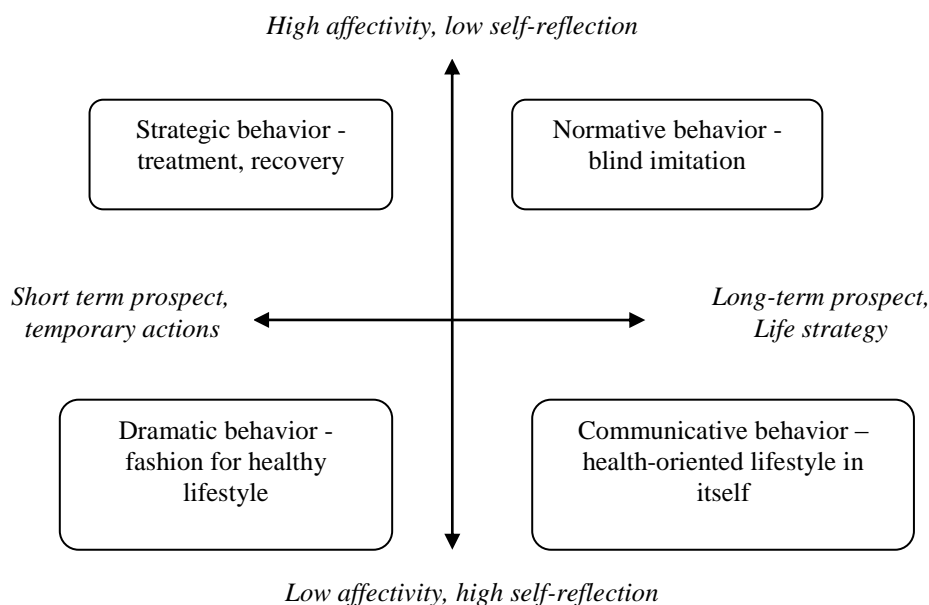
Health-oriented lifestyle

So, we have shown that the healthy way of life is an ideology which is the general logic of practice that is open for various kinds of practical embodiment. Now we can go further to the analysis of the practical logic itself. According to the sequence of our thoughts here it is presented by health-oriented lifestyle. At that, we are going to split our analysis into two parts. The first one will consider visionary (ideal) health-oriented lifestyle meanwhile the second will trace the reality of concrete practices.

First of all, when talking about health-oriented lifestyle, especially in its ideal form, we should mention the aspect of personal choice embedded into actions which constitute it. This leads us to recognizing it in frames of intentionality. This means that health-oriented action can be broadly defined as the intentional and reflective activity which has been consciously thought out and aimed at a specific target [Verlen, 2001: c.40-41]. Of course, in most general understanding, this target is health as such. Taking this intentionality aspect into consideration, we may typify health-oriented lifestyle as a recommended act (as opposed to those allowed and forbidden) [Sorokin, 1992]. Indeed, health orientation in everyday practices is often viewed as a kind of above-normal activity which is not demanded although very desirable. Such behavior is certainly frowned upon and, moreover, may be seen as a feat. An individual showing focusing his/her lifestyle on health may be perceived as being largely self-limiting, abstaining from various "unhealthy temptations" and getting a reward for it in a form of certain positive image in public eyes. Health-oriented lifestyle choice entails a number of "awards" upon its bearer. Except the health itself, an individual following healthy lifestyle is seen as a model of organization, discipline, purposefulness, responsibility, strong will and even more. He/she is capable of making an effort, consciously "signing" under the constant hard work upon him(her)self.

Our understanding of the sense hidden under the concept of health-oriented lifestyle can be widened by means of involving some ideas initially proposed by Habermas in frames of his social action theory. Thus, according to him, there are four types of social action: strategic (utilitarian), normative (similar to Weber's value-rational action), dramatic and communicative action [Habermas, 1984]. If we analyze the various types of relation to health and corresponding actions determined by it, we can talk about the following. Strategic behavior towards health stands for the egocentric not too far-sighted actions of

individuals aimed at getting fast results (when people become concerned about health in terms of short-term profit which is, in fact, a symptomatic treatment not reaching the essentially of the problem). To some extent, this type of action is purely technical and temporary, not related to an attempt to implement a comprehensive revision of the general life strategy behavior; when health is really threatened, the person is ready to take care of it in disciplined and responsible manner, but when health is normal, the need for daily (prophylactic) reproduction of health depreciates sharply, health resources start to be confined, yielding in a hierarchy of motives to other factors such a getting pleasure, building a successful career, etc. Normative action reflects non-internalized attitudes, which means that under another social circumstances, such as the absence of coercion or other external influence, a person would not adhere to certain principles of a healthy lifestyle. A striking example of such kind of activity is the way of life of many children and teenagers. Until they are under elder control, they are normally feed, they follow optimal sleep and rest regime, and generally do not resort to bad habits, but in case of the absence of control they willingly violate basic principles of healthy lifestyle. Such kind of behavior is inherently infantile because, as it desperately lacks self-reflection. This means that a person imitates a lifestyle imposed on him/her by someone else, and, accordingly, would not necessarily adhere to it in other context. Dramatic action, in this context, expresses human desire of self-representation, the will to be in the center of the most fashionable trends in regard to healthy lifestyle (fashion for physical activity, organic food, natural personal hygiene and household products, etc.). The actual health-oriented lifestyle, to our opinion, is the one representing communicative activity which is the one associated with high level of self-reflection and long term prospect; lifestyle-oriented health, in other words, is a life-long strategy. Depending on the length of individual's life perspective in relation to own health, and also on the type of emotional commitment, all types of actions can be placed on an integrated axis of coordinate:

The visionary aspect of health-oriented lifestyle can be brightly illustrated by Piaget theory of cognitive development. Health-oriented lifestyle may be regarded to as a kind of final stage (the highest point) of individual development representing a well-established striving to a steady state of dynamic equilibrium. At the "sensorimotor" stage a person learns to read the signals own body and during this period the main type of activity is strategic which is reducing unpleasant (painful) sensations and maximization of pleasures. "Preoperative stage" corresponds to normative behavior. At this stage, a person has to take certain patterns of behavior for granted not passing them through his/her own conscious mind. "Operational Stage" turns on self-reflection process in a person, but it does not awaken awareness of the importance of certain actions in the long term prospect. And finally, the "stage of formal operations" person develops a rational structure of thinking, giving the person an opportunity to understand the symbolic value, use abstract strategies to understand the hidden meanings and make general conclusions in the context of the development strategy of their own lives in terms of health.

Thus, we are talking about health-oriented lifestyle as a daily production of individuals' health. This means that virtually any person's activity of everyday is being correlated with its possible effect on health. That is what may be referred to as type of self-sufficient type of health orientation [Bredikhina, 2006: c.21], when a person operates with a sufficient knowledge about health and actively implements the principles of healthy lifestyle ideology in his/her everyday practices. Self-sufficiency in health orientation is the grounding principle health-orientation lifestyle formation. Its basic principle is preventive character of actions related to health. That is reflected in the idea of a strategic management of health as a finite

resource accompanied with individual orientation towards long-term outlook and total vitality aspects correlation with the possible health risks.

Another important dimension of health-oriented lifestyle is the matter of conscious lifestyle choice. Otherwise, the whole idea would be a substitute, mere fashion following, a forced temporary measure, a compromise with oneself on the basis of self-deception etc. Actually, we are talking about the health-oriented lifestyle choice as “the heroic pass”, provided with a high level of awareness and responsibility, as well as making a constant daily choice whilst fighting with two basic neurotic obsessions of mankind which are laziness and fear [Kozlovsky, 2011: c.237].

Admittedly, health-oriented lifestyle, generally evaluating, is not very enjoyable way of existence, which is not surprising, as “any kind of awareness multiplies suffering” [Kozlovsky, 2011: c.242]. It is much easier to go with the flow, putting the whole set of responsibility for one’s own health upon poor heredity, environmental pollution, bad healthcare and living condition, promoting the enjoyment motto is “we all are doing to be there sooner or later”. Opposed to that, acquiring the properties needed for adherence to health-oriented lifestyle is about self-improvement and it demands a huge set of efforts (on paie de sa personne in French). This involves investment of time as well as socially constructed forms of attraction with all the conjugated limitations, self-denial and self-sacrifice [Bourdieu, 2002: c.61].

Doubtlessly, that is what constitutes the ideal (visionary) practical logic. It is hardly that much commonplace when we shift our attention to empirical reality. The latest usually dazzles with a vast range of destructive practices of all kinds and forms – from poor eating habits to high levels of alcohol and drugs consumption. For example, the health lifestyle literature on Russia specifically describes an entrenched pattern of excessive alcohol consumption, heavy smoking, high fat diet, and lack of health-promoting exercise. These lifestyle practices are especially characteristic of middle-age, working-class males, whose high mortality rates from heart disease, alcohol poisoning, and alcohol-related accidents are largely responsible for the decline in male longevity [Cockerham, Snead, DeWaal, c.3]. Cohn, who is a famous Russian scholar and scientist, even wrote about the phenomenon of male hyper-mortality, which spread through some countries of post-socialist space [Cohn, 2008]. Western sources, for instance, point out that alcohol poisoning mortality has been exceptionally high in this region and is now occurring on an unprecedented scale in the Slavic countries in the post-Soviet period [Stickley, Leinsalu et. Al, 2007: p.448]:

Table 1 Alcohol poisoning deaths in Russia and the countries in the European part of the former Soviet Union, 1970–2002 (per 100 000)

Country	Year			
	1969–70	1978–79	1988–89	2001–02
Russia	15.1	23.4	8.7	28.7
Ukraine	8.2 ^a	13.4 ^a	8.0 ^a	20.6 ^b
Belarus	4.9 ^c	11.1 ^c	8.6	25.4
Baltic Countries (combined)	8.8	14.0	5.3	12.2
Estonia	4.8	16.3	8.9	19.1
Latvia	10.5	11.6	3.4	8.0
Lithuania	9.3	14.9	5.2	12.4

a: Calculated from¹⁹

b: Two-year average calculated from WHO data¹²

c: Single year (1970 and 1979) non-standardized estimates taken from unpublished Ministry of Statistics reports

We can see that the interconnection between the logical practice and the practice of logic is quite compound. In our opinion, it should be amplified with the notion of physicality. The thing is that a body is a field for direct implementation of any general healthy way of life ideological principles. In any case, everything one does is going to be indicated on one’s body – sooner or later. The body is quite clear and transparent text which gives person’s lifestyle away. All in all, the value of matter lies into such basic things as individual mode of the day adjustment with respect to body practices. After all, the whole individual experience comes through the senses – body senses. The body is the most irrefutable objectification of taste, which can be detected in different ways. First of all, in the most natural, that is, in appearance (volume, height, weight, etc.) and shapes (round or angular, rigid or flexible, straight or curved, etc.), which express in many different ways individual relation to the body, in other words, the way he/she addresses the body, takes care of it, nourishes, and supports [Bourdieu, 38-39]. Thus, even within the social sciences one should consider the physicality in the sense that, despite the general civilization tends to “curbing affections” [Elias, 2003], the body continues to dictate its own terms and conditions, often not even allowing the consciousness to enter the decision making process.

To summarize, we have seen that post-socialistic societies became premises of impetuous social changes leading to necessity for finding understanding for basic elements of human behavior, including human behavior towards health. We have seen that in conditions of discounted socialistic ideology (and health promotion impetus as its part) the new logic of practice emerged, presented by modern healthy

way of life ideology embodied both in politics and economy. We have also seen that ideology is at large a very simplified version of practice of logic (health-oriented lifestyle) when it is viewed in ideal terms. Eventually, we have ascertained that a life-long adherence to health-oriented lifestyle is really challenging and hard, which can be an additional reason why a wide range of destructive practices are there in the place on post-socialistic milieu. Moreover, we pointed out that there is a lack of understanding of basic principles of body activity and their underrepresentation in social sciences and that the general logic of analysis of ideology (logic of practice) and lifestyle (practical logic) should be supplemented with deep understanding of physicality as the body (the battle field of logic of practice and practical logic).

Literature

- Ануфриева Р. и др. Стиль жизни личности: теоретические и методологические проблемы. / Ануфриева Р. и др. — Киев, 1982.
- Бредихина Н. Ориентации населения на здоровый образ жизни: региональный аспект / Бредихина Н.: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук — Челябинск, Издательство ЮУрГУ, 2006. — 23 С.
- Бурдые П. Формы капитала // Экономическая социология. Электронный журнал. 2002. Том 3. № 5. С.60-66.
- Верлен Б. Общество, действие и пространство. Альтернативная социальная география. / Верлен Б. // Социологическое обозрение. — 2001.— Том 1. — № 2. — с.26— 47.
- Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Еліас Н. — К.: Альтернативи, 2003. — 672С.
- Журавлева И. Отношение к здоровью индивида и общества / Журавлева И. — М.: Наука, 2006. — 238 С.
- Ильин В. Курс лекций "Социология потребления" Образ и стиль потребления. / Ильин В. // 2003 // [<http://www.consumers.narod.ru/lections/constyle.html#s1>]
- Интернет-конференция «Охрана здоровья: проблемы организации, управления и уровни ответственности» // 2007 // [<http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/308428.html>]
- Ионин Л. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: Учеб. пособие для студентов вузов. / Ионин Л. — М.: Логос, 2000. — 431С.
- Козловский И. Тантра-йога: садханы для женщин и мужчин./ Козловский И. — Донецк: Норд-Пресс, ДООО «Центр Дискавери», 2011. — 460С.
- Кон И. Гегемония маскулинности как фактор мужского (не)здоровья / Кон И. // Сомнология: теория, методы, маркетинг. — 2008. — №4. — С.5—14.
- Кон И. Психология социальной инерции / Кон И. // журнал "Коммунист". — 1988. — №1.
- Нилов В. Механизм влияния социальных изменений на здоровье населения в условиях общественного кризиса / Нилов В. // Северное измерение. Альманах. Петрозаводск: Изд-во Петрозаводского ун-та. — 2008. — №2. — С.176—194.
- Пилзер П. Возможности индустрии здорового образа жизни / Пилзер П. // Network Marketing Lifestyles, сентябрь 2001(витримки з інтерв'ю) [<http://www.vip-europe.com/index.php?id=396&PHPSESSID=ukv8tgjhbc00r5gef224t72bv0>]
- Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Сорокин П. — М.: Политиздат, 1992. — 275 С.
- Andrew S., Mall L., Andreev E., Razvodovsky Y., Va'gero D., McKee M. Alcohol poisoning in Russia and the countries in the European part of the former Soviet Union, 1970–2002 / Andrew S., Mall L., Andreev E., Razvodovsky Y., Va'gero D., McKee M. // European Journal of Public Health. — Vol.17. — No. 5. — p.444–449.
- Bayram F. Wellness & Economy: To which Extent Does the "wellness-Boom" Have an Impact on the Economy / Bayram F. — Munich: GRIN Verlag, 2008. — 88 P.
- Chaney D. Lifestyles. / Chaney D. — London and New-York: Routledge, 1996.
- Cockerham, W., Snead C., DeWaal D. Health Lifestyles in Russia and the Socialist Heritage / Cockerham, W., Snead C., DeWaal D. // Journal of Health and Social Behavior. — 2002 — V.38 — p.131-148.
- Douglas E. Allen and Paul F. Anderson (1994) ,Consumption and Social Stratification: Bourdieu's Distinction", in Advances in Consumer Research. — 1994. — Vol.21. — p.70— 74.
- Fitzpatrick M. The tyranny of health: doctors and the regulation of lifestyle / Fitzpatrick M. // Routledge, 2001 – 196P.
- Habermas J. The theory of Communicative Action / Habermas J. — Boston: Beacon Press, 1984. — 236P.
- Huss-Ashmore R., Schall J., Hediger M. Health and Lifestyle Change./ Huss-Ashmore R., Schall J., Hediger M. — Penn.:UPenn Museum of Archaeology, 1992.
- Kevin D. Public health and the cult of humanity: a neglected Durkheimian concept // Sociology of Health & Illness. — 2007. — Vol. 29. — №1. — p.100–114.

- Kinger L. Focus on lifestyle and health research / Kinger L. — N.Y.: Nova Publishers, 2005. — 224 P.
- Schäfer H. Habitus-Analysis: a method to analyze cognitive operators of practical logic / Schäfer H. // Contribution to the Congress Beyond Bourdieu – Habitus, Capital & Social Stratification
- Stickley A., Leinsalu M., Andreev E., Razvodovsky Y., Vågerö D., McKee M. Alcohol poisoning in Russia and the countries in the European part of the former Soviet Union, 1970–2002 / Stickley A., Leinsalu M., Andreev E., Razvodovsky Y., Vågerö D., McKee M. // Eur J Public Health. — 2007 —17(5). — p.444-449.
- WHO official site
- WHO Watch Report on the 65th World Health Assembly, 2012 // http://www.ghwatch.org/sites/www.ghwatch.org/files/WHOWatchReport_May2012.pdf

THE EFFECTS AND APPEARANCES OF NAMECIDE PROCESS FROM SOCIALIST TO POST-SOCIALIST BULGARIA

Vildane Shabanova Alieva (Vildane Özkan)

Lecturer Dr., Department of Sociology, Uludağ University, Turkey.

The paper seeks to discover common patterns among the oral history narratives told by witness-informants who experienced namecide, ethnic genocide, ethnic discrimination, and ethnic cleansing under communism in Bulgaria, today living in Turkey, and have many experiences, related with the effects and appearances of namecide fact, in post-socialist Bulgaria. In conclusion the study discusses the actual developments on condemnation of the crimes of Bulgarian communism which related with namecide and the common patterns of conceptualisation on namecide, ethnic genocide, ethnic discrimination, and ethnic cleansing by victims, scholars, human rights organizations, and post-socialist Bulgarian political authorities.

Key Words: Bulgarian Political Authority, National Turkish Minority, Namecide, Ethnic Genocide, Ethnic Discrimination, Ethnic Cleansing, Nameanomie.

This study problematizes, examines, and defines some effects and appearances of *namecide* process from socialist to post-socialist Bulgaria. The *namecide* as a type of socialist Bulgarian political violence was over, but its influences continue in various dimensions, fields, and forms in everyday life of national Turkish minority's members who today are a citizen of Bulgaria, no matter today in which country they live in. Many Turks lived in Bulgaria, Turkey, or another countries including also post-socialist European countries have to live with an *name-anomie* due to being victims of *namecide* in recent socialist Bulgarian past.

The main problematization of the paper is that: how the *namecide* conducted by socialist Bulgarian political authority on national Turkish minority between 1984 and 1989 was lived by Turkish victims in recent socialist past and is lived by same Turkish victims in post-socialist today?

After defining the concept of *namecide* the mentioned question/problem is taken in the context of four categories. Three categories of them are related with three implementations of socialist Bulgarian political authority: ethnic genocide, ethnic discrimination, and ethnic cleansing. The rest category is on the ongoing influence of *namecide* fact in the period of post-socialist Bulgarian political authority.

In the study the techniques of collecting data are largely the oral history interviews with 20 witnesses¹⁵ and partially the observation of writer¹⁶ of this study. Oral history interviews were done in Bursa-Turkey during March 2010 within the scope of PhD work¹⁷ of writer of this study. Data achieved from the oral history narratives told by 20 witnesses, who are also the survivors of last concentration camps of socialist Eastern European countries (Belene Concentration Camp, Belene Isolation Camp, and Bobovdol Concentration Camp operating in Bulgaria between 1985 and 1987), have analyzed in the mentioned four main categories above. That empirical research data has the nature of primary source.

20 witness-informants was expelled from Bulgaria during the ethnic cleansing of 1989 and today settle down in Bursa-Turkey. All of them are citizens of both Bulgaria and Turkey. After 1989 deportation they had citizenship in Turkey. They have experienced a very complex process as a part of national Turkish minority and suffered various cides including namecide, and discriminations. Today they continue to experience and suffer the various effects and appearances of the recent past. Perhaps the *namecide* of recent socialist past have turned to the *anomie of name* in post-socialist period.

1. The Concept of Namecide

In literature of social sciences the "namecide" concept have firstly been proposed by Vildane Özkan (2010) within the scope of her PhD thesis, especially for defining forcefully changing names in People's Republic of Bulgaria. The concept of *namecide* have been proposed with inspired by concepts of genocide, ethnic-cide, culture-cide.

¹⁵ The detailed information of 20 witness- and camp survivor informants are given in Özkan's unpublished PhD thesis (2010: 211-256) that can be accessed free through the link <http://tez2.yok.gov.tr/>.

¹⁶ The writer of this study is also a witness and victim of the namecide process in recent socialist past (between 1984 and 1989) and post-socialist period of Bulgaria. She was forcefully given the "Valia Sergeeva Mileva" name in socialist Bulgaria during the namecide of December 1984. After 2002 in Bulgaria she have taken back her Turkish name as "Vildane Shabanova Alieva". Therefore, the observation technique of this study is also the *experienced observation* (or the *observation of experience*).

¹⁷ The title of that PhD thesis is *Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde Siyasi Otorite ile Ulusal Türk Azınlığı Arasındaki Güç İlişkileri Bağlamında Belene Toplama Kampı (1985-86)* [Belene Concentration Camp (1985-86) in the Context of Power Relations Between Political Authority and National Turkish Minority in People's Republic of Bulgaria]. The thesis is written in Turkish at the Department of Sociology in Hacettepe University, unpublished, and can be accessed free through the link <http://tez2.yok.gov.tr/>.

Özkan (2012: 28) defines that *namecide* is to change systematically with political force the names of persons belong to ethnic, national, religious etc. minority group into the names belong dominant culture in the nation-state, as in the case of Bulgaria. Özkan proposes that *namecide* concept also defines to change systematically with political force the names of city, town, village, mountain, hills, river, stream, field, mosque, fountain, gravestone, etc. belong to ethnic, national, religious etc. minority group's culture into the names belong dominant culture in the nation-state.

In Bulgaria *namecides* was also committed on other ethnic and national minorities (Romas, Macedonians, Pomaks etc.), but this study is only limited with the *namecide* committed on national Turkish minority's members between 1984 and 1989.

It should to be noted that *nameanomie* occurs during and after the *namecide* process conducted against the functionality of a group's names. *Nameanomie* as a result of *namecides* means that the members of ethnic, national, religious, etc. group suffer to anomie when they need to use "name" in formal and informal relationships.

In widespread literature that namecide fact known as "forcefully changing names (насилствената смяна на имената)". Nameanomie process suffered citizens of Turkish origin of post-socialist Bulgaria nearly not mentioned, even under other words/forms.

2. Namecide in the Context of Ethnic Genocide

Ünal Lütfi, head of the Bulgarian parliamentary delegation, during the debate on the need for international condemnation of the crimes of totalitarian communist regimes at the Parliamentary Assembly of the Council of Europe's January 25, 2006 part-session, said the following (Narodno Sybranie Na Republika Bylgarija, 2006; [Council of Europe Parliamentary Assembly](#), 2010):

It can not be missed the fact that some totalitarian regimes have remained until the end repressive and criminal. The most extreme example of this is the so-called "Revival Process" in Bulgaria that lasted five years. Within two months between 1984 and 1985, in gross violation of human rights –violence, murder and sent to camps and prisons–, the communist totalitarian regime tried to touch one of the most important human rights –human identity–. Over 1 million ethnic Turks and Muslims were forced to change their names to Bulgarian, 517 people were sent to the camp "Belene", 2 000 people were interned, about 5 000 were arrested by the police. Many homes were deliberately destroyed. For the period May 1989 - September 1989, 350 000 people were forcibly deported to neighbour Turkey. The aim of totalitarian communist rule is to make the population in Bulgaria a mono-ethnic country without minorities. ... Ladies and gentlemen, let me give this poignant example, because this form of gross violation of human rights is not only a violation of the human dignity, the right to religious freedom, and the right to cultural heritage. It is a policy of ethnic genocide [етногеноцид]! Invasion of ethnic and religious identity of the man! A flagrant crime ... (Narodno Sybranie Na Republika Bylgarija, 2006).

Dimitrov (2000: 2) expressed the ethnic genocide including *namecide* as "assimilation by changing names" and defines it as "the most extreme nationalist policy in Eastern Europe in the 1980s":

... the most extreme nationalist policy in Eastern Europe in the 1980s – Bulgaria's attempt to assimilate its Turkish minority by changing their names from Arabic-Turkish to Slavic-Bulgarian. The policy stands out both because of its numerical parameters and the nature of the imposed changes. In the little more than a month between December 1984 and January 1985, nearly one million people, more than a tenth of Bulgaria's population were forced to change their names. This represented one of the most extensive and certainly the most rapid assimilation campaigns in European history. The change of personal names was something to which no communist regime had resorted before. Even Ceausescu in Romania ... did not go so far as to force Romanian names on the minority.

According to the data obtained from oral history narratives told by 20 witness- and camp survivor informants; ethnic genocide committed by Bulgarian socialist political authority from 1984 to 1989, in the official name of "revival process (възродителният процес)", has been imposed on all members without exception¹⁸ of Turkish minority in the People's Republic of Bulgaria. Political authority based on the thesis of "revival process" claimed that "In Bulgaria there are only Bulgarians. People who speak Turkish are also Bulgarians who forced to turkification under ottoman captivity and today these people are aware of this reality and voluntarily want to return to their Bulgarian origins. And so they voluntarily want their Bulgarian names back."

After accepted and conducted the above-mentioned official thesis, a ethnic genocide including *namecide* was initiated by Bulgarian socialist political authority against national Turkish minority. All of 20 witness- and camp survivor informants expressed that between 1984 and 1989 all Turkish names was forcibly changed to bulgarian names, speaking in Turkish and using "old" Turkish names was prohibited in all social and private areas even including their own home, tombs with Turkish name was destroyed. Informants said that Turks who resisted, not adapted, labeled with "have the potential to resist" by political

¹⁸ Before December 1984, there was also *namecides* on the members of national Turkish minority, but within almost three or four weeks between December and January 1984, unexceptional each one of turks was suffered *namecides* within scope of ethnic genocide.

authority, and in some cases even also adapted – was arrested, sent to concentration camps and prisons, beaten, tortured, killed (see also Associated Pres., 1986), given pecuniary punishment, exiled, dismissed, their children were subjected to discrimination in schools, kept under probation or house arrest, etc. and during the summer of 1989 expelled from Bulgaria.

Witness- and camp survivor informants remarked that members of national Turkish minority showed the greatest resistance against *namecide* among the above-mentioned many varieties of suppression within the scope of ethnic cleansing. 19 informants have expressed that they were arrested because of their resisting and not adaptation to especially *namecide* process. 1 informant said that he was arrested because he was labeled “have the potential to resist”.

Today, as a result of the oral history narratives of witnesses and observation of this study's writer, it can be said that the fact of *namecide* has the most important place in memories of Turkish victims of ethnic genocide committed by Bulgarian socialist political authority in recent past.

3. *Namecide* in the Context of Ethnic Discrimination

According to the data obtained from oral history narratives told by 20 witness- and camp survivor informants; in socialist Bulgaria the discrimination was, continuously but escalating, applied against Turks. Informants remarked such examples: the members of national Turkish minority were tended to occupations at the bottom of social hierarchy such as worker, builder, tailor, driver, etc. and there were places for very few Turks at the more top of social hierarchy such as doctor, engineer, teacher, etc. Furthermore Turks were banned from some occupations at the top such as pilot, armed soldier, shipmaster, diplomat, etc.

Informants emphasized that when Turks fulfilled the 2 years of military service as a worker-soldier doing the heavy works in buildings, construction of railway; Bulgarians as armed soldiers without working in constructions. All of informants also stressed that young Turks as worker-soldiers spent a great deal of effort in the establishment of heavy industry in socialist Bulgaria. Turks were restricted to go out socialist Bulgaria more than Bulgarians.

Informants said that even after *namecide* conducted as result of the official thesis of “all people in Bulgaria are Bulgarian”, the ethnic discrimination against Turks was continued in earlier areas, forms and dimensions –in education system, occupations, military system, going abroad, etc.

4. *Namecide* in the Context of Ethnic Cleansing

Within the scope of ethnic cleansing, almost 400,000 Turks were expelled from Bulgaria to Turkey during the summer of 1989. Before some months the Parliamentary of Bulgaria have called this expelling as “ethnic cleansing”. On January 11, 2012, the 41st National Assembly of Bulgaria adopted a declaration that “condemns” the ethnic genocide under the name of “assimilation process” and of “forced assimilation”. In the same declaration the National Assembly declared as ethnic cleansing the deportation nearly half million Turks from Bulgaria to Turkey during the summer of 1989 (Narodno Sbranie na Republika Bylgarija, 2012; Demokrati Za Silna Bylgarija, 2012; Özkan, 2012a).

The members of national Turkish minority subjected to ethnic cleansing were not show compliance with the “Bulgarian/Slav names” given in scope of *namecide*. These members of minority and their families were firstly expelled from Bulgaria. Between these victims there were 20 informants of this study.

20 witness- and camp survivor informants also are victims of that ethnic cleansing in 1989. Most of informants said that they were expelled from Bulgaria to Western European countries, but after arriving to these countries they applied to the Embassy of Turkey for going to Turkey, because of the very strong desire to live their own Turkish culture. Because then they were wanting only their basic human rights such as to speak in their mother-tongue, to use their Turkish names in relationships, etc.

Informants today live in Bursa-Turkey. They, in addition to the citizenship of Bulgaria, had the citizenship of Turkey after 1989. Most of them visit post-socialist Bulgaria and spend summer holidays in their own places before ethnic cleansing. They have complex feelings on their lives in socialist and post-socialist Bulgaria.

5. Effects and Appearances of *Namecide* in Post-Socialist Bulgaria

According to the data obtained from oral history narratives told by 20 witness- and camp survivor informants and the observation of this study's writer; after 1989, today in post-socialist Bulgaria, the various patterns of reactions of Turkish victims to *namecide* can be classified in the following six categories:

1. Some of victims not even pronounce the “Bulgarian” name given by Bulgarian socialist political authority.
2. Some of victims have taken Turkish names without the suffixes of “-ov, -ova”.
3. Some of victims have taken Turkish names with the suffixes of “-ov, -ova”.
4. Some of victims are not taking back their Turkish name due to various reasons, although very much wanting to take the Turkish name.
5. Some of victims voluntarily and proudly carry today the “Bulgarian names” forcibly given in recent Bulgarian socialist past. They say that they liked that name or have more prestige Bulgarian name than Turkish name, both in Bulgaria and in other European countries.

6. After taking Turkish names, some of victims compulsorily take back again “Bulgarian names” due to ethnic discrimination in public, social, official places against Turkish names in post-socialist Bulgaria.

Bulgarian nationalism strongly continues in various types, dimensions and forms (for examples see Özkan, 2012b) in post-socialist Bulgaria. It can be said that the above-mentioned reaction patterns of victims to *namecide* are influenced by such nationalist social-cultural-political environment.

Conclusion and Discussion

It can be said that today there are two main trends toward *namecide* process and its influence in lifes of victims: on one hand it is almost totally ignoring, and on other hand it take into consideration but with the reducing of severity of *namecide* process. For example the second attitude describes the *namecide* process as “forcibly changing names”.

Today the most of politicians, scholars, victims, human rights organizations, etc. continue intentionally or unintentionally to describe and define the suppressions in socialist and post-socialist Bulgaria, with the reducing of severity of political violence. For example:

1. *ethnic genocide* generally expressed with “assimilation, forced assimilation” words;
2. *ethnic cleansing* generally expressed with “migration, forced migration” words;
3. *namecide* as the above-mentioned generally expressed with “forcibly changing names” word;
4. *ethnic discrimination* against Turks in post-socialist Bulgaria generally not expressed.

It seems that both suppressions on national Turkish minority in Bulgarian socialist past and the continuities of same suppressions in post-socialist Bulgaria have not enough conceptualized by social sciences, although they have original patterns in social-cultural-political contexts. And these suppressions also not been associated with legal sanctions, although the Declaration of Condemnation accepted by the National Assembly of Bulgaria.

The situation of national Turkish minority in post-socialist Bulgaria is very complex. To analyze this complex context and process is needed especially more empirical data of the nature of primary sources. There are archival documents (see Angelov, 2008) with free accessible on the subject today, but also there are need for more collecting of narratives of live witnesses.

References

Angelov, Veselin. (Foreword and Compiled). (2008). Строго Поверително! Асимилаторската Кампания Срещу Турското Национално Малцинство в България 1984-1989. Документи [Strictly Confidential! Assimilation Campaign Against the Turkish Minority in Bulgaria 1984-1989. Documents]. Sofia: Fondatsija Liberalna Integratsija.

Associated Pres. (1986). “Bulgaria Killing Ethnic Turks”. Ethnic Turks Imprisoned During Bulgarian Assimilation Campaign: Amnesty International’s News.

Council of Europe Parliamentary Assembly. (2010). Post-Monitoring Dialogue With Bulgaria. Doc. 12187. URL: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4bdadc1b0.html> (Accessed: 10/09/2012).

Demokrati Za Silna Bylgarija. (2012). “Декларация, осъждаща опита за насилствена асимилация [Declaration, condemning attempts to forced assimilation]”. URL: <http://dsb.bg/bg/blogs/article/3065> (Accessed: 19.01.2012).

Dimitrov, Vesselin. (2000). “In Search of a Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria’s Turkish Minority, 1984-1985”. Journal of Ethnopolitics and Minorities Issues in Europe (JEMIE). Volume 1, Issue 4: 1-22. URL: <http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/JEMIE01Dimitrov10-07-01.pdf> (Accessed: 10.09.2012).

Narodno Sybranie Na Republika Bylgarija. (2006). “Изказване на заместник-председателя на НС г-н Юнал Лютфи пред Парламентарната асамблея на Съвета на Европа [Speech by Vice-President of the National Assembly Mr. Ünal Lütfü before the Parliamentary Assembly of the Council of Europe]”. URL: <http://www.parliament.bg/bg/news/ID/759> (Accessed: 10/09/2012).

Narodno Sybranie Na Republika Bylgarija. (2012). “Започна Осмата сесия на 41-то Народно събрание [Started Eighth session of the 41st National Assembly]”. URL: <http://www.parliament.bg/bg/news/ID/2348> (Accessed: 14.01.2012).

Özkan, Vildane. (2010). Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nde Siyasi Otorite ile Ulusal Türk Azınlığı Arasındaki Güç İlişkileri Bağlamında Belene Toplama Kampı (1985-86) [Belene Concentration Camp (1985-86) in the Context of Power Relations Between Political Authority and National Turkish Minority in People’s Republic of Bulgaria]. Department of Sociology, Hacettepe University. Unpublished PhD Thesis. URL: <http://tez2.yok.gov.tr/> (Accessed: 10/09/2012).

Özkan, Vildane. (2012a). “Bulgaristan’da İnsanlığa Karşı İşlenen Büyük Suçun Sadece ‘Asimilasyon’ Adı Altında Kınanması ve Devam Eden Mağduriyet [Condemnation Only in the Name of ‘Assimilation’ of the Big Crime Against Humanity Committed in Bulgaria and Ongoing Victimization]”. URL: http://www.21yyte.org/tr/yazi6468-Bulgaristanda_Insanliga_Karsi_Islenen_Buyuk_Sucun_Sadece_%E2%80%98Asimilasyon_Adi_Altinda_Kinanmasi_ve_Devam_Eden_Magduriyet_.html (Accessed: 10.09.2012).

Özkan, Vildane (Compiled). (2012b). "Special Issue on Bulgarian Nationalism: 2001-2012". In Russian Nationalism Bulletin - A Biweekly Newsletter of Current Affairs. Vol. 6, No. 15(171). Compilers: Fabian Burkhardt, Parikrama Gupta, Vildane Özkan & Andreas Umland. URL: http://groups.yahoo.com/group/russian_nationalism/messages/1208?threaded=1&m=e&var=1&tidx=1 (Accessed: 10.09.2012).

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Хархан Г.Д.

к.п.н., доцент кафедри соціології

Східноукраїнський національний університет імені В. Даля

У статті коротко проаналізовано поняття „ціннісні орієнтації”; на основі соціологічних досліджень розглянуто ціннісні орієнтації дітей-сирит, що виховуються у державних та сімейних формах опіки на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

В статтє кратко проанализировано понятие „ценностные ориентации”; на основе социологических исследований рассмотрены ценностные ориентации детей-сирот, которые воспитываются в государственных и семейных формах опеки на современном этапе развития украинского общества.

In this article the definition „value's orientations” is briefly analyzed. On the basis of sociological researches the value's orientations of orphans who bring up in the state institutions and family forms of trusteeship are considered. Situation is described in relation with modern stage of Ukrainian's society development.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та європейської інтеграції значно впливають на формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління. Як слушно зауважує Б. Нагорний у статті „Глобалізація та цінності особистості”: на фоні глобальних процесів відбувається зміна цінностей у багатьох соціальних груп і цілих народів. Науковець наводить блискучу ілюстрацію цього явища: „Дюркгеймівська аномія з теоретичної категорії перетворилася в практичну реальність, з якою стикається практично кожний представник кожної соціальної групи („більшість старих цінностей вже не працюють, а нові – ще не сформувалися”) [6, 15].

За даними Державної служби статистики України станом на 01.01.2011 року в країні проживало 14 547 371 молодих людей у віці від 14 до 35 років, що складає 31,9 % від загальної чисельності населення. У свою чергу загальна кількість дітей-сирит та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2011 році становила 95 956 чол. Це говорить про те, що діти-сироти та особи з їх числа, складають значну частину молоді.

Враховуючи той факт, що світ постійно і швидко змінюється, молодь перебуває у найбільш складному становищі: з одного боку, вона приходить в уже існуючий соціальний простір, який був створений попередніми поколіннями, а, з іншого боку, саме молодь може змінити, реконструювати створені суспільні структури. Нова генерація має важливе значення у контексті розбудови громадянського суспільства, засвоюючи та відтворюючи загальнолюдські та національні цінності.

Результати щорічної доповіді про становище молоді вказують на тенденції обумовлені радикальними змінами в ціннісних орієнтаціях молодого населення країни протягом останніх двадцяти-тридцяти років: поступове поширення ідеї добровільної бездітності, індивідуальної свободи; плюралізація форм шлюбу (зокрема громадянського шлюбу); щорічне неухильне збільшення позашлюбної народжуваності; стабільно високий рівень розлучень; поширеність та привабливість такого феномену як „мати-одиначка”; збільшення середнього віку укладання першого шлюбу [5, 80-81].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури дозволяє зазначити, що проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій молоді досліджували науковці: О. Балакірева, М. Головатий, Б. Нагорний, А. Пархимович, О. Петінова, Л. Сокурянська, Н. Чутова, О. Яременко та ін.; процес соціалізації дітей-сирит у традиційних та інноваційних формах опіки вивчали вчені: О. Балакірева, О. Безпалько, І. Зверева, А. Сазонова, І. Пеша, С. Харченко, І. Ченбай, Є. Чернишева та ін.

Проте мало дослідженим є аспект ціннісних орієнтацій саме дітей-сирит як особливої соціально-незахищеної категорії молоді.

Тому **метою статті** є розгляд ціннісних орієнтацій дітей-сирит в українському суспільстві, що трансформується. Завдання статті: по-перше, здійснити короткий аналіз поняття „ціннісні орієнтації”; по-друге, розкрити ціннісні орієнтації дітей-сирит, що виховуються в державних та сімейних формах опіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вимагає традиція наукового пошуку, з початку коротко проаналізуємо основне поняття статті „ціннісні орієнтації”. У зв'язку з різноманіттям підходів науковців до визначення цього терміну, на даний час неможливо навести єдине загальноприйняте формулювання цієї категорії. Якщо звернутись до короткого енциклопедичного словника з соціальної роботи, то в ньому *ціннісні орієнтації* визначаються, як „вибіркова, відносно

стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей” [8, 496].

Досить змістовне визначення ціннісних орієнтацій запропонував М. Головатий, під якими він розуміє певну сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, котра визначає у людини спрямованість її життєдіяльності [3, 72].

Базовим для нашої статті є поняття „ціннісні орієнтації”, яке запропонувала Н. Чутова, під яким вона розуміє „усвідомлено-мотивований самоідентифікаційний вибір особистістю системи суспільно-визнаних (або невизнаних даним соціумом) життєво пріоритетних для неї суспільних цінностей, зразків, установок, а також раціональних моделей поведінки в реально існуючій (яка постійно змінюється) соціальній дійсності, що дозволяють їй на підґрунті власного життєвого досвіду змодельовати і реалізувати певні поведінкові дії для досягнення тактико-стратегічних особистісних цілей” [9, 9]. Відмітимо, що ціннісні орієнтації формуються поступово протягом усього життя та найбільший вплив на цей процес має сім'я та референтні групи для особистості.

Досить ґрунтовним є аналіз динаміки ціннісних орієнтацій, який висвітлений О. Балакіревою у статті „Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві”, що спирається на результати двох національних репрезентативних опитувань населення України, проведених Центром „Соціальний моніторинг” та Українським інститутом соціальних досліджень: „Ціннісні орієнтації населення – 1996”, проведеного у вересні-жовтні 1996 року, вибіркова сукупність 2811 респондентів від 18 років та старші, яке було складовою проекту „Світове дослідження цінностей” („World Values survey”, керівник – Р. Інґлхарт), та „Ціннісні орієнтації населення – 1999”, проведеного у грудні 1999 року, вибіркова сукупність 1200 респондентів, яке було складовою європейського дослідження цінностей („The European Values Survey”, керівник – Л. Халман).

О. Балакірева виявила таку ієрархію пріоритетів в українському суспільстві (у порядку зниження їхньої значущості): сім'я, друзі, робота, вільний час, хобі, релігія, власний бізнес, політика і на останньому місці розважальні форми проведення вільного часу [2, 22].

Вчена визначає, що такі вічні цінності, як сім'я, робота, друзі, не втрачають своєї вартості і навіть набувають нового змісту. Сім'я в умовах бурхливих суспільних перетворень виконує функції підтримуючого середовища, захисту. Змінюється значення цінності роботи. З одного боку, зростає цінність наявності робочого місця як такого. З іншого боку, зростають вимоги до рівня оплати праці, можливостей професійної кар'єри, самореалізації. Більш високий рівень зацікавленості представників молодого покоління політикою та власним бізнесом уже означає міжпоколінні зрушення та зміну системи життєвих орієнтирів. Для частини населення релігія виконує функції заміни ціннісних норм. Зростає інтерес до політичного життя, хоча політична, як і громадська, активність залишаються на досить низькому рівні. Звертає увагу досить високий рівень оптимізму населення, й особливо молодого покоління, посилення толерантності в суспільстві. Загалом, вивчення пануючих пріоритетів та очікувань громадян свідчить про те, що цінності виживання залишаються домінантою в українському суспільстві [2, 32].

Як видно з вищезазначеного дослідження, сім'я залишається однією з найбільш значущих соціальних цінностей для переважної більшості населення України. Ми вважаємо, що для дітей, які з різних причин позбавлені сімейного середовища, цінність сім'ї буде також високою. До того ж цінності виживання є особливо актуальними для дітей-сиріт незалежно від форми опіки, в якій вони зростали.

Розпочинаючи аналіз ціннісних орієнтацій дітей-сиріт, звернімося до проведеного автором у березні-травні 2008 року соціологічного дослідження „Підготовка дітей-сиріт до сімейного життя”, складовою частиною якого було вивчення сімейних цінностей старшокласників. Експериментальною базою були інтернатні заклади Луганської області: Кременська обласна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів, Лутугинська обласна спеціальна загальноосвітня школа-інтернат, Сєвєродонецька обласна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів, Стахановська обласна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів №2, Щотівська обласна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів. Наш вибір вищезазначених шкіл-інтернатів зумовлений тим, що *по-перше*, це класичні державні заклади обласного підпорядкування, розраховані на утримання від 125 до 360 дітей, які є найбільш заповненими; *по-друге*, вихованці цих інтернатів мають соціальний статус „дітей-сиріт” та „дітей, позбавлених батьківського піклування”; *по-третє*, умови проживання та виховання в цих закладах однакові.

Під час збору інформації ми використовували такі методи дослідження: анкетування учнів 8-9-х класів школи-інтернату; експертне опитування (у ролі експертів виступали директори, заступники з навчально-виховної роботи, класні керівники, вчителі, вихователі, практичні психологи, соціальні педагоги, обслуговуючий персонал інтернатних закладів); метод включеного спостереження, бесіду.

Загальна вибіркова сукупність становила 224 вихованці, з них 106 хлопців та 118 дівчат, а також 70 чоловік, які виступали в ролі експертів. Більшість опитаних учнів були віком 14-16 років, при чому більша частина дівчат 33 % перебували в школі-інтернаті від 6 до 10 років, що свідчить

про довготривалий вплив деприваційних умов на становлення особистості дівчини. У той же час більша частина хлопців 24 % дещо менше зазнали цього впливу від 1 до 5 років, тому вони мають більше досвіду сімейних стосунків (як позитивних, так і негативних).

Інтернатний заклад є досить закритою соціальною системою, тому такі впливові фактори формування ціннісних орієнтацій як сім'я та засоби масової інформації залишаються мінімізованими.

Орієнтація на створення чи отримання сприятливих умов від близьких людей у шлюбі говорить про ціннісне відношення до майбутніх сімейних стосунків. Визначити ставлення старшокласників до сімейного життя, як до життєвої цінності, дозволили отримані відповіді на твердження „Для тебе сімейне життя – це, перш за все...”. Отримані результати свідчать, що для 60 % вихованців сімейне життя – це, перш за все можливість жити з коханою людиною. Для 20 % опитаних – це відчуття затишку та безпеки, природно, що частка дівчат є більшою, ніж хлопців. Проблема самотності в 3 рази більше турбує хлопців, ніж дівчат, так вважають, що сімейне життя – це, перш за все не бути самотнім/самотньою 9 % хлопців та 3 % дівчат. Незначний відсоток респондентів, 3 % – хлопців і 1 % – дівчат, розглядають сімейне життя, як умову покращення свого матеріального становища. Лише 2 % респондентів впевнені, що сімейне життя – це, перш за все, обмеження в особистій свободі. Відкритий варіант обрали 2 % опитаних і зазначили, що сімейне життя – це перш за все... „все вище перераховане разом”, „приготовлений сніданок та чистий одяг”, „це зайві клопоти”. Позитивно, що у судженнях хлопців та дівчат духовні цінності превалюють над матеріальними в сімейному житті.

За даними дослідження в майбутньому планують вступити до шлюбу 92 % респондентів, 3 % респондентів демонструють орієнтацію на холостяцьке життя, проте 5 % опитаних ще не визначилися з цим питанням. Щоб дізнатися про можливі мотиви вступу до шлюбу, ми ввели в анкету питання: „Чому ти хотів/хотіла б вступити до шлюбу?”. Відповіді на нього можна умовно поділити на такі групи:

1. Ті, що вказують на ставлення до майбутньої сім'ї як до життєвої цінності: „сім'я – це найпрекрасніше, що може бути”; „сім'я – це життя для мене”, „створити сім'ю й жити, як нормальні люди”, „щоб був свій дім і в ньому було затишно”, „щоб була благополучна, добра, щаслива сім'я”.

2. Відповіді щодо усвідомлення молодими людьми свого життєвого призначення: „продовжити свій рід”, „у кожного повинен бути чоловік/дружина для народження дітей”, „залишити нащадків”, „щоб було нове покоління”.

3. Ті, що вказують на страх самотності, бажання бути коханим/коханою: „не вистачає кохання”, „Бог дав нам життя для того, щоб любити й радіти”, „не хотілося б жити в самотності”, „хочу знайти свою половинку, щоб він (вона) мене підтримував (-ла) у будь-яку хвилину”, „щоб самій (самому) потім не залишитися”, „у двох легше жити, бо є про кого піклуватися та ділитися своїми думками”.

4. Ті, що демонструють ставлення до шлюбу, як до „іспиту”: „хотів би відчути на собі, що таке доросле життя, обов'язки”, „тому що я доросла і можу дозволити це собі”, „хочу змінити своє життя”.

5. Ті, що відбивають любов до дітей та чоловіка/дружини як головних складових сім'ї: „люблю дітей; мені хочеться дітей, доглядати їх, виховувати”, „щоб він (вона) любив (-ла) мене і моїх дітей”, „щоб біля мене був той, хто мене любить”, „щоб була своя сім'я і діти, і щоб вони гарно вчилися”, „щоб любити дружину і дітей, і прожити з нею життя”. Ці приклади свідчать про різноманітність мотивів вступу до шлюбу, але головним залишається – кохання (як серед дівчат, так і серед хлопців). Більшість вихованців орієнтовані не віддавати, а отримувати в сімейному житті. Відсутність досвіду проживання в сім'ї, або наявність негативного досвіду, змушує дітей-сиріт ідеалізувати своє майбутнє сімейне життя, уявляючи тільки позитивні його сторони, без хвороб, побуту, буденності.

Діти є цінністю в житті кожної людини, особливо для сиріт. У приватній бесіді дівчата та хлопці переконливо доводили, що їх власні діти отримують все чого були позбавлені вони самі (батьківської любові, ласки, уваги, матеріальних цінностей тощо). Переважна більшість старшокласників хочуть мати власних дітей і природно, що частка дівчат при цьому є більшою (відповідно 51% дівчат і 45% хлопців).

Більшість опитаних (56 %) в майбутньому планують мати двох дітей, що забезпечить просте відтворення населення. Однією з причин цього є проживання у великому дитячому колективі, зокрема зі своїми братами та сестрами, який має давню традицію піклування старших учнів про молодших, що сприяє розширенню та зміцненню внутрішніх соціальних зв'язків між вихованцями. Бажання мати одну дитину висловили 17 % хлопців та 20 % дівчат, вказуючи на складний час та відсутність підтримки родичів. Незначний відсоток спостерігається у орієнтації респондентів на бездітність 2 % та багатодітність 3 %. У відкритих відповідях найчастіше вказували кого саме хотіли б мати: „одного хлопчика та одну дівчинку”, „близнюків”, „двох дівчат, але як вийде”. Проте, як показує практика функціонування соціального центру матері та дитини, серед жінок, які мають намір відмовитися від новонародженої дитини, 67 % виховувалися в інтернатному закладі [4, 89].

Отже, специфіка функціонування інтернатного закладу, явища госпіталізму та материнської депривації, відсутність досвіду проживання в родині, або наявність негативного сімейного досвіду обумовлюють підвищену значимість сім'ї серед ціннісних орієнтацій сиріт. Вони орієнтовані на створення сім'ї та народження двох дітей з метою компенсації відсутності родинного тепла та затишку; проте переважна більшість мотивів вступу до шлюбу спрямовані на отримання кохання, безпеки, можливості реалізувати себе в дітях, відчуття домашнього затишку, життєвої опори, і рідко, на усвідомлення та готовності створювати умови для особистісного розвитку коханої людини.

Отримані нами дані є схожими з результатами соціологічного дослідження на тему „Життєві установки дітей, які залишилися без піклування батьків, що виховуються в сирітських закладах”, яке проведено А. Пархимович в березні-квітні 2008 року в формі анкетування та висвітлено у статті „Планы и надежды детей-сирот”. В опитуванні прийняло участь 150 підлітків у віці від 11 до 18 років (45 % хлопців та 55 % дівчат) та 30 дорослих (вихователі сирітських закладів).

За даними, які отримані в ході дослідження, головною життєвою цінністю є щасливе сімейне життя. Так відповіли 59 % опитуваних. Установка на міцну і благополучну сім'ю є у переважній більшості дітей (75 %). Проте дорослі впевнені, що лише деякі з них зможуть створити повноцінну сім'ю, оскільки діти-сироти, не маючи перед очима позитивного прикладу батьківських відносин, не зможуть успішно вирішувати подружні конфлікти. На другому і третьому місці по значимості діти-сироти ставлять успішну професійну діяльність (55 %) і міцне здоров'я (50 %).

Для 47 % підлітків, які залишилися без піклування батьків, важливу роль відіграє досягнення матеріального благополуччя. Відображається на сиротах і специфіка проживання в сирітських закладах – закритість і відособленість. Можливо, тому багато з них вважають головною цінністю в житті повноцінне спілкування з людьми, доброзичливе (43 %). З точки зору автора, підлітки-сироти в пріоритет життєвих цінностей ставлять те, чого були позбавлені в дитинстві. Більшість респондентів не бажають, щоб їх діти повторили їх долю, а бажають бути хорошими і люблячими батьками, котрих у них не було. Четверть опитаних (26 %) вважають важливою життєвою цінністю розвиток своїх здібностей, а деякі (14 %) мають наміри вести в майбутньому активне культурне життя [7, 98-99].

Отже, як показало дослідження проведене А. Пархимович, щасливе сімейне життя є найбільшою життєвою цінністю для дітей-сиріт, які не мали можливості спостерігати за нормальними відносинами в сім'ї. Авторка вважає, що не дивлячись на позитивні ціннісні установки, більшість підлітків навряд чи зможуть успішно реалізувати їх в майбутньому.

У контексті нашої роботи доцільним є звернення до ґрунтовного соціологічного дослідження „Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, вихованців дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей” проведеного Українським центром соціальних реформ разом з Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка. Опитування проводилося з 17 серпня по 13 вересня 2010 року. В опитуванні взяли участь випускники інтернатних закладів – 110 респондентів (54 юнаки та 56 дівчат) віком від 15 до 26 років; випускники сімейних форм опіки: 25 колишніх вихованців прийомних сімей (далі в тексті – ПС) (8 юнаків та 17 дівчат) віком від 16 до 26 років та 32 колишніх вихованців дитячих будинків сімейного типу (далі в тексті – ДБСТ) (20 юнаків та 12 дівчат) віком від 15 до 28 років; 438 учнів випускних класів інтернатних закладів 2010/2011 року навчання, серед яких хлопці становлять 267, дівчата – 171, переважно це учні віком 13-19 років.

Як показали результати дослідження, у більшості учнів випускних класів інтернатних закладів серед життєвих цілей на першому місці (як у хлопців, так і у дівчат) відповідно до рангу важливості стоять навчання і здобуття освіти, а на другому – досягнення професійної кар'єри. Далі для хлопців важливим виявилось „мати свою власну квартиру або будинок” і „стати матеріально незалежним”. У дівчат ці пункти також посідають третє та четверте місця за важливістю, однак у іншій послідовності: для них важливо спочатку стати матеріально незалежними, а вже потім „мати свою власну квартиру або будинок”. На п'ятому місці у представників обох статей – створити власну сім'ю. Після цього дівчата хотіли б мати дітей, а вже потім власний автомобіль. У хлопців навпаки: вони хочуть мати автомобіль, потім дітей. Хоча чоловіча частина респондентів у 91 % випадків заявила, що планує мати дітей у майбутньому. Такі ж плани у 89 % дівчат [1, 85].

Результати вищезазначеного дослідження свідчать, що переважна більшість всіх категорій опитаних зорієнтовані на створення дводітної сім'ї. Жоден респондент не висловив бажання утриматися від народження дитини. Кожен десятий із опитаних уже виховує дітей. Цікаво, діти, які виховувалися у сімейних формах, на 15 % більше орієнтовані на багатодітну родину [1, 103].

Досить інформативним для нас є отримані результати стосовно мрії колишніх вихованців інтернатних закладів та сімейних форм опіки. Так, на питання „Чи маєте Ви мрію” відповіли „так” 95 % колишніх вихованців інтернатних закладів та 91 % колишніх вихованців ПС та ДБСТ, а не мають мрії 5 % колишніх вихованців інтернатних закладів та 9 % колишніх вихованців ПС та ДБСТ. На відкрите запитання „Розкажіть про що Ви мрієте?” було отримано наступні відповіді: мати власне житло (36 % вихованців інтернатних закладів, 16 % вихованців ПС, 21 % вихованців ДБСТ);

створити хорошу сім'ю (30 % вихованців інтернатних закладів, 18 % вихованців ПС, 19 % вихованців ДБСТ); знайти хорошу роботу (21 % вихованців інтернатних закладів, 9 % вихованців ПС, 18 % вихованців ДБСТ); мати власний автомобіль (12 % вихованців інтернатних закладів, 11 % вихованців ПС, 9 % вихованців ДБСТ); закінчити навчання (12 % вихованців інтернатних закладів, 4 % вихованців ПС, 4 % вихованців ДБСТ); жити в іншій країні (5 % вихованців інтернатних закладів, 2 % вихованців ПС, 2 % вихованців ДБСТ); щоб світ змінився на краще (4 % вихованців інтернатних закладів, 2 % вихованців ПС, 0 % вихованців ДБСТ) тощо. Як ми бачимо, дане дослідження теж підтверджує цінність сім'ї для дітей-сиріт незалежно від того виховувалися вони в інтернатному закладі чи в замісних сім'ях.

Е. Ярчевський, вивчаючи проблему соціальних цінностей молоді з числа дітей-сиріт, підкреслює пріоритетність традиційних життєвих цінностей: сім'я, гідний зарібок, вірні друзі, любов. Найменш значимими є орієнтація на успіх, владу і славу [10, 166].

Висновки:

1. Сучасні тенденції в молодіжному середовищі: поступове поширення ідеї добровільної бездітності, розповсюдження громадянського шлюбу, збільшення позашлюбної народжуваності, високий рівень розлучень, збільшення середнього віку укладання першого шлюбу обумовлені їх ціннісними орієнтаціями.

2. Ціннісні орієнтації – це усвідомлено-мотивований самоідентифікаційний вибір особистістю системи суспільно-визнаних (або невизнаних даним соціумом) життєво пріоритетних для неї суспільних цінностей, зразків, установок, а також раціональних моделей поведінки в реально існуючій (яка постійно змінюється) соціальній дійсності, що дозволяють їй на підґрунті власного життєвого досвіду змоделювати і реалізувати певні поведінкові дії для досягнення тактико-стратегічних особистісних цілей (Н. Чутова).

3. Аналіз соціологічних досліджень дозволяє зазначити, що серед ціннісних орієнтацій дітей-сиріт найбільш значимими є сім'я та щасливе сімейне життя, навчання і здобуття освіти, досягнення професійної кар'єри та матеріального благополуччя, міцне здоров'я. Особливе значення для сиріт набуває орієнтація на створення власної сім'ї та народження переважно двох дітей, незалежно від форми опіки, в якій вони виховувалися. Слід відмітити, що вихованці сімейних форм опіки є краще підготовленими до самостійного життя, ніж вихованці інтернатних закладів, але всі вони мають оптимістичний погляд у майбутнє. В трійку найбільш бажаних мрій сиріт увійшли: мати власне житло, створити хорошу сім'ю, знайти хорошу роботу.

Подальший науковий пошук означеної проблеми потребує вивчення зарубіжного досвіду дослідження ціннісних орієнтацій дітей-сиріт, які виховуються в сімейних формах опіки.

Література

1. Аналітичний звіт „Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей” (за результатами соціологічного опитування) [Текст] / [Балакірева О. М., Чернін І. М., Хмелевська О. М., Ничипоренко С. В. та ін.]. – К., 2010. – 106 с.
2. Балакірева, О. В. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві / О. В. Балакірева // Український соціум. – 2002. – №1. – С. 21-32.
3. Головатый, Н. Ф. Социология молодежи [Текст] / Николай Федорович Головатый. – К., 1999. – 224 с.
4. Запобігання інституціоналізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей [Текст]: метод. посіб. / [за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко]. – К. : Століття, 2008. – 224 с.
5. Молодь в умовах становлення незалежної України (1991-2011 роки) : щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні [Текст] / [редкол. О. В. Бєлишев та ін.]. – К., 2011. – 224 с.
6. Нагорный, Б. Г. Глобализация и ценности личности / Б. Г. Нагорный // Соціологічні дослідження. – 2006. – №6. – С. 5-17.
7. Пархимович, А. А. Планы и надежды детей-сирот / А. А. Пархимович // Мониторинг общественного мнения. – 2008. – №3 (87). – С. 93-102.
8. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник [Текст]. – К. : ДЦССМ, 2002. – 536 с.
9. Чутова, Н. П. Впливовість мас-медіа на формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді (на прикладі Дніпропетровського регіону): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.04 „Спеціальні та галузеві соціології” / Н. П. Чутова. – Запоріжжя, 2010. – 16 с.
10. Ярчевский, Е. Ю. Формирование социальных ценностей молодежи из числа детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей / Е. Ю. Ярчевский // Развитие альтернативных форм жизнеустройства детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей : международный сборник научных статей. Часть II. – Армавир, 2009. – С. 163-168.

УДК 342.9

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ПОТРЕБУЄ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Голосніченко І.П.

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України (Національний технічний університет України)

Досліджено модель системи правового регулювання надання адміністративних послуг та його співвідношення з порядком вирішення індивідуальної адміністративної справи в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Зроблено висновок про доцільність правового регулювання в окремих законодавчих актах матеріальних та процесуальних відносин правового інституту адміністративних послуг.

Исследовано модель системы правового регулирования предоставления административных услуг и его соотношение с порядком разрешения индивидуальных административных дел в органах исполнительной власти и органах местного самоуправления. Сделано вывод о целесообразности правового регулирования в отдельных законодательных актах материальных и процессуальных отношений правового института административных услуг.

The system of legal regulation of the providing of administrative services and its relationship with the order of resolving of individual administrative affairs in the executive bodies and local authorities are studied in the article. The conclusion about the need of regulation in some legislative acts of material and procedural relations of the legal institution of administrative services is made.

Ключові слова: адміністративна послуга, індивідуальний адміністративний акт, звернення громадян, адміністративні процедури, адміністративний договір.

Постановка проблеми. Положення нещодавно прийнятого Закону України «Про адміністративні послуги» потребують коментування для правильного розуміння їх застосування в практичній діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Крім того, ще не повно визначено механізм регулювання процедурного забезпечення надання адміністративних послуг, що зобов'язує представників науки адміністративного права виробити відповідні рекомендації для законодавця.

Питання надання адміністративних послуг приватним особам досліджувалися представниками науки адміністративного права, насамперед В.Б. Авер'яновим, О.Ф. Андрійко, І.Б. Коліушком, В.П. Тимощуком та іншими вченими. Однак в указану вище проблему вони не зачіпали.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження стало вивчення матеріальних і процесуальних відносин надання адміністративних послуг та порядку вирішення індивідуальних адміністративних справ в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування для визначення моделі системи їх правового регулювання.

Основний зміст статті. 6 вересня 2012 року прийнято Закон України № 5203-VI «Про адміністративні послуги». Предметом регулювання цього закону, як зазначається в його першій статті є визначення правових засад реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг. Безумовно такого закону суспільство очікувало досить давно. Крім того, що він допоможе в реалізації прав і свобод громадян та інших приватних осіб, його прийняття вказує також на демократичний розвиток нашої держави, повагу європейських цінностей та врахування їх в вітчизняному законодавстві.

Закон України «Про адміністративні послуги» дав чітке визначення терміну «адміністративна послуга», ввів поняття адміністративного збору, як єдиної плати за її отримання, заборонив делегування надання адміністративних послуг та, у свою чергу, приписав органам влади надавати тільки адміністративні послуги і ніякі інші, цим законом також передбачається створення центрів надання адміністративних послуг з метою забезпечення зручних та доступних умов спілкування громадян із владою, а також можливості подання документів та надання адміністративних послуг в електронній формі [1].

Надання адміністративних послуг здійснювалось органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування і до прийняття даного закону. Правове регулювання діяльності органів виконавчої влади цього напряму визначалось в актах Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади. Без прийняття закону уряд розпочав регулювати порядок їх надання, використовуючи при цьому рамковий Закон України від 02.10.1996 «Про звернення громадян». І це, на наш погляд, було зроблено правильно, адже окремим видом адміністративного провадження можна вважати провадження щодо вирішення адміністративних справ за заявами та прийняття індивідуальних адміністративних актів. А надання послуги це завжди вирішення індивідуальної

адміністративної справи в органі публічної адміністрації. Реалізація прав громадян здійснюється шляхом використання ними своєї правоздатності у вирішенні конкретних справ. Право на звернення громадян закріплено в Законі України "Про звернення громадян" стаття перша якого проголошує, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення. Військовослужбовці, працівники органів внутрішніх справ і державної безпеки мають право подавати звернення, які не стосуються їх службової діяльності. Особи, які не є громадянами України і законно знаходяться на її території, мають таке ж право на подання звернення, як і громадяни України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами [2]. Таким чином, серед ряду інших звернень цей Закон називає заяви.

Але для регулювання відносин вирішення індивідуальних адміністративних справ в органах публічної адміністрації чинний нині Закон України "Про звернення громадян" не є достатнім. Він передбачає єдині основи вирішення різних форм звернення і до різних суб'єктів правовідносин. Однак зауваження, скарги, пропозиції, заяви й клопотання різняться як за своїм змістом і призначенням, так і за об'єктивно необхідними процедурами їх вирішення. В Законі даються визначення цих видів звернення причому також без урахування галузей правовідносин. Пропозиція або зауваження (як це вбачається зі ст. 3 Закону України "Про звернення громадян") – це звернення громадян, де висловлюються порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, вдосконалення правової основи державного й громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства. Скарга у відповідності до того ж закону – це звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.

Заява (клопотання) відрізняється від інших видів звернення і полягає у проханні про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством прав та інтересів громадян або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевого рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності. Клопотання – це письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо.

Заяви громадян щодо вирішення їх індивідуальних адміністративних справ відрізняються від заяв, які передбачає Закон України "Про звернення громадян", інакше кажучи, це поняття співвідноситься з поняттям, що дається в даному законі, як частина і ціле.

Спочатку треба сказати, що заяви, про які йдеться в Законі України "Про звернення громадян", це такі заяви, які подаються не тільки до органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, але і до підприємств, установ, організацій, причому незалежно від форм власності, до засобів масової інформації. Треба зазначити, що загальний підхід до заяв був породжений соціалістичними традиціями. Раніше існували лише дві форми власності, на яких засновувалися підприємства, установи й організації – це державна та колгоспна. Тому подання заяви як до органів влади, так і до адміністрації державних підприємств (власне, також органу державного управління) нічим не могло відрізнитися.

Зміна політичної й соціально-економічної ситуації у державі вплинула і на відносини адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян. Громадяни України та іноземці в нашій країні мають значно більше прав і свобод ніж за часів тоталітарної держави. Але без адміністративно-процесуального забезпечення більшість із цих прав не може бути реалізовано. Зазвичай, як форму звернення для захисту своїх прав громадяни використовують заяви.

Закон України "Про звернення громадян" не може вже задовольнити адміністративно-правове регулювання процесу прийняття, розгляду заяв, прийняття рішень щодо них, так як не тільки поверхнево регулює процесуальні відносини, але і має зовсім інше призначення. Як впливає з преамбули даного Закону, він регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції щодо поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Закон забезпечує громадянам України можливості для участі в управлінні державними й громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, для відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення.

Як видно з цього визначення, в ньому пріоритет віддається не інтересам людини й громадянина, а інтересам держави, органів місцевого самоврядування, об'єднанням громадян, підприємствам, установам й організаціям.

Отже організація правового регулювання надання адміністративних послуг в сучасних умовах регламентувалася системно та без врахування систематизації адміністративно-правових відносин за галузями українського права. Як на мене, необхідно було створити відповідну модель, забезпечити спочатку регулювання матеріальних адміністративно-правових відносин та процесуальних відносин цієї галузі права на рівні закону. Крок до законодавчого регулювання матеріальних відносин вже зроблено. Залишилося прийняти Кодекс адміністративних процедур України. Це потрібно було б зробити не дивлячись на те, що деякі процесуальні норми містяться і в Законі України «Про адміністративні послуги» оскільки вони не повно забезпечують процес надання адміністративної послуги. Тільки після цього доцільно було створювати механізм реалізації норм адміністративного права на рівні органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, прийнявши постанови Уряду і акти виконавчих органів влади та органів місцевого самоврядування. В нових суспільних відносинах, які нині склалися в Україні, коли права й свободи громадян є пріоритетними, необхідно створити відповідні адміністративно-процесуальні умови реалізації цих прав і свобод.

Саме тому рішенням Кабінету Міністрів України було створено робочу групу з підготовки проекту Кодексу адміністративних процедур в Україні, яка приступила до виконання цієї роботи ще в 1997 році. Але дотепер цей нормативний акт ще не прийнято, і суспільні відносини регулювання процесу розгляду заяв громадян врегульовані неповно.

Під індивідуальною адміністративною справою в попередніх редакціях проекту Кодексу адміністративних процедур вважаються фактичні обставини, питання життєдіяльності фізичної або юридичної особи, які потребують вирішення з боку органу виконавчої влади або відповідної посадової особи шляхом прийняття індивідуального адміністративного акта [3]. В цьому ж документі дається визначення поняття провадження по індивідуальній адміністративній справі за заявою, де підкреслюється, що це визначений законом порядок здійснення адміністративних процедур, що завершується прийняттям конкретного індивідуального адміністративного рішення та його виконанням.

На жаль, в останній редакції проекту, який на сьогоднішній день названо "Адміністративно-процедурний кодекс України", понятійний апарат цього документа редакційно дещо змінено, але це не змінює суті понять провадження за заявою. Проект Адміністративно-процедурного кодексу України вже готовий і надісланий до Верховної Ради України.

Однак слід зазначити, що при досить позитивному його враженні на читача, він не позбавлений певних недоліків.

Так преамбула Кодексу визначає, що він спрямований на законодавче забезпечення відповідно до Конституції України позасудового захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [4]. Ця частина Кодексу повинна визначати його призначення. А призначення його, то є встановлення правил провадження щодо надання адміністративних послуг, вирішення індивідуальних адміністративних справ за заявами та скаргами громадян України, іноземців та юридичних осіб. На нашу думку, підготовлений Центром політико-правових реформ альтернативний проект Адміністративно-процедурного кодексу України більш точно визначає призначення даного Кодексу. В преамбулі цього акта зазначається, що даний нормативний акт "визначає загальні правила процедур розгляду та вирішення органами виконавчої влади та місцевого самоврядування індивідуальних адміністративних справ фізичних та юридичних осіб щодо реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів та виконання обов'язків" [5].

Думається, правильно в законопроекті наголошується на правилах виконання обов'язків. Адже цей Кодекс повинен регулювати не тільки порядок набуття громадянами та іншими особами прав, але і виконання при цьому обов'язків, які на них покладаються.

В майбутньому, мабуть, виникне проблема надання адміністративних послуг за адміністративним договором з органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування. Тому потрібно було б також передбачити в Адміністративно-процедурному кодексі України порядок закріплення результатів домовленостей між сторонами. На наш погляд, для вирішення нормотворчої проблеми Україна могла б запозичити досвід Федеративної Республіки Німеччина, де Законом про адміністративну процедуру в редакції від 21 вересня 1998 р. передбачається можливість застосування замість прийняття адміністративного акта укладання публічно-правового договору. Параграфи 54-62 цього правового акта саме і присвячені порядку застосування цієї форми державного управління [6]. § 55 даного Закону проголошує, що завдяки публічно-правовому договору через взаємні поступки можуть бути усунені спірні питання за допомогою мирової угоди. У відповідності з таким договором орган виконавчої влади вчиняє відповідні дії й очікує на адекватну поведінку з боку приватної особи.

Думається, що в нашому, тепер соціальному, суспільстві вже настав час цивілізовано вирішувати питання задоволення прав і свобод людини й громадянина при конфлікті інтересів на основі укладання адміністративних договорів.

Адміністративний договір відрізняється від цивільно-правового договору, оскільки має інші відносини, які регулюються нормами цього правового документу. Цивільне право регулює на засадах юридичної рівності відносини власності в її різноманітних формах, товарно-грошові відносини і деякі особисті немайнові відносини за участю громадян, організацій та інших соціальних утворень з метою більш повного задоволення матеріальних і духовних потреб громадян [7].

В той же час адміністративне право серед інших відносин регулює організаційні відносини, відносини надання управлінських послуг, які стосуються забезпечення інтересів громадян, створення умов для реалізації ними своїх обов'язків [8].

Таким чином, в адміністративно-правовому договорі обумовлюються дії сторін, глибина втручання органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування в право громадянина і які заходи, що компенсують шкоду, яка завдається цими органами, останні зобов'язані провести. Якщо в цивільному праві, як правило, шкода відшкодовується у грошовому вигляді, то в адміністративному – вона може компенсуватися за рахунок дій, що передбачаються в адміністративному договорі, органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування. Як правило, це дії управлінські. Наприклад, дією, що компенсує шкоду, органу місцевого самоврядування щодо знесення приватного будинку може бути надання квартири в наймання із комунального житлового фонду в місці, яке вкаже в договорі особа, у власності якої перебував будинок. Знесення гаража може компенсуватися наданням права на будівництво нового гаража в місці, зручному для власника, тощо.

Література

1. Про адміністративні послуги: Закон України № 5203-VI від 6 вересня 2012 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>
2. Про звернення громадян: Закон України № 393/96 – ВР від 2.10 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
3. Проект Кодексу адміністративних процедур України, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України під керівництвом С.Станік.
4. Адміністративно-процедурний кодекс України (проект станом на 4 жовтня 2001 р.).
5. Пропозиції Центру політико-правових реформ. Адміністративно-процедурний кодекс України // Матеріали семінару “Стан та перспективи розвитку адміністративного права: законодавство, наука, освіта”. Львів. 1–13 жовтня 2001 р.
6. Про адміністративну процедуру: Закон ФРН // Матеріали в галузі адміністративно-процесуального права, адміністративно-процедурного права, права про виконання адміністративних актів, підготовлених в рамках співробітництва в галузі реформи адміністративного права. – 1994–2001.
7. Цивільне право. Навчальний посібник. – К., 1995. – С. 11. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / Ц58 Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 1999. - 864 с.
8. Голосніченко І.П. Оновлення змісту адміністративного права України в умовах демократичних перетворень та його значення для підготовки правознавців в вузах України / Голосніченко І.П. // Адміністративне право: сучасний стан і напрямки реформування. Перша національна науково-теоретична конференція. Яремче. 18–21 червня 1998 р. – С. 11

ПОНЯТТЯ МЕТОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇХ РІЗНОВИД

Золотарьова Н.І.

професор кафедри адміністративної діяльності

Національної академії внутрішніх справ

кандидат юридичних наук, доцент

Досліджено поняття методів адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки та їх різновид. Розмежовані засоби і способи такої діяльності, варіантність застосування переконання і примусу.

Исследовано понятие методов административной деятельности правоохранительных органов в сфере экологической безопасности, их разновидности. Разграничены средства и способы такой деятельности, варианты применения убеждения и принуждения.

The concept of methods of administrative activity of the law enforcement authorities in the field of the environmental safety and their kinds are studied in the article. The ways and means of such activity, the variability of persuasion and coercion use are delimited.

Ключові слова: метод адміністративної діяльності, сфера екологічної безпеки, переконання, примус, природа..

Постановка проблеми. Сучасний стан екологічної безпеки в Україні є недостатнім для безпечної життєдіяльності людини та суспільства у цілому. Для його стабілізації необхідно активізувати усі наявні правоохоронні засоби і способи впливу на поведінку суб'єктів природоохоронних відносин. Понятійно-категоріальний апарат, що застосовується законодавцем в нормах, спрямованих на забезпечення екобезпеки та в правових актах органів виконавчої влади є недосконалим та іноді не зовсім точним. Є неточності і у формулюваннях поняття адміністративної діяльності в юридичній літературі. Отже наукові розробки щодо визначення змісту та різновидів методів адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки є доцільними.

Останні дослідження методів адміністративної діяльності обмежуються в основному роботами, що присвячені їх визначенню в діяльності одного з правоохоронних органів – органів внутрішніх справ. Крім того, в адміністративно-правовій літературі приділяється увага методам державного управління.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є дослідження поняття методів адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки, їх різновидів та варіантності співвідношення.

Сфера охорони права значно ширша за сферу боротьби зі злочинністю або порушеннями громадського порядку. Право повинно охоронятися не тільки від явно недопустимих актів порушення законів або антигромадських явищ. Не меншою мірою недопустимими є також будь-які інші прояви порушення права особливо в сфері екологічної безпеки, спроби недозволено обмежувати, ущемляти або принижувати будь-які права і законні інтереси. Всі ці порушення повинні припинятися не менш рішуче, ніж злочин або порушення порядку в громадських місцях, а їх негативні наслідки – усуватися або виправлятися [1, 7]. Адміністративна діяльність правоохоронних органів здійснюється з допомогою відповідних методів. Дослідження методів адміністративної діяльності здійснювалось в основному в рамках спеціальної частини адміністративного права, а з восьмидесяти років минулого століття в межах правового інституту «адміністративна діяльність органів внутрішніх справ». В юридичній науці незалежної держави України вперше дослідив методи адміністративної діяльності професор І.П. Голосніченко, який в адміністративно-правовому аспекті під методами адміністративної діяльності органів внутрішніх справ розуміються способи цілеспрямованого впливу на поведінку громадян, а також діяльність підприємств і організацій в інтересах забезпечення громадського порядку [2, 110]. Однак в літературних джерелах ми спостерігаємо й інші погляди на метод управління у цілому і адміністративної діяльності зокрема. Б.М. Габрічідзе, наприклад, підкреслює, що «методи державного управління – це зазвичай способи або засоби досягнення поставлених цілей, вирішення виникаючих завдань» [3, 244]. Такої ж думки притримується і М.В. Пучкова. Крім того вона вважає засоби загальним відносно способів і прийомів. «У вузькому розумінні, – пише вона, – під методами управління зазвичай розуміють правові засоби (способи, прийоми)» [4, 388]. Як вважає А.Т. Комзюк, «методами адміністративної діяльності міліції є передбачені адміністративно-правовими нормами різноманітні засоби, прийоми і способи, за допомогою яких міліція здійснює вплив на суспільні відносини з метою реалізації своїх правоохоронних завдань і функцій цілого [5, 30]. З цими визначенням можна погодитися лише частково. Засоби адміністративної діяльності не є її методами. Як зазначає С.С. Алексеєв «Засоби

відповідають на питання, чим регулюється поведінка людей, а способи – як здійснюється цей цілеспрямований вплив». До засобів регулювання відносяться передовсім норми права, це основний засіб регулювання, є й інші засоби, – як відзначає даний автор, – це індивідуальні приписи, власні веління тощо. [6, 224]. Метод, як зазначає Ю.С. Щемшученко, є спосіб впливу юридичної норми на суспільні відносини. [7, 617] «Методи державного управління, пише С.В. Ківалов – це способи та прийоми безпосереднього і цілеспрямованого впливу органів державного управління (посадових осіб) на підпорядковані їм об'єкти управління» [8, 188]. Отже, віднесення до визначення методу адміністративної діяльності засобів впливу не є доцільним. Засоби, як елемент адміністративно-правового регулювання, слід вважати також складовими механізму адміністративно-правового регулювання. Так, І.І. Веремеєнко вважає, що «механізм адміністративно-правового регулювання є сукупністю адміністративно-правових засобів, з допомогою яких здійснюється вплив на відносини, що виникають в процесі виконавчо-розпорядчої діяльності держави» [9, 55]. Ю.М. Козлов відмічав, що «у загальноприйнятому розумінні метод означає спосіб, прийом практичного здійснення чого-небудь. Стосовно державно-управлінської діяльності під ним розуміється спосіб, прийом практичної реалізації завдань і функцій виконавчої влади в щоденній діяльності виконавчих органів (посадових осіб) на основі закріпленої за ними компетенції у встановлених межах та у відповідній формі» [10, 249].

На відміну від адміністративної діяльності органів внутрішніх справ в охороні громадського порядку адміністративна діяльність правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки має інший об'єкт впливу – це порушення природоохоронного законодавства фізичними і юридичними особами а також руйнівні сили природи та наслідки природних катаклізмів, на які спрямовані дії таких органів з метою запобігання, припинення або ліквідацію цих негативних явищ.

Крім того, адміністративна діяльність правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки передбачає однорідну для всіх правоохоронних органів діяльність, тоді як адміністративна діяльність органів внутрішніх справ характерна лише для цих органів.

Адміністративна діяльність ОВС є складовою адміндіяльності правоохоронних органів, вона співвідноситься з останньою як частина і ціле. Саме тому спільним для адміністративної діяльності ОВД і правоохоронних органів у цілому є її управлінський, організаційний, виконавчо-розпорядчий характер. Отже і методами адміндіяльності правоохоронні органи користуються однорідними. Однак поняття методу адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки зважаючи на відмінності показані вище є дещо індивідуальним.

Під методами адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки розуміються способи, прийоми цілеспрямованого впливу на поведінку громадян, а також діяльність підприємств і організацій у разі їх відхилення від норм законодавства у цій сфері, а також протистояння руйнівним силам природи та ліквідації наслідків природних катаклізмів.

Методи державного управління і методи адміністративної діяльності органів внутрішніх справ в юридичній літературі показувалися як майже ідентичні явища. Ще в радянський період розвитку адміністративно-правової науки основними методами державного управління вважалися метод переконання та адміністративний примус [11, 148-153; 12, 26; 13, 131-145; 14, 14-18; 15, 67-74]. В наш час також ці методи не перестали бути актуальними для державного управління і адміністративної діяльності. Управління справами держави, реалізація виконавчої влади, забезпечення дисципліни й правопорядку, – відзначає Л.Л.Попов, – здійснюються за допомогою активних способів цілеспрямованого впливу на свідомість і поведінку людей. У сучасних умовах у якості цих способів виступають два універсальні методи державного управління - **переконання** й **примус**. Проблема переконання й примусу в сучаснім суспільстві - це проблема методів соціального (державного й недержавного) управління економічними, політичними, соціальними, духовними процесами, це проблема методів регулювання взаємин між людьми. Переконання й примус як методи державного управління - явища соціальні, оскільки вони реалізуються у зв'язках між учасниками конкретних суспільних відносин. Ці методи, представляючи собою систему способів організуючого впливу держави (органа управління, посадової особи) на свідомість і поведінку людей, є необхідною умовою нормального функціонування суспільства в цілому, будь-якого державного об'єднання, будь-якого процесу управління [16]. Як зазначає С.В. Ківалов, в адміністративній науці прийнято виділяти такі види методів державного управління, як: переконання, заохочення, примус, нагляд, регулювання, керівництво, субординація, координація, реординація й ін. Переконання — це один з основних адміністративно-правових методів, який проявляється в різних роз'яснювальних, виховних, організаційних заходах щодо формування волі підлеглого. Способами такого методу є навчання, пропаганда, роз'яснення, обмін досвідом і ін. Примус як метод державного управління проявляється в застосуванні примусових заходів впливу на поведінку учасників адміністративно-правових відносин [17, 188]. Адміністративний примус — це особливий вид державного примусу, який полягає в застосуванні суб'єктами виконавчої влади передбачених нормами адміністративного права примусових заходів у зв'язку з неправомірними діями. Ю.П. Битяк визначає адміністративний примус як систему засобів психологічного або

фізичного впливу на свідомість і поведінку людей з метою досягнення чіткого виконання встановлених обов'язків, розвитку суспільних відносин у рамках закону, забезпечення правопорядку й законності [18, 151]. В основному з приведеними вище визначеннями можна погодитись, однак вони можуть бути уточненими. У визначенні, яке дається в підручнику Д.М. Бахраха, зазначається, що примусові заходи застосовуються лише при неправомірних діях суб'єктів правовідносин [19, 198]. Але ж вони можуть бути застосованими і при техногенних катастрофах, крупних аваріях, стихійних лихах та інших небезпечних порушеннях навколишнього природного середовища, коли влада вимушена обмежувати або забороняти прохід людей, здійснювати оплатне вилучення предметів і т. п. Ю.П. Битяк під адміністративним примусом розглядає сукупність засобів [18, 152]. Але ж сам примус є методом тобто способом досягнення правомірної поведінки, відновлення порушеного права або відповідальності. Отже, дані визначення потребують деяких уточнень.

Розглядаючи методи адміністративної діяльності правоохоронних органів в екологічній сфері, потрібно зазначити, що в сучасних умовах функціонування цих органів продовжують залишатися переконання й примус. Але в реалізації будь-якої функції цієї діяльності є варіантність співвідношення переконання й примусу. При цьому в масиві адміністративної зовнішньої правоохоронної діяльності переважає примус, хоч переконання є пріоритетним методом, адже в умовах можливості не застосування примусу працівники правоохоронних органів завжди мають надавати перевагу застосуванню переконання. Таке співвідношення методів впливає із демократичної природи нашої держави, відповідності її цілей і завдань інтересам людини й громадянина, з пріоритету виховної ролі переконання.

Разом з тим в адміністративній діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки переконання й примус виражаються в різноманітних варіантах, що дає підставу для виділення більш конкретних видів методів цієї діяльності. Так, по характеру керуючого впливу виділяють організаційні методи (координація, узгодження, інструктування й ін.), психологічні методи (психологічне спонукання, мотивація, авторитет і ін.), адміністративні й економічні методи. Усі методи повинні відповідати чинному законодавству за змістом, цілеспрямованістю й організаційною формою.

У розглянутій діяльності правоохоронних органів найбільш важливе значення мають адміністративні методи, адже в них найбільш яскраво виражається виконавчо-розпорядча природа адміністративної діяльності. Використання адміністративних методів дозволяє суб'єктові цієї діяльності прямо впливати на об'єкт діяльності, домагатися необхідного підпорядкування. Однак це не виключає при використанні адміністративних методів врахування інтересів приватних осіб в екологічній сфері. По способу впливу адміністративні методи підрозділяються: на зобов'язуючі до здійснення певних дій; уповноважуючі робити певні дії, що заохочують здійснити соціально корисні дії; забороняючі щодо здійснення тих або інших дій, які шкодять природі. Адміністративні методи, основані на вольовому характері управлінських дій, але їх не можна ототожнювати з волюнтаризмом, сваволею, адмініструванням (в гіршому розумінні цього слова), які в сутності не є адміністративними методами, навпаки, їх слід вважати протиправними діями з боку правоохоронних органів. Обрання конкретних методів адміністративної діяльності і їх практичне застосування обумовлюються рядом факторів суб'єктивного й об'єктивного характеру. Велике значення у використанні методів має суб'єктивний фактор. Так, авторитарний підхід до обрання й застосування методів недостатньо кваліфікованим працівником правоохоронних органів може привести до негативних наслідків, до викривлення цілей адміністративної діяльності в екологічній сфері. Відтак, важливо, щоб суб'єкт діяльності мав високий рівень кваліфікації, почуття відповідальності за обрання того або іншого методу впливу. Методи використовуються в реальному процесі адміністративної діяльності. У зв'язку із цим повинні враховуватися актуальні завдання, що поставлені перед адміністративною діяльністю, особливості й стан суб'єкта й об'єкта діяльності, характер і специфіка конкретної життєвої ситуації, можливості ефективного використання наявного арсеналу методів в охороні природи [20, 229].

Література

1. Організація судових та правоохоронних органів / За ред. І.Є.Марочкіна, Н.В. Сібільової, О.М. Толочна. – Харків: «Право», 2000. – 260 с.
2. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Підручник. – За ред. І.П.Голосніченка, Я.Ю.Кондратьєва. Київ: УАВС. – 178 с.
3. Габричидзе Б.Н. Российское административное право Учебник для вузов. / Елисеєв Б.П. – М.: Издательская группа НОРМА ИНФРА, 1998. – 622 с.
4. Административное право России: Курс лекцій / К.С.Бельский и др.; под ред, Н.В. Хаманевой. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 704 с.
5. Адміністративна діяльність міліції. Підручник. – За ред. О.М.Бандурки. Харків: НУВС. – 448 с.

6. Теория государства и права: учебник для вузов / [под ред. С. С. Алексеева]. – М. : Изд-во «Норма», 2000. – 634 с.
7. Шемшученко Ю.С. Метод правового регулювання. Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [голова редкол. Ю. С. Шемшученко]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 3.: К–М. – 2001. – 789 с.
8. Адміністративне право України. Підручник. За ред. С.В.Ківалова. – Одеса: «Юридична література». – 2003. – 894 с.
9. Веремеенко И.И. Механизм административно-правового регулювання в сфері охорони общественного порядка. Монографія: в 2 т. / Веремеенко И.И. М.: ВНИИ МВС СССР, 1981. – 1982. – Т.1. – 1981. – 106 с.
- 10.Алехин А.П. Административное право Российской Федерации. Учебник / А.А. Кармолицкий, Ю.М.Козлов – М.: Издательство Зерцало, 1996. – 680 с.
- 11.Якуба О.М. Советское административное право. Общая часть / Якуба О.М. – К.: «Вища школа», 1975. – 320 с.
- 12.Еропкин М. И. Административно-правовые проблемы охраны общественного порядка в Советском государстве: Автореф. дис. доктора юрид. Наук / Еропкин М. И. – М.: МВС СССР, 1997. – 42 с.
- 13.Еропкин М.И. Советское административное право / Еропкин М.И., Ключниченко А.П., Коренев А.П., Сорокин В.Д. – К.: КВШ МВД СССР, 1978. – 520 с.
- 14.Еропкин М.И. Управление в области охраны общественного порядка / Еропкин М.И. – М.: «Юридическая литература», 1965. – 216 с.;
- Ключниченко А.П. Советское административное право. Общая часть: Специализированный курс лекций / Ключниченко А.П. – К.: КВШ МВД СССР, 1975. – 264 с.;
- 15.Административное право / Под ред. Л.Л. Попова. – М.: Юристъ, 2002. – 699 с.
- 16.Административное право Украины / Под ред. С.В. Кивалова. – Харьков: «Одиссей», 2003. – 884 с.
- 17.Адміністративне право України [Підручник для юрид. вузів і фак. / Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, В. М. Гаращук та ін.]; За ред. Ю. П. Битяк-ка. - Харків: Право, 2000. - 520 с.
- 18.Бахрах Д. Н. Административное право: Учебник для вузов / Бахрах Д. Н. — М: Издательство БЕК, 1999. – 368 с.
- 19.Административная деятельность органов внутренних дел. Часть Общая. Учебник. М.: МЮИ МВД России. Издательство «Щит-М». 1997 — 335 с.

ДАВНІ УКРАЇНСЬКІ УНІВЕРСИТЕТИ – НОСІЇ БОЛОНСЬКИХ ТРАДИЦІЙ

Костенко І. В.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри інформаційного і підприємницького права НТТУ «КПІ»

У статті аналізуються аспекти трансформації болонських традицій у староукраїнських вищих навчальних закладах – Львівському університеті та Києво-Могилянській академії з погляду насиченості навчального процесу, атестаційної діяльності й значення для сучасного стану й законодавчих перспектив у сфері науки й освіти

Стаття анализирует аспекты трансформации болонских традиций в староукраинских высших учебных заведениях – Львовском университете и Киево-Могилянской академии с точки зрения насыщенности учебного процесса, аттестационной деятельности и значения для современного состояния и законодательных перспектив в сфере науки и образования

The article examines aspects of transformation in the old Ukrainian tradition of Bologna higher education - University of L'viv and Kyiv-Mohyla Academy in terms of saturation of the educational process, and certification of the value of the current state and prospects of legal education and research

Ключові слова: Болонський процес, атестаційна діяльність, наукові та науково-педагогічні кадри.

Болонський процес (започаткований, як це не дивно, у Сорбонні на *Спільній зустрічі міністрів Великобританії, Німеччини, Франції та Італії 25 травня 1998 р.*), який активно поширюється на територіях держав Західної, Центральної та Східної Європи, постулює необхідність перспективної ґенези загальноєвропейської системи вищої освіти у інтегративному контексті, зокрема, конвертованості дипломів про вищу освіту різних рівнів, а також наукових ступенів та учених звань. Передбачається, що це, у свою чергу, має підвищити якість європейської освіти, подолати перешкоди, спричинені державною роз'єднаністю (навчання, працевлаштування, зарахування стажу, відповідна платня, пенсія тощо), удосконалити традиційне бачення євроосвіти й надати поштовх до нових методологічних, методичних, науково-дослідницьких краєвидів (*Болонья, Спільна заява європейських міністрів освіти, 18–19 червня 1999 р.*). Пізніше, у Саламанці представниками більше трьохста європейських вищих навчальних закладів було декларовано, що «вища освіта має бути відповідальною перед суспільством», а розвивати й базувати її потрібно «на основі наукових досліджень» (*Саламанка, Конференція європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій, 29–30 березня 2001 р.*). Про успіхи реалізації Болонської конвенції звітано вже на *Празькому саміту європейських міністрів вищої освіти, 18–19 травня 2001 р.*, коли розвиток аурі Болоньї вбачався в тезах про навчання протягом усього життя, розуміння студентства як повноправної частини освітянської, а може й наукової спільноти, в упевненості в привабливості саме такої вищої освіти, а звідси – й у її подальшому існуванні та вдосконаленні (*Берлінська конференція міністрів вищої освіти, 19–20 вересня 2003 р.*), а також конкретна розробка юридичних обґрунтувань загальноєвропейської освітянської системи. Розуміння діяльнісної природи освіти та науки, у свою чергу, потребує відповідної перепідготовки вузівських викладачів, акцентованої на вимоги сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій (медіаосвітня грамотність) і створення методик укладання кредитно-модульних програм та відповідних спеціальних курсів із засобами діагностики та контролю, орієнтованими як на студентів, так і на викладачів.

Витоки ідей Болонського процесу вбачаються в системі Середньовічного університету як загальноєвропейського освітнього простору. Єдність віри, церкви та світобачення середньовічної Європи, функціонування латинської мови як перстратної (тобто культурного діалекту), стабільність систем викладання в різних регіональних навчальних закладах, університетські цехи, загальноєвропейське визнання учених ступенів перетворили Старий Світ на єдину державу школярів та науковців, державу без кордонів – політичних, соціальних, регіональних, національних, мовних, а її мешканців – на космополітів з правом та можливостями вільного пересування по усьому континентові *Rex Latina*. Поява класичної моделі європейської освіти на початку XIX ст. перетворила Університет на елітний навчальний заклад, що користувався принципами єдності науки й освіти через академічні свободи та університетську автономію. Ініційована цим ієрархізація навчання (інституції аспірантури й докторантури), наукова й економічна необхідність здійснення фундаментальних та прикладних досліджень, подальше зміцнення та прямі зв'язки наук, освіти й виробництва, що найяскравіше відбилосся в досвіді американської моделі університету, – такі узагальнено викладені найближчі й подальші етимологічні відносини Болонського процесу – онука загальноєвропейського Університету.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Україна вступила до Болонського клубу в 2005 р. Тут відіграли свою роль і прагнення до європейської інтеграції, і тенденція відособлення від радянської, нерідко негативної спадщини, і жадання внутрішньої консолідації на нових засадах, а також відомі політичні, економічні, соціальні, культурні, етнічні, історичні чинники [23]. Немаловажним у цьому зв'язку є простеження болонської традиції, яскравими представниками якої на українських землях є Львівський університет та Києво-Могилянська академія.

Формулювання цілей (мета) статті. Не слід уважати, що Україна досі не мала досвіду університетської освіти в європейському розумінні. Європейські традиції в галузі вищої освіти приходили в Україну опосередковано, й українські університети, зокрема, – Львівський – були засновані та функціонували відповідно до традицій, що склалися в університетах, створених землях Священної Римської імперії германської нації, що докладно розглядалося в історичній та юридичній науці [9; 25; 19; 6; 27], у тому числі й вітчизняній [12; 16; 20].

Виклад основного матеріалу дослідження. Пізніше порівняно із Західною Європою виникнення університетів на території германських князівств пояснюється тривалим збереженням аграрно-феодалного способу виробництва та слабкою регіональною й соціальною мобільністю, підвищення якої пов'язується з виникненням та розвитком міст та цехових гільдій. Подальше виникнення міського населення та зростання ролі грошових відносин створило передумови для централізації державної влади та виникнення нового типу університетів – із автономією та одночасною залежністю від державних структур. Першим «германським» університетом став Карлов університет у Празі (заснований у 1348 р. імператором Священної Римської імперії та королем Богемії для представників німецької общини Чехії), який можна розглядати як основоположну правову модель університету на германських землях, що так чи інакше поширювалася на всі центральноєвропейські, а згодом – й на східноєвропейські університети. Успіх Карлова університету ініціював ряд унаслідувань – відкривалися подібні заклади у Відні (1365 р.), Кракові (1364 р.) Печі (1367 р.) [33, 22]. Основні міркування засновників цілком зрозумілі: об'єднати зусилля влади, наукової спільноти та мешканців міст для стійкого економічного та політичного розвитку регіонів, поліпшити суспільну думку через приплив відомих учених тощо. Університетові було обіцяно корпоративну автономію та академічні привілеї, гарантії незалежності від міської влади, а також відносної автономії від центральної державної влади й церкви в галузі самоуправління та надання наукових титулів. А через уніфіковану природу Середньовічної Європи характер середньовічної науки й система навчання всіх університетів мали бути приблизно однаковими [14, 35–42].

Львівський університет своїм виникненням має завдячувати не стільки Янові II Казимиру, скільки пануванню єзуїтів в германських університетах на українських землях. Єзуїтський орден у справі захисту католицизму в Україні покладав особливі надії на свій осередок у Львові. Після неодноразових клопотань король Ян II Казимир 20 січня 1661 р. підписав диплом, який надавав єзуїтській колегії у Львові «гідність академії і титул університету» з правом викладання всіх тодішніх університетських дисциплін («теології як схоластичної так і моральної, філософії, математики і обох прав, медицини і вільних мистецтв, і дисциплін, і всіляких інших наук»), користуванням академічними правами і свободами («щоб ця Академія і Університет такими ж правами, привілеями, свободами, прерогативами, захистом, титулами, відзнаками і службами і будь-якими іншими належними за становищем ласками, бенефіціями й індульгенціями раділи і насолоджувалися нині і навіки») та присудження вчених ступенів бакалавра, ліценціата, магістра і доктора. Проходячи повз шляхетної риторики монарха, цитуємо цю «Облята Привілею На Відкриття Львівської Академії У Колегіумі Отців Товариства Ісуса» у розділі, що стосується наукової титулатури: «Постановляємо впроваджувати найголовніше академічні ступені достойні магістратуру, ліценціат і докторат та інші найбільш вживані для університетів промоції і урочистості, які скільки завгодно і в будь-який спосіб проводяться [щоб] і в тому ж Львівському університеті Товариства Ісуса належно впроваджувалися і відзначалися, окремо дозволяємо і визнаємо. Далі, уряд університету і все керівництво непорушно завжди мають бути в руках побожних отців Товариства Ісуса, яких придатність і готовність у шкільних закладах світу всього» [12, 140]. У 1758 р. польський король Август III підтвердив диплом Яна II Казимира. Від часу заснування і до 1773 р. Львівський університет повністю перебував під контролем єзуїтського ордену і, відповідно, підпорядковувався генералові єзуїтів у Римі.

На чолі університету стояв ректор, який керував філософським і богословським (теологічним) відділами (факультетами). Навчальний процес проводився за програмою єзуїтських шкіл, розробленою ще у XVI ст.; помітні зміни у цю програму стали вноситись лише в середині XVIII ст. Програма мала чітку детальну структуру і включала сувору градувану систему письмових іспитів латинською мовою із сильним акцентом на дослідженні догм і стандартів християнського віровчення, із суворою цензурою друкованих книг [34, 36]. Усі дисципліни викладали професори. Під безпосереднім контролем держави та церкви перебували ступеневі випробування та сама

процедура наділення науковим титулом, до складу якої включалися питання благочинності кандидата, своєрідний тест на прихильність до державної католицької віри. Через суверенне право призначення професорів, у тому числі й за релігійними переконаннями, могла обмежуватися просторова мобільність студентів (заборона навчання в протестантських університетах) [31, 87].

Секуляризація та поступова втрата єзуїтами влади над університетами (спочатку на систему присвоєння учених ступенів, далі – на систему працевлаштування випускників на державні посади, і згодом – із обвинуваченням у посяганні на університетські свободи – на автономію університетів [35, 172]) відповідала меті австро-угорської кадрової політики: державі потрібні були не духовні, а світські професори, які після кваліфікаційних випробувань стали назначатися власноруч імператором. Їхня освіта, праця, пільги та права оплачувалися державою, і платня ця постійно підвищувалася, а тому й вимоги до їхньої діяльності стали поступово набувати характеру «держзамовлення». Це призвело до повної ліквідації впливу єзуїтів в університетах, заборони в Австро-Угорщині в 1773 році єзуїтського ордену (із тимчасовим закриттям Львівського університету) та до проголошення Патенту про толерантність Йосифа II (13 жовтня 1781 р.), згідно з яким в університетах було дозволено навчатися й обіймати посади православним, протестантам та іудеям, а Римсько-Католицька церква була позбавлена багатьох своїх привілеїв, зокрема права виголошувати папські булли без санкції імператора [22].

Під впливом одержавлення австро-угорські університети отримали й нові можливості: змінилася практика розгляду дисертаційних робіт, для яких обов'язковою умовою ставала наявність друкованих тез, доповідей і цілих дисертацій для *Doktordisputationen*, що поширювало наукову літературу як друковану продукцію. Відповідно, підвищення статусу докторів викликало до життя помпезні церемонії зведення у ступінь, що ставало демонстрацією докторських привілеїв та щедрот, дарованих державною владою, доказом наукової кваліфікації кандидатів, а також дозволяло перерозподіляти грошові внески в науку й освіту, залучаючи кошти заможних службовців й використовуючи державний бюджет. Фінансова залежність університетів від держави спричинила повне відокремлення університетів від церкви у 1782 р., що дозволило виключити з докторської церемонії такі формальні пункти, як, наприклад, клятва кандидата непорочним зачаттям діви Марії, схоластичний диспут тощо. Це дозволило професорам увести в навчальні курси нові теоретичні та прикладні дисципліни, зробити німецьку мову мовою науки і витіснити з цієї сфери громіздку латину, упорядкувати навчальні програми й скоротити терміни навчання вже у 1784 р. Для заохочення успішності вперше було засновано семестрові студентські стипендії за рахунок держави. Такі утилітарні державні перетворення системи університетської освіти та системи університетського менеджменту (включаючи інститут наукової титулатури) мали на меті демонстрацію вигід вищої освіти та привабливості отримання учений ступінь відповідно до власної компетенції, престижності знання перед походженням, підвищення ефективності використання людських ресурсів в повсякденному житті за рахунок державної системи соціального забезпечення [32, 203].

На лівобережній Україні до XVIII ст. єдиною вищою школою була Києво-Могилянська академія, яка користувалася широким попитом та авторитетом не лише серед східних, а й серед південних слов'ян. Створення на початку XVII ст. вищого навчального закладу європейського рівня, за зразком якого створювалися середні учбові заклади-колегіуми (колегії) у Переяславі, Харкові, Чернігові [15, 5] – Києво-Могилянської академії – було викликано об'єктивними суспільно-політичними умовами та культурними чинниками розвитку країни, зокрема необхідністю зміцнення православ'я, яке сприймалося на той час як запорука збереження національної самобутності та існування української державності, а також спрямованістю культурного розвитку України на даний історичний період, що визначається сучасною наукою як доба духовного ренесансу України, по залученню до загальноєвропейського культурного процесу.

В основу навчально-педагогічної діяльності Києво-Могилянської академії було покладено демократичні принципи, а свій правовий статус заклад підтримував, втілюючи ряд вимог до вищої освіти, що традиційно склалися на Заході (адміністративний устрій, організація, зміст, форми та методи навчання), і тільки реформування вищої освіти початку XIX ст., характер якого відзначався загальним прагненням до професіоналізації навчання призвело до закриття Києво-Могилянської академії, яка рівнем свого викладання, загальноосвітнім напрямком і принципами навчання та виховання (демократизм, позастановість, гуманізм, виховання людської гідності та прищеплення патріотизму) не вміщувалася у рамки імперських перетворень. Проте, саме ці демократичні засади освіти й виховання, що мають позачасове абсолютне значення, потрібно враховувати й у сучасному процесі реформування вищої школи.

Увесь час свого існування Академія залишалася загальноосвітнім вищим навчальним закладом європейського рівня, і цей свій статус, набутий ще з періоду братських шкіл, Академія підтримувала зважаючи на цілий ряд вимог до вищої освіти, встановлених на Заході, зокрема на вимогу відносно автономного від владних структур академічного функціонування, тобто правильного адміністративного устрою. Київська братська школа після реформування її Петром

Моголою стала «копією західних колегій», тобто ввела вивчення латини, «семи вільних мистецтв», застосувала ту ж організаційну систему та поділ на класи, запозичила західну методику навчання (диспути) та цілу низку виховних прийомів (конгрегації, рекреації, шкільні вистави тощо) [7, 45–49]. Проте, усі ці запозичення було пристосовано академією до своїх демократичних засад, тому тут так широко було розвинуто систему внутрішнього самоврядування учнів. Демократичність поглядів академії також знайшла своє відображення у виборності ректора та інших учителів, до яких висувалися вимоги не тільки високого освітнього, а й морального рівня.

Одночасно Києво-Могилянська академія добре розуміла необхідність вивчення досягнень європейської науки й освіти, тому посилала своїх вихованців удосконалювати освіту в закордонних університетах. Повертаючись, вони несли до академії новітні погляди й знання, які втілювали в навчально-виховному процесі. Усе це сприяло досягненню школою-колегією, згодом академією свого статусу вищого навчального закладу європейського рівня. Такі вчені як С. Тодорський, Г. Бужинський, В. Лашевський, Ф. Прокопович підтримували зв'язки з ученими зарубіжних країн, зокрема, університетів Галле і Кьонігсберга, Берліна та Бранденбурга, Константинополя тощо. Міжнародні зв'язки українських учених сприяли збагаченню вітчизняної духовної культури й культури інших народів, у першу чергу слов'янських, та встановленню і зміцненню дружніх відносин між ними. І саме з Києво-Могилянською академією, яка заклала основи вищої освіти в нашій країні пов'язаний надзвичайно важливий етап у розвитку освіти, науки, філософії, образотворчого мистецтва у формуванні світогляду українського народу [1]. Поширення Академією освіти, ідей гуманізму і просвітництва сприяло загальному суспільному прогресові, вихованню в народі почуття людяності, національної гідності, духовності й поваги до інших народів, їх культури, історії [26]. Починаючи з XVI ст. (а в XVII ст. це стало просто звичним), українці їздять навчатися за кордон, а іноземні громадяни приїздять в Україну. Із київських професорів за кордоном навчалися Феофан Прокопович, Касіян Сакович, Ігнатій Старушич, Інокентій Гізель, Тарасій Земка, Сильвестр Косов, Петро Могила й багато інших. Училися українці в університетах Падуанському, Лондонському, Лейденському, Гьотінгентському, Віденському, Паризькому, і західний вплив згодом відбився на всьому суспільному житті України: це й магдебурзьке право, і цехи, й архітектура, малярство, церковні справи, освіта. З іншого боку, у Києво-Могилянській академії навчалося багато вихідців зі Східної Європи: сербів, болгар, чехів, словаків та румунів. Училися в академії багато росіян, зокрема, Михайло Ломоносов. В 1698 р. цар Петро наказав патріархові: *«Священники у нас ставляться, грамоты мало умеют... и для того в обучение хотя бы послать 10 человек в Киев в школы»*. В 1736 р. в академії навчалося 127 іноземних студентів, в 1737 р.— 122, а в 1790 р.—47: *«Значення академії було незмірним, бо вона пробуджувала культурні й наукові поривання. Такою вона була в XVII віці, такою ж осталась й в віці XVIII-му, коли вона притягувала до себе всіх, хто шукає науки»* (І. Огієнко) [18].

До середини XVIII ст. освіта, яку здобували в академії твердо вважалася достатньою для культурної людини. Ще у 60-ті рр. XVIII ст., коли почалися перші серйозні розмови на тему пристосування академії до нової системи освіти й заміни її на університет, патрони-керівники Києво-Могилянської академії спробували позбутися цих зауважень, посилаючись на те, що академію утворено на взірець європейських шкіл і було б шкода її калічити, потураючи вимогам часу: *«Если Киевской академии нарушитъ порядок, во всей Европе учрежденный, а учинитъ новоманерный, то академия Киевская в рассуждении порядка, во всех европейских училищах принятого, будет некоторое странное чучело, кое и в Ведомостях вскорости написано будет»* [5, 94].

Висновки й перспективи подальших розвідок. На взірець Київської академії й західноєвропейських вищих шкіл був складений Сімеоном Полоцьким в 1682 р. й Первинний проект уставу Слов'яно-греко-латинської академії. Вона повинна була являти собою школу «всіх вільних навчань» – від нижчої граматики до «речей божественних». У цілому, академія повинна була займатися питаннями контролю за чистотою православної віри й боротьбою з релігійними єресями й у такий спосіб відбивала прагнення царської влади повністю контролювати питання віри й освіти, які були нерозривно пов'язані між собою. Ні про яку незалежну від царя вчену корпорацію не мало бути й мови, так само як і волі науки або волі наукових дискусій. Тому явною натяжкою є спроби представити Академію як якийсь нездійснений прообраз університету. Хоча й Києво-Могилянська, і, більшою мірою, Слов'яно-греко-латинська академії внесли певний вклад у становлення університетської освіти в Україну та Росії, оскільки в їхніх стінах починали вчитися багато майбутніх студентів і професорів Московського університету, проте вони не стали основою для майбутнього розвитку університетської освіти в Україні та Росії [17]. І тут спостерігаємо переривання суто західноєвропейської традиції, її деформацію за політичними державницькими мотивами [8]. Майже дотепер (із середини XVIII ст.) в українській, а насправді російській імперській, згодом радянській, вищій університетській освіті зберігалися положення, що йшли всупереч демократичнішій європейській, – абсолютна уніфікація освітніх програм, партійно-державна заангажованість інституту професури, потрійний контроль над інститутом присвоєння наукових ступенів та

присудження учених звань (науковий, адміністративний, партійний), повна відсутність університетської автономії, безправність студентства.

Проте, переривання традиції – це завжди набуття нового плідного досвіду та нової традиції, що в поєднанні з попередніми надає поштовх для нового витку розвитку. Саме тому вважаємо, що приєднання до Болонської конвенції спроможне вивести українську науку та освіту із затьняної кризи [24]. Принаймні, орієнтація на європейську модель розвитку освіти та науки здатна відкрити нові перспективи в дослідницьких програмах та наукових темах, зблизить науку та виробництво, підвищить освітню мобільність. Але при цьому не слід забувати, що європейська модель не є догмою, застиглим каноном, а лише певною системою рекомендацій, спрямованих на удосконалення усіх ланок науки та освіти. А вже що з цієї моделі використовувати – справа українців.

Література

1. Алексієвець Л. М. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст.) / Л. М. Алексієвець. – Тернопіль : Збруч, 1999. – 264 с.
2. Благий В. Структура та викладацький склад вищих шкіл Львова на початку ХХ ст. / В. Благий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – Вип. 35–36. – С. 207–220.
3. Большой орфографический словарь русского языка / Под ред. Бархударова С. Г. и др. – М., 2006. – 521 с.
4. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях / Л. Гайдай. – Луцьк : Вежа, 2000. – 437 с.
5. Грушевський М. Три Академії / Михайло Грушевський // Вісник АН України. – 1991. – № 11. – С. 89–99.
6. Документы по истории университетов Европы XII–XV вв. / Г. И. Липатникова ; [уч. пос. под ред. А. Г. Москаленко]. Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1973. – 220 с.
7. Дороніна Т. О. Головні принципи дії адміністративного складу Києво-Могилянської академії / Т. О. Дороніна // Теоретичні питання освіти та виховання. – Вип. 4. – К., 1995. – С. 45–49.
8. Єгоров І. Ю. Наука в Україні – стан та проблеми розвитку / І. Ю. Єгоров. – К. : Британська Рада в Україні, 2004. – 23 с.
9. Игнатович В. В. Немецкие университеты в развитии их исторической и современной жизни. Период первобытный / В. В. Игнатович // ЖМНП. – 1863. – Ч. СХVII. – № 125. – Отд. III. – С. 71–102; Ч. СХVIII. – № 126. – Отд. III. – С. 96–130.
10. Из буллы папы Григория IX Парижскому университету (13 апреля 1231 г.) // Документы по истории университетов Европы XII–XV вв. / Г. И. Липатникова ; [уч. пос. под ред. А. Г. Москаленко]. Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1973. – 220 с.
11. Из Устава Карлова Университета // Документы по истории университетов Европы XII–XV вв. / Пер. с лат. Г. И. Липатниковой. – Воронеж, 1973. – 220 с.
12. Кметь В. Єзуїтський колегіум та початки університету у Львові / В. Кметь. – Львів, 1997. – 167 с.
13. Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов / Н. Г. Комлев. – М., 1999. – 669 с.
14. Костенко І. В. Наукова титулатура: від Болонського університету до Болонського процесу / І. В. Костенко // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 4. – С. 35–42.
15. Кретенко В. І. Вибрані праці / В. І. Кретенко ; НАН України ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Обереги, 1999. – 343 с.
16. Львівський університет / Відп. ред. В. П. Чугайов. – Львів, 1986. – 147 с.
17. Магочій П. Р. Національні культури і університетські катедри: інавгураційна лекція 22 жовтня 1980 р. / П. Магочій. – Торонто : Торонтський університет, 1980. – 24 с.
18. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко / упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2001. — 440 с., іл. (Видавничий проект Фондації імені митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»).
19. Паульсен Ф. Немецкие университеты и их историческое развитие / Ф. Паульсен. – М. : Изд. магазина «Книжное дело», 1898. – 243 с.
20. Подокшин С. О., Рогович М. Д. До джерел вищої освіти / С. О. Подокшин, М. Д. Рогович // Від Вишеньського до Сквороди : (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.). – К. : Наукова думка, 1972. – С. 35–47.
21. Привилегия папы Николая IV студентам Парижского университета (23 марта 1292 г.) // Документы по истории университетов Европы XII–XV вв. / Г. И. Липатникова ; [уч. пос. под ред. А. Г. Москаленко]. Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1973. – 220 с.
22. Пристер Е. Краткая история Австрии / Е. Пристер [под ред. и с предисл. М. А. Полтавского]. – М. : Иностр. лит., 1952. – 510 с.

23. Проблеми адаптації вищої освіти в Україні до європейських стандартів. – Ужгород, 2004. – 228 с.
24. Тарапов И. Е. Интеллектуальный труд, наука и образование. Кризис в Украине / И. Е. Тарапов. – Х. : Фолио, 1994. – 174 с.
25. Университет // Энциклопедический Словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. 34А (68) : [Углерод – Усилие]. – 1902. – 6, II, IV, 483–960, II, 2 с., [16 л. ил.] – С. 751–803.
26. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. Історичний нарис / З. І. Хижняк. – К. : Вища школа, 1988. – 263 с.
27. Хрестоматия по истории институтов научной подготовки и аттестации в университетах и академиях Западной Европы и России (начало XII в. – 1918 г.): В 2-х частях / Сост.: А. Н. Якушев, Д. А. Хохлова, И. Г. Воропаев. – Ч. 1. – Ставрополь, 1997. – 205 с.; Ч. 2. – Ставрополь, 1998. – 247 с.
28. Deutsch–Russisch grosswörterbuch. Band 1. A–K.; Band 2. L–Z. – München, 1997. – 1240 с.
29. Gall F. Alma mater Rudolphina 1365–1965. Die Wiener Universität und ihre Studenten / F. Gall. – Wien : Verlag Austria Press, 1965. – 110 p.
30. Hentig H. von. Magier oder Magister? Über die Einheit der Wissenschaft im Verständigungsprozeß / H. von. Hentig. – Frankfurt a/Main : Suhrkamp Verlag, 1973. – 162 p.
31. Hochgerner J. Studium und Wissenschaftsentwicklung im Habsburgerreich / J. Hochgerner. – Wien : Edition OH, 1983. – 442 p.
32. Klingenstein G. Akademikerubeschuß als soziales Problem im aufgeklärten Absolutismus / G. Klingenstein. – Wien : Geschichte–Politik, 1978. – P. 165–204.
33. Preglau-Hammerle S. Die politische und soziale Funktion der österreichischen Universität / S. Preglau-Hammerle. – Innsbruck : Verlag Innsbruck, 1986. – 275 p.
34. Schelsky H. Einsamkeit und Freiheit. Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reformen / H. Schelsky. – Düsseldorf : Bertelsmann Universitätverlag, 1971. – 295 p.
35. Winter E. Die österreichische Sozialdemokratie im Spiegel ihrer Programme / E. Winter. – Wien : Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1971. – 298 p.

К ВОПРОСУ О БЮДЖЕТНОМ ФИНАНСИРОВАНИИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ НА УРОВНЕ ГМИНЫ В ПОЛЬШЕ

Ясюк Е.

кандидат юридических наук

декан юридического факультета Высшей торговой школы в Радоме (Польша)

Opracowanie niniejsze przedstawia regulacje dotyczące budżetu gminy w Polsce, z całościowym uwzględnieniem procedury jego uchwalania. Dotyka także problemu relacji środków, jakie pozostają do dyspozycji podstawowej jednostki organizacyjnej samorządu terytorialnego, do zakresu zadań przekazanych do realizacji tej jednostce. W opracowaniu przedstawiono również rozważania na temat samodzielności finansowej gminy, która jest wynikiem ustanowienia zasady samodzielności samorządu terytorialnego oraz innych przepisów Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, a także Europejskiej Karty Samorządu Lokalnego.

The aim of this paper is to present regulations of municipalities budgets in Poland, with comprehensive procedure of passing a budget. This article discusses relation between amount of funds which the basic local self-government unit receive and mandated duties. The other issue is considering financial independence of each municipality, being the result of setting up the rule of self-government independence and other legal regulations defined in The Constitution of the Republic of Poland and European Charter of Local Self-Government.

Статья раскрывает правила касающиеся бюджета гмины в Польше, с полным рассмотрением процедуры его принятия. Касается так же проблемы соотношения средств, которые остаются в распоряжении основной организационной единицы территориального самоуправления, сферы задач порученных для реализации этой единице. В статье так же характеризуется принцип самостоятельности территориального самоуправления и другие положения Конституции Республики Польша, а так же Европейской Хартии Территориального Самоуправления.

Стаття розкриває правила, що стосуються бюджету гміни в Польщі, з повним описом процедури його прийняття. Стосується також проблем співвідношення коштів, які залишаються в розпорядженні основної організаційної одиниці територіального самоуправління, сфери завдань, які надані для реалізації цій одиниці. В статті також характеризуються принцип самостійності територіального самоврядування та інших положень Конституції Республіки Польща, а також Європейської Хартії Територіального Самоврядування.

Ключові слова: гміна, територіальне самоврядування, Європейська Хартія Територіального Самоврядування.

Гмина, основная единица местного самоуправления, согласно ст.163 Конституции, выполняет общественные задачи не запрещённые Конституцией либо законами для других органов государственной власти. Речь идёт как об удовлетворении коллективных потребностей сообщества самоуправления, так и о выполнении заданий порученных гмине. Эта деятельность, что очевидно, может быть выполнена только тогда, когда гмина будет располагать соответствующими финансовыми средствами.

Согласно ст. 167 пункт 1, единицам территориального самоуправления должна быть обеспечена доля в государственных доходах. При этом Конституция указывает, что это должна быть доля соответствующая заданиям, выполнение которых предназначено гмине. Похожая регуляция содержится в ст. 9 Европейской хартии о местном самоуправлении, составленной в Страсбурге 15 октября 1985 г. [1], эта статья гласит, что местные сообщества имеют право, в рамках народной хозяйственной политики, на обладание собственными достаточными финансовыми запасами, которыми могут свободно располагать в пределах выполнения своих полномочий. Раздел второй этой статьи указывает, что размер этих финансовых запасов местных сообществ должен соответствовать диапазону полномочий, признанных им Конституцией или другими законами.

Согласно указанной выше статье 167 Конституции РП доходами единиц местного самоуправления являются их собственные доходы и общие субсидии, и целевые дотации из бюджета государства. Как указывают Е. Малиновская-Мисёнг и В. Мисёнг, из вышеуказанного можно прочесть логичную концепцию доходов самоуправления: собственные задания должны быть финансированы собственными доходами, а так же – там, где это будет необходимо – общими субсидиями, поддерживающими более слабые финансово самоуправления, на порученные задания единицы территориального самоуправления будут получать целевые дотации (т.е. предназначенные на финансирование конкретных задач) из бюджета государства [2].

Конституция требует, чтобы источники доходов единиц местного самоуправления были определены в статьях закона [3]. Однако записью конституционного ранга является то, что изменения в области задач и компетенций единиц территориального самоуправления наступают

вместе с соответствующими изменениями в делении государственных доходов, гласит о том ст. 167 пункт 4 основного закона.

Соотношение средств, передаваемых в распоряжение самоуправления на задачи которые остаются в ведении самоуправления, это издавна спорный вопрос. Представители самоуправления обращают внимание, что уже давно происходит рост числа задач, передаваемых для реализации властям самоуправления, что однако не находит отражения в соответствующем количестве средств, предусмотренных для реализации этих задач. Оценка этого положения, с уверенностью, не является лёгкой вещью, а, кроме того, имея в виду тему этой статьи и её диапазон, я уклоняюсь от анализа в этой сфере. Однако правильно замечает К. Хоховски, что финансовая самостоятельность гмины позволяет ей выполнение государственных заданий от собственного имени и за свой счёт [4]. Когда единица территориального самоуправления не располагает соответствующими средствами позволяющими ей выполнять предусмотренные задачи, тогда наступает ограничение самостоятельности этой единицы. Самостоятельность территориального самоуправления это не только признание законодателем права выполнения определённых задач, но так же предоставление возможности для их выполнения посредством создания соответствующей системы финансирования самоуправления.

Необходимо заметить, что вышеуказанные нормы Конституции создают возможность обжаловать в Конституционном Трибунале статьи законодательных актов, которые вносят изменения в области финансирования заданий, выполняемых территориальным самоуправлением, а также новые законы, возлагающие на органы самоуправления новые задачи без их надлежащего финансового обеспечения, или изменения источников доходов органов территориального самоуправления в отношении их заданий. Так же ст. 11 Европейской хартии территориального самоуправления указывает, что местные сообщества имеют право на обжалование в судебном порядке с целью обеспечения свободного исполнения полномочий и уважения принципов местного самоуправления, предусмотренных Конституцией либо национальным правом.

Проблемы такого типа рассматривались Конституционным Трибуналом в решении от 26 января 2010 г. [5], а также и в указанных ниже постановлениях.

Конституционный Трибунал в постановлении от 13 июля 2011 года [6] обратил внимание, что финансовая самостоятельность единиц территориального самоуправления, провозглашенная в ст. 167 Конституции, является одной из конституционных черт субъективности территориального самоуправления. Потому что сущность этой самостоятельности, по мнению Трибунала, выражается в обеспечении единицам территориального самоуправления доходов, позволяющих реализацию приписанных им государством задач. Однако это не означает возможность приписывания финансовой самостоятельности единиц территориального самоуправления характера абсолютной, т.к. она может быть ограничена законным путём, при условии, что эти ограничения найдут обоснование в конституционно определённых целях и охраняемых ценностях. В обосновании постановления Конституционный Трибунал, ссылаясь на свои решения от 15 декабря 1997 года и 3 ноября 1998 года, всё же подчеркнул, что вопрос определения источников дохода гмин, как и их уровня относится к компетенции законодателя [7]. Припоминая ряд своих более ранних постановлений, Конституционный Трибунал указал, что законодатель должен гарантировать, что размер доходов единиц территориального самоуправления должен будет оставаться в пропорциях к диапазону выполняемых ими задач. Оценка сохранения пропорций в этой сфере выполняется с учётом совокупности доходов данной единицы территориального самоуправления. Нарушение ст. 167 пункта 1 Конституции будет иметь место в ситуации, когда совокупность доходов единицы территориального самоуправления не позволит эффективно реализовывать задачи, порученные этой единице [8].

К. Сикора утверждает, что финансовая самостоятельность это не род автономии в этой сфере, но скорее форма децентрализации, ведущая к самоограничению государственных властей в области расходования гминами финансовых средств [9].

Очевидным является то, что расходование денежных средств единицами территориального самоуправления должно происходить запланированным образом. Бюджет единицы территориального самоуправления это годовой план доходов и расходов, а так же доходов и расходов этой единицы. Именно такая дефиниция бюджета находится в ст. 211 пункт 1 закона от 27 августа 2009 года о государственных финансах [10]. Необходимо упомянуть, что бюджетный год совпадает с календарным годом.

Всё финансовое хозяйство единицы территориального самоуправления это не только вышеуказанный годовой план, называемый бюджетом, но и приложения. Именно они вместе с бюджетом вносятся на одобрение бюджета, которое является основой финансового хозяйства единицы территориального самоуправления. Так гласит ст. 211 пункт 4 закона о государственных финансах, и это так же следует из ст. 51 пункт 1 закона от 8 марта 1990 года о гминном

самоуправлении, [11] которое гласит, что гмина самостоятельно ведёт финансовое хозяйство на основе одобренного бюджета гмины.

В литературе замечается, что единицы территориального самоуправления могут использовать бюджетные средства, кроме того, функционировать за счет самофинансирования [12].

Рассматривая отношения между бюджетом и бюджетной резолюцией, нужно указать, во-первых, что бюджет является финансовым планом, который вместе с другими финансовыми планами, признанными в виде приложений к бюджетной резолюции, является годовым финансовым планом единицы территориального самоуправления. Сам бюджет и приложения, как планы, не имеют юридической силы, это значит, не должны быть выполнены никакими субъектами. Юридическую силу эти документы приобретают тогда, когда как составляющие бюджетной резолюции будут приняты голосованием органом одобряющим бюджет единицы территориального самоуправления.

В соответствии со ст. 212 закона о государственных финансах бюджетная резолюция содержит данные:

- 1) Об общей сумме планируемых расходов бюджета единицы территориального самоуправления;
- 2) О сумме планируемого дефицита либо планируемого превышения бюджета единицы территориального самоуправления;
- 3) О лимите обязательств по поводу просроченных кредитов и ссуд, а также о выпускаемых ценных бумагах.

В комментариях к закону о государственных финансах под редакцией П. Смоленья указанный в этом законе каталог определён как стандартизация бюджетных резолюций различных единиц территориального самоуправления посредством определения их обязательного содержания, которое должно восприниматься, прежде всего, как инструмент законодательной техники, а не властное вмешательство органа законодательной власти, ограничивающее финансовую самостоятельность единиц территориального самоуправления [13].

Согласно ст. 214 этого самого закона в приложении к одобрению бюджета содержится:

- 1) сводка запланированных сумм дотаций предоставленных из бюджета единицы территориального самоуправления;
- 2) план доходов на счета доходов единиц, о которых идёт речь в ст. 223 пункт 1 указанного закона, а так же расходов ими финансируемых;
- 3) план доходов и расходов самоуправляемых бюджетных предприятий.

Закон о государственных финансах и Закон о гминном самоуправлении, имеют бланкетные нормы, отсылающие к отдельному закону от 13 ноября 2003 года о доходах единиц территориального самоуправления [14]. Благодаря этому общее регулирование, механизмы, касающиеся бюджетов единиц территориального самоуправления, могут остаться неизменными. Конечно, вопрос источников финансирования важен, т.к. от этого на практике зависит функционирование каждой единицы территориального самоуправления. Поэтому трудно себе вообразить реализацию целей без соответствующей финансовой базы и обеспечения финансовых средств на эти цели. С этой точки зрения, как выше сказано, вопрос финансирования единиц территориального самоуправления и их участие в доходах государства является вопросом вызывающим оживлённые дискуссии. Выделение вопроса доходов единиц территориального самоуправления в отдельный закон создаёт такое положение вещей, в котором финансирование единиц территориального самоуправления разного уровня является лёгким для сравнения. Нет сомнений, что возможность реализации государственных целей зависит от возможности единиц территориального самоуправления располагать финансовыми средствами, а точнее от количества средств оставленных в распоряжении данной единице. Это придаёт статус самостоятельности данной единице территориального самоуправления. Нужно подчеркнуть, что не сама суммарно признанная величина средств, остающихся в распоряжении данной единицы, свидетельствует о её самостоятельности в реализации задач, но также и количество других средств, кроме целевых, т.е. переданных единице территориального самоуправления на реализацию конкретного государственного задания. Сравнивая для примера финансовое хозяйство уездов и гмин, очевидной становится констатация, что гмины обладают большей финансовой самостоятельностью, чем уезд. Потому что гминам в большей степени принадлежит свобода выбора реализации собственных заданий, чем уездам, потому что гмины располагают большими средствами для этих целей. В зависимости от уровня уезда выделяется соответствующее количество заданий, а значит и целевых средств на их реализацию. Подтверждением вышеуказанного может послужить сравнение статей закона о доходах единиц территориального самоуправления. Это предписания, которые указывают на источники собственных доходов соответственно гмины и уезда. Законодательным путем установлено, что источниками собственных доходов гмины являются: 39,34% это налоговые поступления от физических лиц – налогоплательщиков, живущих на территории гмины, и 6,71% это налоговые поступления от

юридических лиц – налогоплательщиков имеющих бизнес на территории гмины. В случае таких уездных доходов, так они, соответственно, составляют 10,25% и 1,4%.

Если доходы единицы территориального самоуправления превышают расходы, тогда мы имеем дело с излишками бюджета, и наоборот – в том случае, когда расходы превышают запланированные наступает дефицит бюджета. Дефицит, согласно ст. 217 пункт 2 закона о государственных финансах, может быть покрыт за счет:

- 1) продажи ценных бумаг выпущенных единицей территориального самоуправления;
- 2) кредитов;
- 3) ссуд;
- 4) приватизации имущества единицы территориального самоуправления;
- 5) излишков бюджета единицы территориального самоуправления с прошедших лет;
- 6) свободных средств, как излишков денежных средств на текущем счету бюджета единицы территориального самоуправления, образующиеся из расчётов за выпущенные ценные бумаги, кредитов и ссуд с прошедших лет.

Закон о государственных финансах содержит так же предписания, касающиеся различного рода дотаций из бюджетов единиц территориального самоуправления, а так же положения, касающиеся финансовой помощи предоставляемой другим единицам территориального самоуправления. Вопросы дотаций и финансовой помощи этого уровня в данной статье не рассматриваются, точно так же как и положения, касающиеся общего запаса средств бюджета единиц территориального самоуправления, или ссуд из бюджета государства.

Более подробным образом будут представлены законы, касающиеся процедуры одобрения бюджетов самоуправления. Общие законодательные предписания на эту тему находятся в подразделе «В» третьего раздела закона о государственных финансах, который имеет название «Бюджетная резолюция».

В первую очередь необходимо обратить внимание, что инициатива в сфере составления проекта бюджетной резолюции, резолюции предварительного бюджета, и резолюции об изменениях в бюджетной резолюции принадлежит исключительно руководству единицы территориального самоуправления.

Правоустановительный орган в этой сфере не может влиять связывающим образом на исполнительный орган, выдавая указания и рекомендации, касающиеся как заданий, так и величины средств, которые должны быть включены в бюджет на реализацию этих заданий [15]. Резолюция, обязывающая исполнительный орган возмещать бюджету расходы на определённую цель, содержит дефект существенного нарушения права, как принятая без правового основания [16].

Правильно замечает П. Смолень в цитируемом комментарии к закону о государственных финансах, что в ст. 233 определение "управление единицы территориального самоуправления" может быть ошибочно в отношении исполнительного органа гмины, в этом случае он является органом индивидуальным, а не коллегиальным. Согласно ст. 11 пункт 1 закона от 8 марта 1990 года о гминном самоуправлении, к органам гмины относим: совет гмины и войт (бурмистр, президент города). Это означает, что полномочия указанные в ст. 233 закона о государственных финансах принадлежат войту, бурмистру, президенту города как органу руководящему гминой. Иначе дело обстоит в случае уездного и воеводского самоуправления, в этих случаях полномочия в обсуждаемой сфере принадлежат управлениям уездов и воеводств.

Обязанностью компетентного исполнительного органа территориального самоуправления является составление и представление проекта бюджетной резолюции органу, представляющему единицу территориального самоуправления, а так же региональной счётной палате. Региональная счётная палата получает проект бюджетной резолюции с целью выдать заключение. Проект бюджетной резолюции обоим этим субъектам направляется не позднее 15 ноября года, предшествующего бюджетному году, которого касается проект. Вместе с проектом резолюции представляется обоснование проекта бюджетной резолюции, а так же другие материалы, описанные в резолюции, о которых идёт речь в ст. 234 закона о государственных финансах.

В случае, когда управление единицы территориального самоуправления не представит проект до 15 ноября, это не означает утраты полномочий для выполнения этих действий, их утрата наступает после 31 января, т.е. через месяц от начала бюджетного года. Из этого следует, что термин 15 ноября года, предшествующего бюджетному году, является термином инструкционным, хоть в этом вопросе существуют большие доктринальные споры [17]. Из содержания ст. 11 пункт 2 Закона от 7 октября 1992 года о региональных счётных палатах [18] следует, что в случае непринятия бюджетной резолюции органом, представляющим единицы территориального самоуправления, до 31 января бюджетного года, палата принимает бюджет этой единицы в срок до конца февраля бюджетного года в сфере задач собственных и порученных. Однако нужно предостеречь, что если после этой даты орган одобряющий резолюцию единицы территориального самоуправления теряет полномочия для принятия бюджетной резолюции, то,

тем самым, так же управление этой единицы не может быть далее уполномочено для представления совету проекта бюджетной резолюции.

Заключение региональной счётной палаты должно быть представлено органу, который разрабатывал бюджетные документы (ст. 238 п. 3). Вышеуказанная обязанность следует из факта, что заключение палаты является, несомненно, существенной информацией, которая имеет влияние на решение органа одобряющего резолюцию. Заключение региональной счётной палаты имеет так же инструктивное значение, относится это к случаю выдачи негативного заключения, либо обоснование этого заключения содержит аргументы, по каким поводам было выдано отрицательное заключение.

Однако, необходимо подчеркнуть, что возможное отрицательное заключение региональной счётной палаты не является одинаково связывающей для органа управления и органа одобряющего бюджет. В случае отрицательного заключения, согласно ст. 21 закона о региональных счётных палатах, исполнительный орган единицы территориального самоуправления обязан перед одобрением бюджета представить это заключение органу, представляющему единицы территориального самоуправления вместе со своим ответом на содержащиеся в том заключении обвинения.

Как замечает Ю. Сторчыньски, отрицательные заключения могут быть так же основанием для начала региональной счётной палатой немедленной государственной проверки, или проблемной, о которых идёт речь в параграфе 4 ст. 2 распоряжения Председателя Совета Министров от 16 июля 2004 года по делу местопребывания и территориальной сферы счётных палат и подробной организации палат, количестве членов коллегии и порядка процесса [19; 20].

В этом месте стоит сделать акцент, что региональные счётные палаты рецензируют проекты бюджетов, учитывая указанные в законе критерии контроля. Эти критерии указаны в ст. 5 закона о региональных счётных палатах, к ним относятся критерий соответствия праву и соответствия документации фактическому состоянию. Кроме того, в сфере заданий государственной администрации, выполняемых этими единицами на основе законов или заключаемых договоров, рецензирование происходит с учётом критерия целеустремлённости, добросовестности и хозяйственности. Отсутствие возможности применения этих последних критериев в случае собственных задач единицы территориального самоуправления является выражением её самостоятельности, гарантированной Конституцией (например, ст. 165 п. 2).

В законе о государственных финансах есть указание, касающееся срока принятия бюджетной рецензии (ст. 239), она должна быть принята перед началом бюджетного года. Допущенное этой статьёй исключение касается особо обоснованных случаев, их наступление позволяет принятие бюджетной рецензии после 1 января, но не позднее, чем 31 января бюджетного года. Превышение этого термина обязывает региональную счётную палату к установлению бюджета единицы территориального самоуправления (ст. 11 п.2 закона о региональных счётных палатах).

Понятие "особо обоснованные случаи" это типичное неопределённое понятие и этот недостаток есть одинаково как в законе о государственных финансах, так и в других юридических актах, где это понятие применяется. Однако это не означает произвольности в виде отступления от принципа предварительного принятия бюджета.

Относительно процедуральных вопросов, связанных с утверждением бюджета гмины, необходимо указать, что согласно ст. 18 п. 2 параграф 4, утверждение бюджета гмины, рассмотрение отчёта о выполнении бюджета и принятие резолюции в деле предоставления или не предоставления *absolutorium*, в этом случае относится исключительно к компетенции совета гмины. Зато выполнение бюджета является обязанностью войта, бурмистра или президента города (ст. 30 п. 2). Исполнительный орган так же имеет полномочия совершать бюджетные расходы, предлагать изменения в бюджете гмины, а так же распоряжаться резервами бюджета гмины. Главным бухгалтером является казначей гмины (ст.46 п. 4).

Одним из принципов финансового хозяйства гмины являются её открытость и прозрачность. Открытость выражается в том, что одинаково как бюджетная резолюция, так и отчёт о выполнении бюджета публикуются так само как осуществляется и публикация местных юридических актов. Закон о гминном самоуправлении (ст.61 п. 3) накладывает на исполнительный орган обязанность информирования жителей гмины о планах проекта бюджета, направлениях общественной и экономической политики, а так же использовании бюджетных средств. Задание этих информирований состоит в том, чтобы дать жителям гмины возможность контроля финансового хозяйства гмины. Жители, зная бюджет, а ранее планы проекта бюджета, могут выражать своё мнение относительно финансовых вопросов своей гмины. Конечно, общественный контроль не связан с возможностью властного вмешательства в работу органов гмины, однако, как известно, мнение жителей, избирателей, является для руководителей существенным, особенно из-за повсеместных выборов на пост войта, бурмистра или президента города и может иметь реальное влияние на принятие решения.

Мы присоединяемся к мнению Малиновской-Мисёнг, В. Мисёнга, что благодаря прозрачности финансов жителям населенных пунктов становится известным, что сектор государственных финансов чётко отделён от остального хозяйства; известны и доступны принципы разделения ответственности за решения в финансовых делах, а также принципы принятия этих решений.

Авторы метко констатируют, что понятия явности и прозрачности дополняют друг друга – без прозрачности государственных финансов даже полный доступ до информации немного даёт, так как эта информация может быть непонятна для получателей [2, s. 46].

Подытоживая изложенное, следует подчеркнуть, что финансовое хозяйство гмины базируется на тех же основных принципах, что и финансовое хозяйство на уровне страны, бюджет гмины сконструирован по схожим принципам бюджета государства. Однако существенным принципом, на основе которого формируется бюджет гмины есть принцип самостоятельности территориального самоуправления.

Література

1. Dz.U. z 1994r., Nr 124, poz. 607 z późn. zm.
2. Malinowska-Misiąg E., Misiąg W. *Finanse publiczne w Polsce / Malinowska-Misiąg E., Misiąg W. – Wyd. Prawnicze Lexis Nexis. – Warszawa, 2007 r., s. 567.*
3. O dochodach jednostek samorządu terytorialnego: Закон Польши от 13 ноября 2003 // Dz.U. z 2010 r., Nr 80, poz. 526
4. Chochowski K., *Samodzielność jako jeden z wyznaczników samorządu terytorialnego w Polsce na przykładzie gminy*, w: E. Jasiuk (red.), *XX Lat odrodzonego samorządu terytorialnego*, Wyd. Wyższej Szkoły Handlowej w Radomiu, Radom 2011, s. 84.
5. Sygn. akt K 9/08, opubl. Dz.U. z 2010r., Nr 21, poz. 109.
6. Sygn. akt K 10/09, opubl. D.U. z 2011, Nr 153, poz. 913
7. См. постановления Tryбуналу Конституcyjnego K z: 15 grudnia 1997 r., Sygn. K 13/97, opubl. OTK ZU nr 5-6/1997, poz. 69 oraz z 3 listopada 1998 r., Sygn. K 12/98, opubl. OTK ZU nr 6/1998, poz. 98
8. См. постановления Tryбуналу Конституcyjnego K z: 24 listopada 1998 r., sygn. K 22/98, opubl. OTK ZU nr 7/1998, poz. 115; 6 września 2005 r., sygn. K 46/04, opubl. OTK ZU nr 8/A/2005, poz. 89; 31 maja 2005 r., sygn. K 27/04; 19 grudnia 2007 r., sygn. K 52/05, opubl. OTK ZU nr 11/A/2007, poz. 159; 8 kwietnia 2010 r., sygn. P 1/08, opubl. OTK ZU nr 4/A/2010, poz. 33
9. Sikora K. *Samodzielność gminy w aspekcie oddziaływań nadzorczych / Sikora K. – Wyd. Wyższej Szkoły Handlowej w Radomiu, Radom 2010, s. 132*
10. Dz.U. z 2009, Nr 157, poz 1240 z późn. zm.
11. T.j. Dz.U. z 2001, Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.
12. Komentarz do art. 211 ustawy o finansach publicznych, pod red. P. Smolenia, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2012, opubl. w programie komputerowym Legalis
13. Komentarz do art. 212 ustawy o finansach publicznych, pod red. P. Smolenia, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2012r., opubl. w programie komputerowym Legalis
14. T.j. Dz. U. z 2010 r., Nr 80, poz. 526 z późn. zm.
15. Komentarz do art. 233 ustawy o finansach publicznych w: *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, pod red. P. Smolenia, opubl. w programie komputerowym Legalis, Wydawnictwo C.H.Beck 2012r.
16. Uchwała Kolegium Regionalnej Izby Obrachunkowej we Wrocławiu z 2 marca 2011r., Nr 30/2011, opubl. w programie komputerowym Legalis
17. См. Komentarz do art. 233 ustawy o finansach publicznych w: *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, pod red. P. Smolenia, Wydawnictwo C.H.Beck 2012r., opubl. w programie komputerowym Legalis
18. T.j. Dz.U. z 2001r., Nr 55, poz. 577 z późn. zm.
19. Dz.U. z 2004r., Nr 167, poz. 1747
20. J. Storczyński, *Nadzór regionalnej izby obrachunkowej nad samorządem terytorialnym*, Wyd. Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Chorzów 2006r., s.117

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОЛЕКТОРСЬКИХ КОМПАНІЙ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Філіпенко Т.В.

*доктор наук з державного управління,
професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Донецького державного
університету управління*

Філатов В.В.

*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Донецького університету економіки та права*

У статті розглянуто основні аспекти діяльності колекторських компаній в Україні та недоліки національного законодавства в цій сфері. Особливо досліджено європейський досвід становлення та розвитку колекторського бізнесу. Особливу увагу було надано здійсненню порівняльного аналізу законодавства України в сфері колекторського бізнесу з відповідною сферою правового регулювання окремих країн Європейського Союзу, а саме Німеччини. Авторами було сформульовано ряд пропозицій по вдосконаленню законодавства України про колекторську діяльність та визначено конкретні шляхи усунення розбіжностей вітчизняного та європейського законодавства в сфері надання фінансових послуг.

В статье рассмотрены основные аспекты деятельности коллекторских компаний в Украине, а также недостатки национального законодательства в этой сфере. Отдельно исследован европейский опыт становления и развития коллекторского бизнеса. Особое внимание было уделено осуществлению сравнительного анализа законодательства Украины в сфере коллекторского бизнеса с соответствующей сферой правового регулирования отдельных стран Европейского Союза, а именно Германии. Авторами было сформулировано ряд предложений по усовершенствованию законодательства Украины о коллекторской деятельности и определены конкретные пути устранения разногласия отечественного и европейского законодательства в сфере предоставления финансовых услуг.

The article describes the main aspects of the collection companies in Ukraine, as well as shortcomings of the national legislation in this field. Separately studied the European experience of formation and development collection business. Special attention was paid to the implementation of comparative analysis of the legislation of Ukraine in the sphere of collection business with the appropriate legal regulation of individual EU countries, namely Germany. The authors have formulated a number of proposals for improving the legislation of Ukraine on collection activities and identify specific ways to eliminate inconsistency of domestic and European legislation in the field of financial services.

Ключові слова: колекторські компанії; колекторський бізнес; фінансові послуги.

Постановка проблеми. Сфера фінансово-кредитних відносин в умовах розвитку ринкової економіки та підприємництва, все частіше відіграє вирішальну роль у житті суспільства. Проблема здатності боржників повернути банківським установам позичені кошти існує в різних країнах світу. Україна не є винятком, однак актуальним є питання правового регулювання методів та засобів забезпечення повернення банкам боргів, чим на сьогодні займаються колекторські компанії, що діють поза межами правового поля. Тож актуальним є питання наукового опрацювання правових засад діяльності колекторів в Україні та дослідження світового досвіду регламентації колекторського бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове обґрунтування проблеми колекторського бізнесу є доволі стислим. У вітчизняній юридичній науці дослідженням цієї проблеми займалися Ф. Олексюк, М. Ілляк, Н. Кучмічук та Р. Люлик. З російських вчених слід відзначити Д. Жданухіна, Е. Шестакова, які в цілому окреслили існуючу проблему. Проте ґрунтовні дослідження в цій сфері досі відсутні.

Метою цієї статті є комплексний порівняльний аналіз нормативної основи діяльності колекторських компаній в Україні та країнах Європейського Союзу. Крім цього, метою статті є розробка пропозицій щодо вдосконалення нормативної основи діяльності колекторських компаній в Україні та пропозицій стосовно правового статусу учасників цього бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Все частіше словосполучення «фінансова криза» лунає в засобах масової інформації, стаючи фактично вироком для багатьох підприємств та фізичних осіб, які є боржниками вітчизняних банків. На сучасному етапі розвитку, глобалізація економіки, окрім переваг у вигляді інтеграції вітчизняного ринку та активізації сфери економічного співробітництва, може становити загрозу для економічної безпеки країни, яка під впливом зовнішніх чинників стає дедалі вразливішою.

За роки незалежності Україна пережила декілька важких фінансових криз, які негативно вплинули на позиції національної грошової одиниці та банківську систему держави. Особливо це

стосується фінансово-кредитної системи, яка стала основою розвитку вітчизняної економіки. Дійсно, кредитні відносини допомогли «стати на ноги» багатьом підприємствам, а громадяни України отримали можливість вирішення повсякденних проблем завдяки грошовим кредитам. Безумовно, минулі фінансові кризи торкнулися усіх країн Європи, проте саме ті країни, що мають слабо розвинуту економіку, найбільш болісно перенесли їх вплив.

Найбільш незахищеними в цій ситуації опинилися саме боржники, які стали заручниками недосконалого законодавства в сфері надання фінансових послуг. Сьогодні все частіше банки перекладають право витребувати борги на третіх осіб, так званих «колекторів», діяльність яких в Україні не врегульована жодним нормативно-правовим актом. Таким чином, актуальним питанням сьогодні залишається проблема належного наукового опрацювання проблем, пов'язаних з правовим статусом вказаних суб'єктів.

На теперішній час в Україні діє більше 200 колекторських компаній, які об'єднані в Асоціацію учасників колекторського бізнесу України. Безумовно, цей бізнес є доволі прибутковим, бо згідно договору колекторські компанії отримують від банку майже п'ятдесят відсотків від поверненої суми боргу. Крім цього, дані послуги користуються серед банків великим попитом, наприклад за даними Національного банку України сьогодні в опрацюванні колекторських компаній знаходяться борги на загальну суму 12 мільярдів гривень. Саме ці факти й обумовлюють стрімкий розвиток цього бізнесу в Україні. Між тим, актуальним питанням залишається проблема правового регулювання діяльності колекторських компаній, які фактично діють за межами правового поля. Для вирішення питання правомірності діяльності вказаних компаній необхідно проаналізувати чинне законодавство та порівняти його зі світовим досвідом, який, безумовно, є набагато змістовнішим.

Конституція України, яка є основним законом держави, в жодній статті не встановлює підстави для діяльності колекторських компаній. Навпаки, її положення спрямовані на захист честі та гідності громадян і декларують неможливість втручання в особисте життя людини шляхом розповсюдження про неї конфіденційної інформації [1, 27]. Великі питання до колекторів виникають з боку експертів в галузі кримінального права. У даному випадку мова йде про порушення діяльністю колекторських компаній одразу декількох статей Кримінального кодексу України. По-перше, це стосується статті 127 Кримінального кодексу України, яка встановлює, що катуванням також є примус потерпілого чи іншої особи вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості.

Питання викликає й стаття 335 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, тобто вимога виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами. Безумовно, в діях колекторських компаній відстежується склад даного злочину, бо своїми постійними листами, дзвінками та візитами вони примушують боржника розрахуватися по кредитним зобов'язанням. Якщо проаналізувати діяльність колекторів, а саме їх методи та засоби роботи, то можна впевнено стверджувати про порушення ще однієї статті Кримінального кодексу України, а саме статті 189 «здірництво». Ця стаття встановлює відповідальність за загрозові вимоги передачі чужого майна, у даному випадку грошей, іншим особам, що безумовно є неприпустимим в демократичній, правовій державі [2, 189; 335].

Слід зазначити, що колекторський бізнес в Європі почав активно розвиватися у дев'яностих роках. Наприклад, в Німеччині робота по стягненню боргів, враховуючи й ті, які виникли після роз'єднання НДР та ФРН, проводилися саме колекторськими компаніями. На сьогодні цей бізнес в Німеччині дуже активно розвивається та регламентований відповідними законами. Аналіз світового досвіду дозволяє стверджувати, що в країнах Європи діяльність колекторських компаній має більш консультативний характер. Тобто головною їх метою є пошук компромісу та шляхів виходу зі складних ситуацій, у яких з тих чи інших причин опинилися боржники. Головними засобами вирішення проблем європейські колекторські компанії вважають конструктивний діалог та співпрацю з банківськими установами.

Основним принципом діяльності колекторів в зарубіжних країнах є забезпечення так званої «реанімації» боржників, тобто створення умов для їх адаптації в умовах ринку після стягнення суми кредиту. Мова йде про те, щоб боржник міг пережити цю процедуру та не залишитися банкрутом. Таким чином, методи діяльності колекторів в Європі значно відрізняються від методів вітчизняних колекторів, що безумовно змінює й зміст самих правовідносин. Необхідно зазначити, що у разі вступу України до Європейського Союзу влада держави буде змушена розробити чи імплементувати законодавство про діяльність колекторських компаній. Це обумовлено тим, що єдиний економічний простір, який діє в рамках ЄС, передбачає свободу утворення юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Тобто, у разі виникнення проблем в сфері кредитних відносин, чинне законодавство повинно мати чіткі механізми їх розв'язання [4, 129].

З 2009 року колекторські компанії змушені отримувати ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України. Крім цього, у 2011 році Верховна Рада прийняла

поправки до законодавства України про банки, згідно з якими тепер банк має право надавати інформацію, яка містить банківську таємницю, приватним особам та організаціям, у тому числі по договорам про відступлення права вимоги до клієнта. Такі кроки влади в сфері легалізації колекторської діяльності є доволі сумнівними, бо вказані рішення повинні прийматися тільки після того, як в країні буде прийнято відповідний закон, що регламентуватиме усі аспекти діяльності колекторів. Іншими словами, подібні поправки та рішення мають характер підзаконних актів та уточнюють окремі питання діяльності. Тож виникає питання, як можуть існувати підзаконні акти, якщо відсутній профільний закон. Безумовно, у даному випадку мова йде про бажання представників цього бізнесу, шляхом лобювання їх інтересів зацікавленими політичними силами, хоч якось потрапити до правового поля та легалізувати свою діяльність. В умовах курсу побудови правової держави та громадянського суспільства, проголошеного статтею 1 Конституції України, такі спроби неприпустимі та є неконструктивними [3].

Відправним пунктом вирішення проблеми регулювання діяльності колекторських компаній в Україні має стати значна нормотворча праця. По-перше, необхідно розробити та прийняти Закон України «Про колекторську діяльність в Україні», який повинен охоплювати усі аспекти цієї діяльності, зокрема закріплювати перелік можливих способів та методів діяльності колекторів. Крім цього, даний нормативний акт має передбачити питання притягнення до відповідальності за порушення колекторами прав та свобод громадян, а також містити перелік вимог до колекторських компаній, на підставі яких буде відбуватися їх ліцензування. Не менш актуальним є закріплення в цьому законі питань застосування санкцій до банків за співпрацю з неблагонадійними колекторськими компаніями.

Наступним етапом є внесення до Кримінального кодексу України статті, яка має встановлювати покарання за порушення колекторами прав та свобод громадян та перевищення ними дозволених законом меж. Колектори мають докорінно переглянути методи своєї діяльності та перевести їх з психологічного тиску на боржників в площину реструктуризації боргів, що відповідає світовій практиці.

У разі хоч одноразового порушення колекторськими компаніями чинного законодавства в цій сфері, вони повинні бути позбавлені ліцензії без права отримати її через будь-який проміжок часу. Банківські установи також мають нести солідарну відповідальність разом з колекторськими компаніями.

На нашу думку, при Національному банку України може бути утворена «Державна служба по роботі з боржниками», як аналог колекторських компаній, що має співпрацювати з вітчизняними банками та вирішувати питання, які зараз є компетенцією колекторів. Нормативною основою діяльності даної служби має стати Закон України «Про Національний Банк України», до якого необхідно включити конкретні статті щодо її діяльності. Підпорядковуватися служба повинна безпосередньо керівництву Національного банку України. В свою чергу підрозділи даної служби в окремих адміністративно-територіальних одиницях мають діяти в рамках регіональних представництв Нацбанку України. Комерційні банки, при отриманні ліцензії на право здійснювати банківську діяльність, мають обов'язково підписувати додаткову угоду про своєчасне інформування представників служби щодо стану розрахунків боржників та проблемних клієнтів. Безумовно, послуги служби мають бути платними, а кошти за них надходити до Державного бюджету України. Методи діяльності «Державної служби по роботі з боржниками» мають бути чітко регламентованими та не виходити за межі правового поля. Перш за все, вони повинні бути спрямовані на розробку механізмів та планів повернення боргу, що не призведуть до фінансового краху боржника. Окремо зазначимо, що банки не повинні мати право залучати інших юридичних або фізичних осіб для забезпечення повернення боргів, а також надавати їм інформацію щодо клієнтів. Перевагою такого аналогу колекторським компаніям є належність новоутвореної структури до державних органів, а отже можливість координувати її діяльність та контролювати методи та форми її діяльності. Також зручність полягає у можливості оперативно відреагувати на протиправні дії працівників служби та застосувати до них відповідні дисциплінарні або інші стягнення. Безумовно, держава має більше механізмів впливу на державних службовців ніж на осіб – працівників приватних колекторських компаній, які дуже часто працевлаштовані неофіційно.

Висновки. Реалії сьогодення наводять на думку про повернення так званих «90-х років», які пов'язують з безладом та кримінальним свавіллям. Підтвердженням цього є й колекторський бізнес, який діє майже тими самими методами. Сьогодні банки намагаються максимізувати захистити свої інтереси та отримати прибутки за будь-яких умов. Фактично боржник опиняється сам на сам зі своїми проблемами, не сподіваючись на допомогу держави чи порозуміння банківської установи. Хоча саме останні повинні вживати усіх заходів та попереджати фінансові кризи, а у разі їх настання, максимально захистити своїх громадян.

У більшості розвинутих країн світу саме держава та банки беруть на себе частину фінансових втрат боржників, особливо якщо це стосується питання фінансової кризи. Хочеться сподіватися, що

невдовзі Україна також прийде до цієї практики, й банківська система країни стане більш цивілізованою, а нормативно-правова основа її діяльності набагато досконалішою.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 1 вересня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 36. – Ст. 447.
3. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.
4. Жданухин Д. Ю. Специализированные агентства по работе с долгами: особенности работы и организация сотрудничества с банками // Розничные банковские продукты: проектирование, продажа, риск-менеджмент : практическое пособие / Д. Ю. Жданухин, Т. Б. Фалалеева, А. В. Федоров, Е. Н. Шестаков. – Книга 2. – М. : ИГ «БДЦ-Пресс», 2006. – 251 с.

УДК: 347.921:347.68(477)

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ПРОТИ ВИМОГ КРЕДИТОРА В ПАСИВНИХ СОЛІДАРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Трут Д. В.

ад'юнкта кафедри цивільного права і процесу

Національної академії внутрішніх справ

Розглянуто різновиди та надано рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання заперечень проти вимог кредитора в пасивних солідарних зобов'язаннях.

Рассмотрены разновидности и даны рекомендации по совершенствованию правового регулирования возражений против требований кредитора в пассивных солидарных обязательствах.

Considered varieties and provided recommendations to improve regulation of objections on creditor's claims in passive joint and several obligations.

Ключові слова: загальні заперечення, заперечення переважно особисті, заперечення виключно особисті, прострочення кредитора, прощення боргу.

Відомо, що множинність осіб у солідарних зобов'язаннях може утворитись як на стороні боржника (пасивна солідарна множинність), так і на стороні кредитора (активна солідарна множинність).

Згідно з ч. 1 ст. 543 ЦК України у разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників) кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо.

Таким чином, солідарність на стороні боржників (пасивна солідарність) означає, що кредитор сам визначає, до кого саме звернути стягнення і яким чином (розділити його між боржниками або об'єднати його по відношенню до всіх). Як правило, кредитору достатньо пред'явити тільки один позов, незважаючи на множинність боржників в солідарному зобов'язанні [14, 63]. В.П. Грибанов вказує, що такі зобов'язання близькі до приказки «один за всіх і всі за одного» [7, 310].

Однак, недостатньо дослідженими є питання, пов'язані з засобами захисту солідарних боржників проти вимог кредитора. Залишається не вирішеними значна кількість питань, пов'язаних з різновидами, порядком та наслідками винесення заперечень проти вимог кредитора зі сторони солідарного боржника/боржників.

Загалом, окреслені питання вивчали такі відомі вчені, як: К. Анненков, М.І. Брагінський, В.П. Грибанов, Р.А. Майданик, Л.Ж. Морандьєр, І.Б. Новицький, С.В. Сарбаш, І.Н. Трепіцин та інші.

Метою цієї статті є з'ясування та дослідження різновидів, особливостей, порядку та наслідків винесення заперечення проти вимог кредитора в солідарному пасивному зобов'язанні.

С.В. Сарбаш зазначає, що кредитор зазвичай вимагає виконати зобов'язання в найбільш заможного боржника в припущенні, що він в змозі виконати зобов'язання в цілому (за всіх боржників). Це дозволяє заощадити час і витрати на витребування (отримання) виконання, мінімізувати можливе прострочення і, отже, зменшити збитки кредитора. Для кожного з боржників солідарність означає, що жоден з них не може відмовлятися від звернення стягнення, посилаючись на бездіяльність інших боржників або необхідність залучення до зобов'язання інших солідарних боржників [12, 34].

Відповідно до ч. 2 ст. 543 ЦК України кредитор, який одержав виконання обов'язку не в повному обсязі від одного із солідарних боржників, має право вимагати недоодержане від решти солідарних боржників. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі. Дана норма, в силу якої солідарні боржники залишаються зобов'язаними до тих пір, поки зобов'язання не буде виконане в повній мірі, є гарантією захисту інтересів кредитора [5, 426].

Втім, у певних випадках законодавець передбачає можливість боржника висунути *заперечення проти вимог кредитора*. В даному випадку йде мова не про заперечення у прямому сенсі цього слова, а в справжніх і наявних засобах захисту [11, 246].

Така можливість передбачена як при активній множинності (ст. 542 ЦК України), так і при пасивній (ст. 543 ЦК України). Слід пам'ятати, що порядок та особливості заперечення боржника проти вимог кредитора при пасивній множинності та заперечення боржника при активній - різняться. Розглянемо більш детально заперечення саме в солідарних пасивних зобов'язаннях.

В літературі допускають три категорії заперечень, які можуть бути протиставлені солідарним боржником чи боржниками до вимог кредитора: загальні, переважно особисті і виключно особисті (персональні заперечення) [9, 712; 11, 449-450].

Так, *загальні заперечення* – це ті, які можуть бути заявлені до кредитора в повному обсязі будь-яким солідарним боржником [9, 712]. Характер «загальності» є наслідком принципу єдності предмета зобов'язання, а, відтак, стосується природи спільного боргу.

Наприклад, такими запереченнями є посилання на невиконання зустрічного обов'язку кредитором або ті, які є наслідком виконання або заміни виконання (платіж, новація, відмова від права вимоги, зроблена по відношенню до всіх боржників, а також посилання на залік, після здійснення такого одним із боржників) [11, 450]. Сюди ж потрібно також віднести заперечення, що ґрунтуються на умові та строку - якщо загальна умова чи загальний строк виконання зобов'язання для всіх боржників ще не настав (не настала), то кредитор не вправі звернутись за виконанням до жодного з них.

Доповнює перелік можливих загальних заперечень І.Б. Новицький, який відносить сюди випадок, при якому загальний для всіх солідарних боржників договір, на якому і засновується солідарність, виявляється недійсним внаслідок недотримання форми, недієздатності кредитора, незаконності змісту [10, 209].

До загальних, посилаючись на німецьких науковців, можна віднести заперечення, яке ґрунтується на простроченні кредитора, бо прострочення, допущене кредитором по відношенню до одного з солідарних боржників, поширюється і на інших боржників [6, 232].

Вказана думка німецьких юристів є цікавою, адже українське законодавство залишає відкритим питання - чи поширюються наслідки прострочення кредитора на інших солідарних боржників? З однієї сторони ми можемо послатись на множинність зв'язків в солідарному зобов'язанні, відтак, дати негативну відповідь. Але з іншої сторони – виконання зобов'язання одним з солідарних боржників звільняє від зобов'язання інших, таким чином логічно припустити, що у випадку прострочення в прийнятті виконання зобов'язання, допущеного кредитором, наслідки повинні поширюватись і на інших. Тим більше, що даний кредитор є спільним для всіх.

В світлі сказаного, на нашу думку, необхідно доповнити ЦК України наступним положенням: «Прострочення, допущене кредитором по відношенню до одного з солідарних боржників, поширюється на інших боржників».

Як вбачається, заперечення проти вимог кредитора є правом боржника. Однак, на нашу думку, в певних випадках право боржника висувати «загальні» заперечення повинне трансформуватись в обов'язок. Іншими словами, боржник, який має «загальне» заперечення проти вимог кредитора, не просто має право ним скористатись, а зобов'язаний, оскільки такою бездіяльністю він поставить інших боржників в невідгідне становище.

Цивільне законодавство України не містить вказівок на той випадок, коли один з боржників, маючи спільне для всіх заперечення проти вимоги кредитора, не скористався ним. Вважаємо, що такого боржника слід позбавити права на регрес до решти боржників у зв'язку з його бездіяльністю.

В літературі висловлюється думка про те, що боржник позбавляється права регресу, якщо своєю поведінкою (дією або бездіяльністю) він погіршив становище інших боржників. Наприклад, виконуючи солідарне зобов'язання, боржник не врахував тієї обставини, що сам кредитор не виконав свого зобов'язання, відтак, проти його вимоги могло бути зроблено заперечення [10, 209-210].

Як правильно вказує В.І. Синайський, такий боржник зобов'язаний висунути проти вимог кредитора заперечення, яке належить всім боржникам, в протилежному випадку він відповідає за це перед іншими боржниками [13, 304]. Тобто, такий боржник не може погіршити становище інших.

Цивільне законодавство інших країн прямо врегульовує вказаний вище випадок. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1686 Цивільного закону Латвії: «Якщо солідарний боржник, який здійснив оплату, діяв зі злим умислом, то він у результаті цього втрачає право на відшкодування від інших» [3]. Вважаємо за необхідне встановити аналогічне правило і в українському законодавстві.

Заперечення переважно особисті невідомі українській цивілістичній науці. Їх виділяє французька цивільно-правова доктрина. На заперечення переважно особисті може послатися той, у кого вони виникли, а всі інші боржники – лише в частині. Такого виду заперечень українське цивільне законодавство також прямо не встановлює, натомість такі випадки прямо передбачені Французьким цивільним кодексом (надалі – «ФЦК»).

Так, Е. Годеме виділяє два таких види заперечень:

- 1) поєднання в одній особі одного з солідарних боржників і кредитора;
- 2) відмова від права вимоги або прощення боргу по відношенню до одного з солідарних боржників [8, 450].

Щодо першого випадку, відповідно до ст. 1209 ФЦК: «Якщо один з боржників стає єдиним спадкоємцем кредитора або якщо кредитор стає єдиним спадкоємцем одного з боржників, то злиття (боржника з кредитором) погашає солідарне зобов'язання лише в частині і частці боржника або кредитора» [2].

Український ЦК зберігає мовчання з даного приводу, задовольняючись загальним положеннями ст. 606 ЦК України, відповідно до якої зобов'язання припиняється поєднанням боржника і кредитора в одній особі [1]. Виникає запитання: коли в солідарному зобов'язанні беруть участь більше ніж два боржника і має місце поєднання кредитора і одного із солідарних боржників в одній особі (наприклад, при спадкуванні, злитті двох юридичних осіб, уступці права вимоги одному

з солідарних боржників) – чи означатиме це припинення зобов'язання і виникнення права регресу до решти боржників, чи все таки буде мати погашення зобов'язання в частині?

Відповідь на поставлене питання очевидна, зважаючи на положення ст. 606 ЦК України. В такому випадку зобов'язання припиниться повністю і уже в порядку регресу даний «новоутворений» кредитор буде мати змогу отримати решту з інших боржників, от тільки таке регресне зобов'язання буде уже не солідарним, а частковим.

Ми ж не вбачаємо підстав та необхідності втрати солідарності при поєднанні одного з боржників та кредитора, тому пропонуємо встановити в ЦК України аналогічне правило, яке містить ст. 1209 ФЦК: «У випадку поєднання боржника та кредитора в одній особі, солідарне зобов'язання погашається лише в частці, яка б належала внаслідок виконання зобов'язання такому кредитору як належне, або яку б такий боржник мав сплатити в якості регресу».

Відмова від права вимоги або прощення боргу по відношенню до одного з солідарних боржників, на думку Е. Годеме, дозволяє всім решта солідарним боржникам послатись на відмову, але не в повній сумі, а в частині [8, 450].

Так, відповідно до ст. 1285 ФЦК «Відмова від права або звільнення від обов'язку на підставі договору, вчинені на користь одного зі своїх солідарних боржників, звільняє всіх інших, крім тих випадків, коли кредитор прямо зберіг за собою свої права проти цих останніх. В останньому випадку він може вимагати сплати йому боргу лише за вирахуванням частини того, кого він звільнив від боргу» [2].

Відповідно до ЦК України прощення боргу є одним зі способів припинення зобов'язання. Однак, такого інституту як відмова від права вимоги наш ЦК не передбачає. На основі сказаного виникає питання: чи означатиме прощення кредитором боргу одному з солідарних боржників - прощенням такого боргу і всім решта солідарним боржникам? Стаття 605 ЦК України, відповідно до якої зобов'язання припиняється внаслідок звільнення (прощення боргу) кредитором боржника від його обов'язків, якщо це не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора [1], відповіді на дане запитання не дає.

І.Б. Новицький вважає, що прощення боргу одному солідарному боржнику не має відношення до інших, але при цьому це не позбавляє права інших звертатись з правом регресу до нього після виконання зобов'язання [10, 212]. Іншими словами, прощення боргу буде мати ті ж наслідки, що і відмова від права вимоги.

Ми вважаємо дане твердження не зовсім прийнятним, адже яким чином виникне право регресу у інших солідарних боржників, якщо основне солідарне зобов'язання для прощеного боржника припинилося до його виконання? Прощений боржник перестав бути суб'єктом зобов'язального правовідношення, на основі якого виникає регресне зобов'язання. На нашу думку, при існуючому правовому регулюванні даних відносин ЦК України варто вести мову про те, що прощення боргу одному з солідарних боржників повинно означати прощення боргу і всім решта боржникам.

Вирішення даної ситуації дають німецькі юристи, - якщо кредитор зніме відповідальність з одного з боржників так, що він буде звільнений від обов'язку, то інші будуть відповідати перед кредитором за вирахуванням тієї частини або тієї суми, яку вони шляхом регресу могли б отримати з прощеного [6, 233].

Для того, щоб уникнути правової невизначеності з даного приводу, слід встановити схоже правило і у ЦК України: «У разі прощення боргу, здійснене кредитором одному з солідарних боржників, інші будуть відповідати перед кредитором за вирахуванням тієї частини або тієї суми, яку вони шляхом регресу могли б отримати з прощеного боржника».

Заперечення виключно особисті можуть бути заявлені тільки тим солідарним боржником, у якого вони виникли. Даний вид заперечення є наслідком ознаки множинності зв'язків в солідарних зобов'язаннях [8, 250]. Інші боржники не можуть висунути проти вимог кредитора виключно особисті заперечення, оскільки згідно з ч. 3 ст. 543 ЦК України: «Солідарний боржник не має права висувати проти вимоги кредитора заперечення, що ґрунтуються на таких відносинах решти солідарних боржників з кредитором, у яких цей боржник не бере участі» [1].

Тобто, можливий випадок, коли один із зобов'язальних зв'язків, який з'єднує кредитора і одного із солідарних боржників, має дефект або обмежений певною умовою або строком, яких немає у інших боржників (недієздатність одного із солідарних боржників, дефект волі одного із солідарних боржників, термін або умова щодо одного з солідарних боржників). В даному випадку інші солідарні боржники не можуть висувати заперечення ні повністю, ні частково.

Так, ст. 1671 Цивільного закону Латвії містить наступне положення: «Сутності кожного солідарного зобов'язання належить те, що воно встановлюється за однією і тією ж підставою і що у всіх учасників є один і той самий предмет виконання. Проте, як право, так і обов'язок для одного учасника може бути нічим не обумовлений, а для інших - обмежений часом і відомими умовами» [3].

Стосовно можливості встановлення різних строків виконання солідарного зобов'язання для кожного з боржників сумнівів не виникає. Зобов'язання продовжує залишатися солідарним, однак

відповідний боржник може заперечувати проти вимоги кредитора, посилаючись на його передчасність.

Цікавим буде випадок, якщо у зобов'язанні, в якому беруть участь два солідарних боржника, була встановлена умова для одного з боржників і дана умова не настає (для скасувальної, навпаки, настає). С.В. Сарбаш зазначає, що таке зобов'язання по суті перетворюється на звичайне зобов'язання, не ускладнене множинністю, і солідарність втрачається [12, 35].

Але, на нашу думку, таке твердження є не зовсім коректним, оскільки, по-перше, відкладальна умова може наступити після звернення з вимогою про виконання зобов'язання до іншого боржника, якого така умова не стосується, але до того моменту як зобов'язання буде ним виконане повністю. І, по-друге, оскільки втрата солідарності має наслідком втрату права регресу у боржника, який виконав зобов'язання, до решти боржників, то про таку «втрату солідарності» вести мову не варто.

В контексті особистих заперечень актуальним є питання заперечення у вигляді посилання на недійсність правочину по відношенню до одного з солідарних боржників (наприклад, мав місце обман чи примус). Чи має наслідком недійсність правочину щодо одного з солідарних боржників - визнання його недійсним автоматично і по відношенню до інших солідарних боржників?

Прямої відповіді на це запитання ЦК України не містить. З однієї сторони, визнання правочину недійсним по відношенню до одного з солідарних боржників (дефект волі, недієздатність, тощо) не тягне за собою недійсність по відношенню до інших солідарних боржників [4, 55], виходячи з теорії множинності зв'язків. Однак, з іншої сторони, якщо один з боржників внаслідок недійсності таким чином «вибуває», то втрачається і сенс зобов'язання: по-перше, відбувається збільшення обов'язку боржників, що залишились, адже вони вже не зможуть в порядку регресу стягнути їм належне з боржника, що «вибув». По-друге, як тоді бути з зобов'язаннями при неподільності предмета - як боржники, що залишились, зможуть виконати зобов'язання без боржника, що «вибув»?

Відтак, на нашу думку, в ЦК України слід встановити положення, відповідно до якого: «Визнання правочину недійсним по відношенню до одного з солідарних боржників не має наслідком визнання такого правочину недійсним по відношенню до інших. Інші солідарні боржники будуть відповідати перед кредитором за вирахуванням тієї частини або тієї суми, яку вони, шляхом регресу, могли б отримати з боржника, щодо якого було визнано правочин недійсним. В солідарних зобов'язаннях з неподільним предметом визнання правочину недійсним щодо одного з солідарних боржників має наслідком визнання його недійсним і по відношенню до інших».

Стосовно розмежування заперечень загальних і особистих слід звернути увагу на особливості припинення зобов'язання шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог. Оскільки зустрічна вимога боржника ґрунтується на його особистих взаєминах з кредитором, пред'явити його до зарахування може лише той боржник, якому належить дана зустрічна вимога [4, 55]. Інші солідарні боржники не мають права пред'явити до зарахування зустрічну вимогу даного боржника, яка у них особисто відсутня.

До прикладу, ФЦК в ст. 1294 містить пряму вказівку, відповідно до якої: «Солідарний боржник не може висунути у вигляді заперечення вимог того, що кредитор винен його співборжнику» [2].

Оскільки кредитор у солідарному зобов'язанні обирає самостійно боржника, на якого покладається стягнення і у визначеному ним розмірі, то лише він сам уповноважений припинити солідарне зобов'язання зарахуванням у зв'язку зі своїм однорідним зобов'язанням перед одним або декількома боржниками, заявивши про це самостійно з дотриманням вимог закону щодо зарахування (ст.ст. 601 - 603 ЦК України). Але, коли зобов'язання виконане шляхом такого зарахування, в інших солідарних боржників виникає право висувати заперечення проти вимог кредитора з посиланням на виконання зобов'язання таким способом іншим боржником.

З огляду на французький досвід, на нашу думку, ст. 544 ЦК України слід доповнити наступним положенням: «Правила ст. 544 ЦК України застосовуються при припиненні солідарного зобов'язання шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог кредитора та одного з солідарних боржників. Солідарний боржник не може висувати заперечення кредитором, посилаючись на те, що вимога може бути задоволена шляхом зарахування однорідних зустрічних вимог іншого солідарного боржника». Можливо, це і впливає із загальних положень та принципів ЦК України, але чітке регулювання даних суспільних відносин додасть правової визначеності та допоможе уникнути можливих спорів.

Таким чином, на підставі викладеного, вбачається за доцільне виділити три категорії заперечень, які можуть бути висунуті солідарним боржником чи боржниками до вимог кредитора: загальні, переважно особисті і виключно особисті.

Під загальними запереченнями слід розуміти ті, які можуть бути заявлені в повному обсязі до кредитора будь-яким солідарним боржником. Вважаємо за необхідне встановити в ЦК України правило, відповідно до якого прострочення, допущене кредитором по відношенню до одного з солідарних боржників, поширюється на інших боржників. Також вбачаємо за необхідне врегулювати питання можливості невикористання права на загальне заперечення зі сторони

боржника, до котрого була висунута вимога зі сторони кредитора. В такому випадку, на нашу думку, такий боржник повинен позбавлятися права на регрес по відношенню до інших боржників.

На заперечення переважно особисті може послатися той, у кого вони виникли, а всі інші боржники – лише в частині. Такі заперечення можуть виникати у випадках прощення боргу одному із солідарних боржників, а також поєднанням кредитора та одного із солідарних боржників в одній особі. Хоч українській цивільній правовій доктрині наразі невідомий такий різновид заперечень, вважаємо за необхідне закріпити його в ЦК України.

Заперечення виключно особисті можуть бути заявлені тільки тим солідарним боржником, в особі кого вони виникли. Таким чином, боржник не вправі заявляти заперечення у випадку наявності однорідних вимог у кредитора та іншого солідарного боржника. У випадку недійсності правочину по відношенню до одного із солідарних боржників, по відношенню до інших таке зобов'язання повинне визнаватися дійсним за вирахуванням частки боржника, що «вибув». Відтак, на недійсність правочину може посилатися лише той боржник, з особою якого така недійсність пов'язана.

Література

1. Цивільний кодекс України: від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. - 2003 р. - № 11. - Ст. 7.
2. Гражданский кодекс Франции. [Електронний ресурс]- Режим доступа:- <http://law-students.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=345>.
3. Гражданский закон Латвийской Республики. [Електронний ресурс]- Режим доступа: http://www.law-tax.biz/download/post_ussr/gk_latvia.pdf.
4. Анненков К. Система русского гражданского права. Права обязательственные. Т. 3 / К. Анненков – 2-е изд., пересмотр. и доп. – С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1901. – 495 с.
5. Брагинский М.И. Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. Кн. 1 / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский — 3-е изд., стереотипное. — М.: Статут, 2009. — 848 с.
6. Гражданское право Германии: Перевод с немецкого / Бернгефт Ф., проф. Рост. ун-та, Колер И., проф. Берл. ун-та; Под ред.: В.М. Нечаев. – С.-Пб.: Сенат. Тип., 1910. – 407 с.
7. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / Вениамин Петрович Грибанов. - Изд. 2-е, стереотип. - М.: «Статут», 2001. - 411 с. (Классика российской цивилистики).
8. Годэмэ Е. Общая теория обязательств / Евгений Годэмэ; пер. с фр. И.Б. Новицкого. - Москва : Юридическое изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. - 510 с.
9. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України [Текст]: навч.-практ. посіб. для студ. юрид. ф-ту / Р.А. Майданик [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Р.А. Майданика; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Юрид. ф-т, Каф. цивіл. права. - 2-ге вид., переробл. та допов. - К.: Юстініан, 2010. - 1007 с.
10. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательствах [Текст] / И.Б.Новицкий, Л.А.Лунц. – М.: Юр.лит., 1950– 418 с.
11. Пляниоль М. Курс французского гражданского права: Ч. 1: Теория об обязательствах; Ч. 2: Договоры. Перевод с французского. Ч. 1-2: Вып. 1-6 / М. Пляниоль; Пер. и предисл.: Гартман В.Ю. - Петроков: Изд. тип. С. Панского, 1911. - 1010 с.
12. Сарбаш С.В. Обязательства с множественностью лиц и особенности их исполнения / С.В. Сарбаш - М.: Статут, 2004. — 112 с.
13. Синайский В.И. Русское гражданское право / Василий Иванович Синайский. – М.: Статут, 2002. – 638 с.
14. Трепицын И.Н. Гражданское право губерний Царства Польского и Русского в связи с Проектом гражданского уложения: Общая часть Обязательственного права / И.Н. Трепицын, проф. – Варшава: Тип. Варш. учеб. окр., 1914. – 363 с.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЯК ВІДОМОСТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ

Шарабурина О.О.

аспірант кафедри комерційного права

Київського національного торговельно-економічного університету

В статті аналізуються деякі актуальні питання правового захисту конфіденційної інформації про особу (персональних даних), визначається зміст такої інформації, аналізуються фактори, що впливають на порушення права особи, зокрема, окремих категорій неповнолітніх, на таку інформацію, пропонуються шляхи вдосконалення відповідного правового регулювання.

В статті аналізуються деякі актуальні питання правового захисту конфіденційної інформації про особу (персональних даних), визначається зміст такої інформації, аналізуються фактори, що впливають на порушення права особи, зокрема, окремих категорій неповнолітніх, на таку інформацію, пропонуються шляхи вдосконалення відповідного правового регулювання.

In this article some actual matters about law protection of personal data of individuals are analysed: content of information, its components; determined factors which influence upon breach of the individual rights in particular upon spare categories of under ages, upon confidential of information of private character, also determined the ways of improvement of law regulation in correspond sphere.

Ключові слова: інформація з обмеженим доступом, конфіденційна інформація про особу, персональні дані, інформація про особисте та сімейне життя особи.

В сучасний період у зв'язку з інтенсивним розвитком засобів збору, обробки, зберігання, передачі різних видів інформації, із глобальним наступом так званого віртуального простору, розвитком потужних мереж комунікаційних систем, які здійснюють трансграничні передачі відомостей, коли збільшуються можливості несанкціонованого доступу до інформації про особу, інших видів інформації, використання якої може спричинити шкоду, зокрема, законним інтересам конкретної людини, все більш актуальною стає проблема необхідності захисту конфіденційної інформації про фізичну особу – персональних даних.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій у сфері доступу, обробки даних, поширення відомостей та інші чинники ускладнюють умови зберігання інформації про фізичну особу, а, отже, розширюють можливості несанкціонованого розповсюдження відомостей приватного характеру. Як наголошують вітчизняні спеціалісти, впровадження автоматизованих інформаційних систем, телекомунікаційних мереж, баз, банків даних спричинює не тільки позитивні, але й негативні наслідки, а саме нові форми несанкціонованого доступу до інформації або ж комп'ютерні злочини, об'єктом яких є суспільні відносини по забезпеченню безпеки комп'ютерної інформації, інформаційних систем та комп'ютерних мереж [1, 1].

Метою цієї статті є дослідження стану правового регулювання відносин, пов'язаних із відомостями, що складають конфіденційну інформацію про фізичну особу (персональні дані), пошуку напрямків правового захисту таких відомостей, зокрема, персоніфікованої інформації про неповнолітніх.

Слід зазначити, що дана проблематика знайшла певне висвітлення в науковій літературі. Окремі питання проблем захисту інформації про фізичну особу (персональних даних) розглядаються в роботах, зокрема, таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Арістова І., Баранов О., Бачило І., Брижко В., Івановський В., Кристальний Б., Коталейчук С., Пазюк І., Цимбалюк В. та ін.

Основний зміст статті. Як свідчить практика, в тому числі і вітчизняна, процес отримання персональних даних перетворюється на сьогодні в окремий вид діяльності (по сучасному, - бізнес), метою якого є збір, обробка та поширення персональних даних на комерційних засадах. Наприклад, за оцінками експертів, світовий ринок персональних даних досягає 3 млрд. доларів [2, 16]. Відомості про людину, її матеріальний стан, особисте життя та інша приватна інформація реалізуються на дисках, розміщуються у Інтернеті тощо і без особливих обмежень є доступними для будь-кого. При цьому принагідно зазначити, що бюджет держави від згаданої вище комерції нічого не одержує.

У разі відсутності чіткого механізму детального регулювання питань збирання, використання і знищення персоніфікованої інформації (наприклад, при здійсненні негласних оперативно-розшукових заходів, а також за відсутності законних гарантій відновлення обмежених під час правоохоронної діяльності прав громадян) існує, як вказують науковці, ризик порушення права на приватність такої інформації [3, 48]. Вирішення відповідних проблем можливе, зокрема, на підставі застосування міжнародно-правових норм у відповідній галузі, зокрема, європейських стандартів захисту персональних даних, що встановлені, наприклад, Конвенцією Ради Європи 28 січня 1981

р. № 108 “Про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних” та Поправками до цієї Конвенції стосовно даних особистого характеру, та ін.

Відповідно до спеціального законодавства України інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою (крім суб’єктів владних повноважень), належить до конфіденційної інформації (ст.11 Закону України “Про інформацію” в редакції від 13 січня 2011 р., ст.7 Закону України «Про доступ до публічної інформації»). Так, за Законом України “Про інформацію” до конфіденційної інформації про фізичну особу, належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров’я, а також адреса, дата і місце народження (ст. 11 Закону) [4]. Таким чином, можна припустити, що вказані норми передбачають, що не всі відомості про фізичну особу носять характер конфіденційної інформації.

Дещо, на наш погляд, по-іншому регулюються відповідні питання Законом України «Про захист персональних даних», за яким персональними даними є відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована (стаття 1 Закону) [5]. Для порівняння, за згаданою Конвенцією Ради Європи від 28 січня 1981 р. “Про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних”, персональні дані – це інформація, що стосується конкретної або такої, яка може бути ідентифікована, особи. Можна побачити, що український законодавець використав європейське розуміння поняття «персональні дані». У той же час, на наш погляд, не було враховано поділ цих даних на дані загального характеру (до них відносяться: прізвище, ім’я, по-батькові, дата та місце народження, громадянство та місце проживання) та «вразливі» персональні дані (як-то: дані про стан здоров’я – історію хвороби, діагнози тощо; етнічну належність; ставлення до релігії; ідентифікаційні коди чи номери; персональні символи; підпис; відбитки пальців, записи голосу, фотографії; дані про розмір зарплати й інші законні доходи, про вклади та рахунки в банках, нерухомість, податковий статус; кредитна історія; дані про судимість та інші форми притягнення особи до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності; результати іспитів, професійного й іншого тестування тощо). Європейськими нормативними актами забороняється збирання, зберігання, використання та поширення без згоди суб’єкта саме «вразливих» персональних даних, а не взагалі всіх персональних даних, як це передбачено у вітчизняному законі.

Можна сказати, що поширення національним законом режиму конфіденційності на всі види інформації про фізичну особу (ст.5 Закону України «Про захист персональних даних»), тобто розширення кола відомостей про особу, які можуть оброблятися лише за згодою суб’єкта персональних даних, як того передбачають норми чинного законодавства і насамперед конституційного (ст.32 Основного Закону України), не тільки ускладнює, на наш погляд, реалізацію права на інформацію, але й не відповідає міжнародно-правовим стандартам регулювання відповідних відносин.

Аналіз міжнародно-правового регулювання захисту персональних даних свідчить, зокрема, про три основні його тенденції. По-перше, це декларування в актах загального характеру права на захист персональних даних як органічної частини фундаментальних прав людини; по-друге, закріплення в нормативних актах Європейського Союзу, Ради Європи, регіональних міжнародних організацій повноважень на регулювання відповідного права і, по-третє, включення юридичних норм щодо охорони конфіденційної інформації у міжнародні договори [6, 13]. До міжнародно-правових керівних принципів захисту персональних даних належать, зокрема, законність отримання, обробки і використання інформації; конкретна мета збору; обмеженість строку зберігання, точність; захист від випадкового чи несанкціонованого знищення чи випадкової втрати, від несанкціонованого доступу до інформації; гласність; право доступу особи до персональної інформації; право перевірки і внесення змін у свої дані та ін.

Слід підкреслити, що деякі з подібних принципів сприйняті Конституцією України. Так, стаття 32 Конституції України забороняє збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Зазначимо, що відповідно до офіційного тлумачення цієї норми Конституційний суд України своїм рішенням від 20.01.2012 року відніс до конфіденційної інформації також і інформацію про особисте та сімейне життя особи. Так, інформацією про особисте та сімейне життя особи названі будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов’язані з особою та членами її сім’ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов’язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень [7]. Збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами визнається втручанням в її особисте та сімейне життя, яке допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Таким чином, законодавство передбачає наступні правові підстави для збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу:

- згода особи на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації стосовно неї,

- у разі відсутності такої згоди, випадки, визначені законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Разом з тим, наприклад, Закон України «Про основи національної безпеки України», який є основоположним нормативно-правовим актом, що визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності, не тільки не містить поняття інтересів національної безпеки як об'єкту правового захисту, а й переліку випадків збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. Натомість, як наголошують окремі автори, згаданий Закон оперує іншими поняттями, як-то: «життєво важливі інтереси», «національні інтереси», «пріоритети національних інтересів» [8, 128].

Зокрема, вже згадуваний Закон України «Про захист персональних даних» визначає суб'єктів відносин, пов'язаних з персональними даними: суб'єкт персональних даних – фізична особа, стосовно якої відповідно до закону здійснюється обробка її персональних даних; володілець бази персональних даних – фізична або юридична особа, якій законом або за згодою суб'єкта персональних даних надано право на обробку цих даних, яка затверджує мету обробки персональних даних у цій базі даних, встановлює склад цих даних та процедури їх обробки, якщо інше не визначено законом; розпорядник бази персональних даних – фізична чи юридична особа, якій володільцем бази персональних даних або законом надано право обробляти ці дані; третя особа – будь-яка особа, за винятком суб'єкта персональних даних, володільца чи розпорядника бази персональних даних та уповноваженого державного органу з питань захисту персональних даних, якій володільцем чи розпорядником бази персональних даних здійснюється передача персональних даних відповідно до закону; уповноважений державний орган з питань захисту персональних даних; інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування, до повноважень яких належить здійснення захисту персональних даних. Проаналізувавши зазначені положення, можна дійти висновку, що фізична особа не має права власності на свої персональні дані, що, на наш погляд, суперечить положенням, зокрема, ст. 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації», відповідно до якої конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов, тобто, на наш погляд, передбачає необхідність прав фізичної особи на власні персональні дані.

Як відомо, згідно з Положенням про Державну службу України з питань захисту персональних даних (далі – ДСЗПД), затвердженим Указом Президента України від 06.04.2012 р., цей орган є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту персональних даних. Виходячи з тексту названого документа, названий уповноважений орган є складовою частиною виконавчої влади, що фактично позбавляє його незалежності по виконанню покладених на нього повноважень у відповідній сфері. Варто відмітити, що подібний підхід не відповідає, зокрема, європейській законотворчій практиці, яка закріплює незалежність органів, що здійснюють захист персональних даних.

Ще однією з актуальних проблем є доцільність вироблення правових механізмів захисту прав на конфіденційну інформацію щодо неповнолітніх, які вчинили злочини або правопорушення.

За своєю суттю така інформація, яка збирається, обробляється, поширюється правоохоронними органами, є правовою, оскільки її складовою є сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними, їх профілактику тощо. Такі ознаки правової інформації містить ст. 17 Закону України «Про інформацію». Подібна інформація, у тому числі й через засоби масової інформації, має вплив на формування правосвідомості у суспільстві, громадської думки. Проте, як зазначають спеціалісти, в сучасних ЗМІ в Україні переважає, як правило, негативна інформація про заходи щодо боротьби із злочинністю та правопорушеннями, а це, за їх оцінками, неминуче призводить до формування неадекватних стереотипів у свідомості пересічних громадян, особливо молоді. У програмах та публікаціях правового характеру переважає, насамперед, емоційний виклад «сенсаційної» кримінальної інформації стосовно правопорушень неповнолітніх, яка здебільшого залишається без професійного коментування. Мають місце, наприклад, випадки «демонстрування» у засобах масової інформації особи неповнолітнього правопорушника у доволі зухвалому або навпаки – принизливому вигляді, що має наслідком небажані та негативні наслідки як для самого неповнолітнього, так і для його близьких, суспільства в цілому [9, 81]. Тому актуальним є питання про порядок доступу до такої інформації та межі ідентифікації особи неповнолітнього

правопорушника внаслідок оприлюднення даних про вчинене ним суспільно небезпечне діяння та інші прояви антигромадської поведінки.

Подібні вимоги загального характеру стосовно обмеження доступу до інформації містяться, зокрема, у п. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., ч. 3 ст. 34 Конституції України, відповідно до яких метою таких обмежень є захист прав інших осіб, а також запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно. Міжнародно-правові норми містять низку вимог щодо захисту прав на інформацію неповнолітніх, які вчинили правопорушення або злочин. Зокрема, відповідно до ст. 3 Конвенції ООН «Про права дитини» в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється найкращому забезпеченню інтересів дитини [10].

Чинне законодавство України в цій сфері поки ще не приведено у відповідність із міжнародними стандартами в галузі захисту персональних даних неповнолітніх. Хоча слід підкреслити, що, наприклад, Закон України «Про телебачення і радіомовлення» (в редакції Закону від 12 січня 2006 р.) визначає, що у програмах та передачах теле-, радіоорганізації не мають права без письмової згоди батьків або осіб, що їх замінюють, а також відповідних правоохоронних органів розголошувати будь-яку інформацію, яка може сприяти ідентифікації особи неповнолітнього правопорушника або стосується факту самогубства неповнолітнього. Нарешті, у ст. 296 Цивільного кодексу України закріплюється загальне положення про те, що ім'я фізичної особи, яка затримана, підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, або особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може бути використане (обнародоване) лише у разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо неї або винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення та в інших випадках, передбачених законом. Тобто, положення цієї норми не встановлюють жодних винятків для неповнолітніх правопорушників.

Отже, дійти до висновку, що порівняно з міжнародними стандартами захисту права неповнолітнього правопорушника на інформацію, вітчизняний законодавець не в повній мірі захищає права неповнолітніх на захист конфіденційної інформації від розголошення, в тому числі і через засоби масової інформації.

В підсумку можна наголосити, що в умовах розвитку новітніх інформаційних технологій, практики застосування законодавства про захист персональних даних існує низка проблем, що потребують свого вирішення, зокрема, тих, що ускладнюють реалізацію положень Закону України «Про доступ до публічної інформації» з огляду на необхідність обмеження доступу до конфіденційної інформації. Існує доцільність законодавчого удосконалення режиму конфіденційності інформації про фізичну особу, визначення правопорушень у відповідній сфері та конкретних санкцій за їх вчинення. Вирішення названих та інших існуючих проблем можливі, на наш погляд, у випадку перегляду норм чинного Закону України «Про захист персональних даних», внесення до нього комплексних змін та узгодження з іншими актами інформаційного законодавства.

Література

1. Азаров Д.С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. Наук: 12.00.08 / Д.С. Азаров – К., 2003. – 18 с.
2. Брижко В. До питання торгівлі та захисту персональних даних / В. Брижко, М.Швець // *Правова інформатика*. – 2007. – № 1(13).
3. Коталейчук С. Реалізація та захист персоналізованої інформації у законодавстві України: правове забезпечення / С. Коталейчук // *Право України*. – 2006. – № 1. – С. 46-50.
4. Закон України «Про інформацію»: за станом на 13 січня 2011 року / *Відомості Верховної Ради України*. – К, 1992. – № 48.
5. Закон України «Про захист персональних даних» / *Відомості Верховної Ради України* – К, 2010 - № 34.
6. Гевлич А. Державна політика у сфері захисту персональних даних: міжнародно-правовий аспект / А. Гевлич, В. Селиванов. // *Право України*.- 2006. – № 1. – С. 9-15.
7. Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. у справі щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України.
8. Баскаков В. Захист інформації з обмеженим доступом: розвиток вітчизняного законодавства / В. Баскаков // *Підприємництво. Господарство і право*. – 2011 – №4. – С.126 – 128.
9. Червякова О. Право неповнолітніх на персоналізовану інформацію потребує захисту / О.Червякова // *Вісник прокуратури*. – 2007. – № 10. – С. 80-85.
10. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних: від 29 ноября 1985 г. (Пекинские правила) / Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций // *Сборник международных*

стандартов и норм ООН в области правосудия в отношении несовершеннолетних. – М., 1998. – С.51-85.

ПОРІВНЯЛЬНО – ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЩОДО ТОВАРНИХ ЗНАКІВ З ПОЗИЦІЙ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ І РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ПОШУК ПЕРЕВАГ І АЛЬТЕРНАТИВ

Рисак Л.В.

*бакалавр права, магістрант 2 курсу навчання
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

Ця стаття присвячена аналізу відмінностей в регулюванні відносин щодо реєстрації і обігу товарних знаків зазначених держав, включаючи оцінку обраних позицій, виявленню найбільш вдалих або, взагалі, альтернативних рішень.

Эта статья посвящена анализу отличий регулирования отношений в сфере регистрации и оборота товарных знаков указанными государствами, включая оценку избранных законодателями позиций, выявлению наиболее удачных решений или альтернативных способов регулирования.

This article deals with the differences of trademark regulation due to Ukrainian and Russian legislation, including assessment of positions, chosen by lawgivers, and finding out the most sufficient and successful ways of regulation.

Ключові слова: товарний знак, Україна, Російська Федерація, пропріетарна концепція, концепція виключних прав.

Протягом більше ніж 300 років майже безперервно Україна і Росія мали єдину правову систему. Адже на всій території Російської Імперії, в складі якої українські землі перебували з середини XVII по поч. XX ст. ст., діяла єдина система законодавства. До речі, саме в цей період, а саме, наприкінці XIX ст. Законом Російської імперії «О товарных знаках (фабричных и торговых марках и клеймах)» від 1896 р було вперше закріплено поняття товарного знаку в сучасному його розумінні, а саме, він став добровільним позначенням для виготовлювачів продукції, встановлювалися критерії його охороноздатності і, власне, засоби захисту прав на знак.

У складі СРСР Україна і Росія формально існували автономно, але фактично їх законодавства майже точно копіювали союзне. Після розпаду СРСР держави стали незалежними, в тому числі, створивши окремі правові і законодавчі системи, які, однак, з огляду на єдині історичні джерела і спільний хід розвитку правової думки протягом тривалого часу, залишились частково схожими.

Метою даної статті є саме дослідження відмінностей законодавчого регулювання відносин щодо такого засобу індивідуалізації як товарний знак, тобто, визначення, в регулюванні яких же саме питань законодавці згаданих держав пішли різними шляхами; і оцінка таких відмінностей із виявленням переваг обраних підходів, а також взагалі пошук альтернативних обом законодавчо відображеним позиціям рішень.

Дане питання частково розглядається, зокрема, у працях Демченко Т.С., Кодинця А.О., Мельник Е.Н., Близнеця І.А., але, як правило, зазначені науковці досліджують окрему проблему співвідношення певних поглядів і позицій стосовно певного питання з точки зору доктринальної розробки. Таким чином, саме проблема синтезу цих розробок відносно існуючих норм двох держав і вибору найбільш доцільного шляху регулювання розглядуваних відносин залишається не вирішеною.

Представлений аналіз, на нашу думку, внесе вклад в пошуки адекватних і обґрунтованих рішень для вдосконалення відносин з приводу реєстрації і обігу товарних знаків для більш повного захисту прав споживачів і власників, а також для створення дієвого механізму комерційного обороту, зокрема, прав на товарні знаки в нашій державі.

В Україні реєстрація і обіг товарних знаків регулюється, насамперед Законом України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» № 3689 – XII від 15.12.1993 із змінами і доповненнями (далі – Спеціальний закон) і главою 44 книги VI Цивільного кодексу України № 435 – IV від 16.01.2003 із змінами і доповненнями (далі – ЦКУ). Дані акти визначають, зокрема, поняття товарного знаку, критерії його охороноздатності, види товарних знаків, суб'єкти і зміст відносин з приводу товарного знаку. В Російській Федерації (далі – РФ) регулювання цих правових явищ здійснюється параграфом 2 глави 76 Частини IV Цивільного кодексу РФ (далі – ЦК РФ). Вказана частина стала результатом майже п'ятнадцятирічного процесу кодифікації законодавства з питань інтелектуальної власності і була введена в дію 18.12.2006 р. Однак, й досі тривають дискусії з приводу успішності і доцільності її здійснення в цій підгалузі. Хоча науковці вказують на ряд недоліків проведеного заходу [11], ми вважаємо, що принципово цей досвід заслуговує уваги вітчизняного законодавця, оскільки за умови добросовісного і кваліфікованого підходу, кодифікація допомогла б уніфікувати норми права інтелектуальної власності і заповнити пробіли законодавчого регулювання окремих правових явищ, які, на жаль, в українському законодавстві присутні; і, таким

чином, створити підґрунття для ефективного і адекватного розвитку відносин в сфері інтелектуальної власності, в цілому, і обігу товарних знаків, зокрема.

Для позначення розглядуваного в статті поняття ЦК РФ оперує терміном товарний знак. В національному законодавстві з цього питання термінологічної визначеності відсутня. Так, Спеціальний закон пропонує термін знак для товарів і послуг, а ЦКУ – торговельна марка. Посилання на останній термін з'являлися в законодавчих актах і раніше, але на ЦКУ покладалися очікування щодо розв'язання термінологічних суперечностей; однак в результаті вони лише поглибилися. В діючих законодавчих актах, які прямо не присвячені розглядуваному питанню, зустрічаються терміни логотип, фірмовий знак, торговий знак. При цьому, всі зазначені терміни синонімічні і позначають одне і те ж поняття.

Питання вибору найбільш адекватного терміну є дискусійним. Деякі вітчизняні науковці стверджують необхідність приведення актів у відповідність до ЦКУ, тобто використання терміну торговельна марка, мотивуючи такий вибір відповідністю міжнародним стандартам [9, 10]. Однак міжнародна правова практика також не виробила уніфікованого підходу щодо застосування зазначених термінів. Паризька конвенція з охорони промислової власності закріплює термін виробнича або торговельна марки і знаки обслуговування. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків обмежується терміном знак. TRIPS (Угода з торговельних аспектів права інтелектуальної власності) посилається на виробничі або торговельні марки. Директива ЄС № 2008/95/ЄС «Про зближення законодавств держав – членів відносно товарних знаків і знаків обслуговування» містить товарні знаки і знаки обслуговування, які надалі називаються узагальнено товарний знак. Отже, з огляду на різноманітність застосованих термінів для позначення аналогічних понять і відсутність імперативної вимоги щодо обрання термінології в міжнародних актах, вітчизняний законодавець міг закріпити будь-яке із існуючих найменувань.

Інші науковці настоюють на застосуванні терміну товарний знак, аргументуючи цю позицію історичною притаманністю такого терміну вітчизняному законодавству [6, 7]. Насправді, Законом Російської імперії «О товарных знаках (фабричных и торговых марках и клеймах)» в 1896 р було вперше закріплено розглядуване поняття саме терміном товарний знак. При чому, товарний знак, нанесений на продукцію безпосередньо виробником, класифікувався як фабрична марка; знак, яким користувався окремо торговець називали торговою маркою, а обов'язкове маркування окремих груп товарів для засвідчення якості іменувалось клеймінням. Узагальнюючим поняттям для зазначених трьох слугував саме товарний знак. Цей же підхід «успадкувало» і радянське законодавство. Напевно, саме в силу правонаступництва цей термін був обраний законодавцем РФ.

Навіть враховуючи можливість вибору будь – якого терміну, однозначною є вимога його одиничності для досліджуваного об'єкту в національному законодавстві. На нашу думку, правильним було б застосування терміну товарного знаку, як такого, що історично притаманний українському законодавству як загальний для ідентифікації товарів і послуг; а в загальному понятті товарний знак доречно було б вирізнити поняття, детерміноване торговою маркою, як окреме для вирізнення індивідуалізуючих позначень продавців продукції. Однак, як зазначалося вище, зазначені терміни є юридично рівними, і тому вибір «торговельної марки» як єдиного для позначення розглядуваного поняття також є правомірним.

Національне законодавство містить два визначення товарного знаку. Спеціальний закон в ст. 1 визначає товарний знак як позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб. Схоже визначення пропонується і в ст. 1477 ЦК РФ, а саме «...позначення, що слугує для індивідуалізації товарів юридичних осіб чи індивідуальних підприємців...» [2, 429] (різниця суб'єктного складу буде розглянута нижче). Ми вважаємо обидва наведених визначень досить «аскетичними»; вони відображають лише дистинктивну (відрізняючу) функцію знаку, залишаючи поза увагою рекламну і гарантійну функції. Історично склалися два підходи до визначення функцій товарних знаків. Згідно з першим знак розглядався як один із засобів захисту прав споживачів, а саме, як гарант якості маркованої продукції. Такий підхід знайшов відображення в радянському законодавстві щодо товарних знаків; Положення про товарні знаки від 1974 прямо вимагало в цілях підвищення відповідальності підприємств за якість випущеної продукції обов'язкової реєстрації товарних знаків до їх використання на території держави [7, 24]. Сучасне українське законодавство підтримує, так званий, ліберальний підхід, за яким знак стає лише гарантією походження товару чи послуги і розглядається в якості засобу конкурентної політики виробника, у зв'язку з чим реєстрація товарного знаку стає правом. Але чи було доречним суміщення акценту із забезпечення прав споживача на забезпечення прав виробника? Широкою підтримкою користується точка зору про необхідність закріплення важливої функції гарантії якості продукції у визначенні знаку, таким чином встановлюючи цілісність його інформативного змісту. Очевидно, що з того ж мотиву некоректним буде залишення поза увагою рекламної функції знаку, оскільки лише в поєднанні названі функції справляють вплив на споживача товару.

ЦКУ статтею 492 пропонує вважати торговельною маркою будь-яке позначення або будь-яку комбінацію позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Дане визначення акцентує увагу на важливій ознаці товарного знаку – охороноздатності, тобто відповідності умовам, за наявності яких знак стає об'єктом правової охорони. Однак воно, як і вище приведені, також відображає монофункціональність знака.

Щодо суб'єктного складу, в обох випадках національний законодавець не встановлює обмежень і оперує терміном особи. Навпроти, ЦК РФ встановлює, що володільцем права на товарний знак може бути лише юридична особа або індивідуальний підприємець. Однак, чи вбачається таке обмеження доцільним? Деякі дослідники вважають за необхідне внести до національного закону в цілому і визначення знаку зокрема таке обмеження, а саме, стосовно фізичних осіб – не підприємців. Вони вважають, що лише фізична особа, яка займається підприємницькою діяльністю, може набувати право на товарний знак [10, 8]. Така точка зору, як правило, мотивується необхідністю запобігання реєстрації фізичними особами знака без наміру його подальшого використання. Протилежну позицію займають законодавці Італії, Іспанії і Франції, відповідні регулюючі акти яких, аналогічно сьгоднішнім українським, передбачають можливість реєстрації товарного знаку для фізичних осіб, незалежно від отримання ними статусу підприємця [7, 20]. При зверненні до міжнародних актів, зустрічаємо пряму заборону подібних обмежень. А саме, Договір про закони щодо товарних знаків, ратифікований Законом України від 13 жовтня 1995 р. встановлює, що жодна договірна сторона не може вимагати щодо заявки протягом всього періоду її розгляду виконання певних умов, в тому числі, зазначення того, що заявник здійснює промислову чи торговельну діяльність, а також надання відповідних доказів; а також зазначення того, що заявник здійснює діяльність, яка відповідає товарам та/або послугам, які перераховані в заявці, а також надання відповідних доказів. Оскільки цей Договір є частиною національного законодавства України, ми вважаємо неприпустимим введення обмеження щодо фізичних осіб – не підприємців на реєстрацію товарного знаку і, відповідно, відображення такого обмеження у визначенні. До того ж, на нашу думку, припускаючи протилежну точку зору, створюються необґрунтовані обмеження щодо осіб, які отримують право власності на товарний знак у спадок, або просто мають на меті не персональне використання, а продаж прав на знак іншій особі, або ж надання прав на користування зареєстрованим знаком за ліцензією. Щодо заперечень прихильників введення обмежень, зауважимо, що в доктринальних розробках вітчизняних науковців пропонуються альтернативні шляхи запобігання реєстрації фізичними особами знаків без наміру їх подальшого використання. Зокрема, пропонується включити в перелік документів, з яких складається заявка на отримання свідоцтва на знак, заяву про наміри використовувати заявлене позначення і передбачити обов'язок власника зареєстрованого товарного знаку протягом певного періоду від отримання свідоцтва подання доказів фактичного використання знаків [6, 7].

Щодо видів товарних знаків, то законодавства обох держав не містять їх вичерпного переліку. Такий підхід цілком відповідає міжнародно – правовим рекомендаціям, зокрема, зазначеним в Директиві ЄС і Угоді TRIPS. Ідентичними в законодавстві РФ і України є також критерії охороноздатності товарних знаків. Як країни, що належать до романо – германської правової сім'ї, і Україна, і Росія надають правову охорону знаку з моменту його реєстрації у спеціально уповноваженому органі – Українському інституті промислової власності і Федеральному інституті промислової власності відповідно.

Про природу прав на такий особливий об'єкт як результат інтелектуальної діяльності в загальному, і засіб індивідуалізації зокрема, існує тривала дискусія в наукових колах. Найпоширенішими і, одночасно, найбільш антагоністичними, є два підходи: пропріетарна концепція (концепція речових прав) і теорія виключних прав. Законодавство України частково підтримує першу концепцію, яка полягає в застосуванні до зазначеного об'єкта трьох класичних правомочностей власника (володіння як фактичне панування над річчю, користування як використання корисних якостей речі, розпорядження як можливість визначення юридичної долі речі). Власне, таким підходом пояснюється поява історична терміну інтелектуальна власність, промислова власність. При цьому під володінням об'єктом інтелектуальної власності згідно з таким підходом розуміють, зокрема, фактичне знання ідей, принципів, рішень, які покладені в основу новизни результату інтелектуальної діяльності або ж демонстрацію громадськості зв'язку між особою і майном у вигляді, наприклад, реклами) [4]. Однак такий підхід піддається жорсткій критиці на основі принципової різниці матеріальних речей і ідей, концепцій, які є первісними для результату інтелектуальної діяльності, наприклад, у вигляді можливості одночасного використання останніх безліччю осіб, їх просторовій неприв'язаності (можливості використання нематеріальних об'єктів без територіальних обмежень), часткової неможливості фактичного володіння і розпорядження такими об'єктами [8, 12].

Так, преамбула Спеціального закону встановлює ціллю регулювання права власності на товарні знаки, тобто, підтримує концепцію речових прав. А ось ст. 16 і ст. 495 ЦКУ щодо прав, що

впливають із свідоцтва на товарний знак, визначають виключні права дозволу власника свідоцтва використання товарного знаку і перешкоджання неправомірному використанню, в тому числі, право заборони. Таким чином, в Кодексі втілюється скоріше концепція виключних прав, яка походить із т.зв. теорії приватноправової монополії, якою встановлювалася сутність авторського права не в закріпленні можливості використання об'єкта автором, а в перешкоді такого використання іншими особами [5]. Отже, вбачається «негативний підхід» до визначення прав, тобто конструювання їх, історично і в першу чергу, як право заборони використання об'єктів, при чому таке право є абсолютним. Однак це не єдина точка зору на теорію виключності прав. Деякі науковці вважають, що виключні права на нематеріальні об'єкти виконують функцію, аналогічну речовим правам на об'єкти матеріальні; тобто виключне право є абсолютним правом, яке використовує інші, ніж речове, засоби в силу особливої природи нематеріального об'єкта [8, 13]. Виходячи із такої точки зору, концепція виключних прав задовольняє «потреби» нематеріальних об'єктів і власників прав на них.

ЦК РФ використовує саме термін виключного права, однак визначає його, в першу чергу, як право використовувати товарний знак і встановлює можливість розпорядження таким виключним правом, а вже потім зазначає, що ніхто не може бездозвільно використовувати тотожні або схожі з товарним знаком правоволоділця позначення. Таким чином, навіть якщо розглядати запропонований підхід як теорію виключних прав, то не в розумінні права заборони. Очевидно, що в законодавствах обох держав необхідним є відображення доктрини зближення концепцій речових і виключних прав, наприклад, розуміння останніх як модифікованої тріади речових прав власника - права здійснення ним самим, дозволу іншим особам і заборони всім останнім використання об'єкту його інтелектуальної діяльності [5].

Відповідно до законодавств обох держав порушенням прав власника вважається бездозвільне використання тотожного або схожого із знаком позначення відносно однорідних товарів і послуг, окрім встановлених винятків. ЦК РФ визначає товари, на етикетках, упаковці яких незаконно розміщені такі знаки, контрафактними. У випадку такого порушення власник свідоцтва має право вимагати усунення такого позначення або знищення товару, на якому воно наявне. ЦК РФ додатково встановлює порядок усунення позначень для осіб, які таким чином незаконно виконували роботи або надавали послуги, а саме, шляхом видалення позначення з матеріалів, якими супроводжувалось таке виконання чи надання, в тому числі з документації, вивісок, реклами. На нашу думку, таке уточнення було б доцільним і для вітчизняного законодавства.

Таким чином, проведений аналіз дає нам підставу підтвердити тезу, що законодавства України і Російської Федерації, що регулюють відносини щодо товарних знаків, є дуже схожими і, в цілому, відповідними міжнародним стандартам. Виявлені розбіжності частково мають історично – політичний характер, як у випадку обрання термінології для позначення розглядуваного правового явища. Частково наявна невизначеність законодавців обох держав, вирогідно, у зв'язку із слабкістю доктринальних розробок і, як наслідок, їх законодавчого відображення в сфері права інтелектуальної власності в цілому. Існують питання, які взагалі залишилися поза законодавчою увагою, але регулювання яких необхідне для адекватного темпам розвитку наукової думки і ринку існування товарних знаків.

На нашу думку, притаманна законодавству РФ більша деталізація регулювання відносин з приводу товарних знаків заслуговує на увагу вітчизняного законодавця, оскільки національні регулюючі акти, очевидно, встановлюють надто загальні норми з окремих розглядуваних питань. Також ми вважаємо, що позитивним було б сприйняття кодифікаційного досвіду РФ в сфері права інтелектуальної власності, оскільки належне і професійне створення єдиного акта, що регулює відносини з приводу вказаного об'єкту скоріше б допомогло уникнути термінологічних розбіжностей, суперечностей, поняттєвих невизначеностей, конкуренції норм, неврегульованості важливих існуючих відносин в такій перспективній і необхідній для нормального розвитку сучасного суспільства галузі.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 із змінами і доповненнями // Голос України, 2003. - № 45.
2. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть четвёртая от 18 декабря 2006 г. – М., 2011. – 512 с.
3. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 із змінами і доповненнями // Відомості Верховної Ради України, 1994. - N 7. - с. 36
4. Близнак И.А., Леонтьев К.Б. Понятие «интеллектуальная собственность»: формулировка проблемы / И.А.Близнак, К.Б. Леонтьев - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.copyright.ru/ru/library/stati_knigi/intellektualnaya_sobstvennost/intellektualnaya_sobstvennost_pravo/.

5. Близнац И.А., Леонтьев К.Б. Интеллектуальная собственность и исключительные права – проблемы / И.А. Близнац, К.Б. Леонтьев - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.copyright.ru/ru/library/stati_knigi/intellektualnaya_sobstvennost/intellektualnaya_sobstvennost_isklyuchitelnye_prava/.
6. Демченко Т.С. Проблеми гармонізації законодавства України про товарні знаки з міжнародно – правовими нормами: автореф. дисер. на здобуття ступеня канд. юрид. наук спец. 12.00.03/ Т.С. Демченко. – К., 2002 – 17 с.
7. Демченко Т.С. Охорона товарних знаків (порівняльно – правовий аналіз). (Монографія)/ Т.С. Демченко. – К., 2004. – 184 с.
8. Дозорцев В.А. Интеллектуальные права: понятие, система, задачи кодификации. Сборник статей. / В.А. Дозорцев. – М., 2005. – 416 с.
9. Козинець А.О. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів і послуг у цивільному праві України: автореф. дисер. на здобуття ступеня канд. юрид. наук спец. 12.00.03/ А.О. Козинець. – К., 2006. – 18 с.
10. Мельник Е.Н. Проблемы правовой охраны знаков для товаров и услуг: автореф. дисер. на здобуття ступеня канд. юрид. наук спец. 12.00.03/ Е.Н. Мельник. – Харьков, 1999. – 16 с.
11. Общий анализ положений четвёртой части Гражданского кодекса РФ- [Электронный ресурс: сайт Агенства по защите интеллектуальной собственности Ермакова, Столярова и партнёры]. – Режим доступа: <http://pattrade.ru/mnenie/>.

КОДИФІКАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОСОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ТА ІСТОРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Звягіна І. Н.

старший викладач

НТУУ «КПІ»

Порівняльно-правове та історичне дослідження проблем та помилок при здійсненні кодифікації цивільного законодавства Євросоюзу особливу увагу приділяє відповідним правовим нормам та досвіду кодифікації європейських країн. У статті досліджується розвиток цивільного законодавства сучасного Європейського Союзу, розглядаються проекти кодифікаційних актів цивільного законодавства ЄС.

Сравнительно-правовое и историческое исследование проблем и ошибок при осуществлении кодификации гражданского законодательства Евросоюза особое внимание уделяет соответствующим правовым нормам и опыту кодификации европейских стран. В статье исследуется развитие гражданского законодательства современного Европейского Союза, рассматриваются проекты кодификационных актов гражданского законодательства ЕС.

Legal comparative and historic research of problems and pitfalls of codification of civil law of European Union devotes special attention to respective legal rules and codification experience of European countries. This article studies development of civil law of modern European Union, examines drafts of codified acts of EU civil law.

Ключові слова: цивільне право європейських держав, договірне право, кодифікація, цивільний кодекс, порівняльне правознавство, історія цивільного права.

Сучасний європейський досвід кодифікації цивільного законодавства бере свій початок у вісімнадцятому столітті. Розвиток кодифікації частково став результатом діяльності мислителів епохи Просвітництва, які спиралися на розуміння права як системи універсальних істин, які, тим не менше, підвладні людському розуму і які не залежать від божественної мудрості або діючої соціальної структури, яка склалася. Однак кодифікація не могла початися без політичних змін, які стали рушійною силою. Перші європейські кодекси були частиною перебудови держави, революційних подій, наприклад, найбільш відомий французький цивільний кодекс 1804 р., австрійський цивільний кодекс 1811 р. Більш пізня кодифікація була звичайно обумовлена потребами нових держав утвердити їх статус, коли Бельгія у 1830 р. та Нідерланди у 1838 р. були звільнені від французької гегемонії, або внаслідок об'єднання Італії в 1865 р. та Німеччини – в 1900 р. Після проголошення незалежності Бельгії французький цивільний кодекс продовжив свою дію вже в якості бельгійського цивільного кодексу [1, 101]. Грецькі прагнення прийняти цивільний кодекс також почалися після того, як країна отримала незалежність від Туреччини в 1827 р., однак були повністю реалізовані лише після Другої світової війни [2, 205]. Пізніше завершилася кодифікація в Іспанії у 1889 р., в Португалії у 1867 р. Слід зазначити, що держави дев'ятнадцятого століття розглядали прийняття цивільних кодексів як невід'ємну частину власної незалежності [3, 155].

Важливою характерною рисою кодифікації є взаємозв'язок європейських кодексів з цивільними кодексами Франції та Німеччини, які стали моделлю для багатьох більш пізніх кодексів. Французький цивільний кодекс мав найбільший вплив в завойованих країнах (Бельгія, Нідерланди, Італія). Німецький цивільний кодекс став важливим джерелом для сучасної рецепції права та кодифікації в двадцятому столітті з огляду на його ефективність у регулюванні цивільних відносин.

Вже в двадцять першому столітті 26 листопада 2001 р. Німеччина здійснила модернізацію зобов'язального права і внесла зміни до цивільного кодексу [4, 30-35]. Реформа договірного права, обговорення якої розпочалося у Франції в 2008 р., може також значно змінити чинний цивільний кодекс [5, 11]. Нові цивільні кодекси не втратили свого символічного значення, як ознаки незалежності для новостворених держав, про що свідчать законотворчі процеси з часу падіння Берлінської стіни в 1989 р. та розпаду Радянського Союзу в 1991 р. (наприклад, в Російській Федерації в 1994-2006 рр., Литві в 2001 р., Естонії в 2002 р., Україні в 2003 р., Угорщині в 2009 р.). За межами Європи слід також відзначити постійне оновлення цивільних кодексів Луїзіани та Квебеку, що дає можливість підтримувати особливу юридичну ідентичність та традиції цих правових систем в рамках федеративних держав США та Канади. Всі наведені дані підтверджують, що цивільні кодекси постійно оновлюються та продовжують вдосконалюватися, незважаючи на появу нових законодавчих актів, які регулюють окремі види цивільних відносин.

Історія кодифікації свідчить, що законодавчий процес прийняття єдиного акту може тривати десятиліттями. У Франції, наприклад, було прийнято тридцять шість окремих законів перед остаточною їх кодифікацією в якості цивільного кодексу в 1804 р. У Франції процес кодифікації зайняв близько десяти років. В Німеччині кодифікація зайняла майже втричі більше часу, три

проекти кодексу ретельно вивчалися перед остаточним прийняттям в 1896 р. Після цього набуття чинності кодексу було призупинено до символічної дати 1 січня 1900 р. Новий голландський цивільний кодекс 1992 р. приймався поетапно і став результатом роботи, яка почалася майже півстоліття назад. Саме тому не всі юристи, які починають працювати над новим кодексом, завжди мають змогу побачити кінцевий результат своєї праці.

У зв'язку з тривалістю кодифікації на початку роботи слід визначитися з цивільно-правовими інститутами, які підлягатимуть кодифікації. Основними критеріями вибору таких інститутів є відносна простота їх упорядкування в єдиний акт, соціальна та економічна важливість, а також основна мета законодавця при прийнятті єдиного нормативно-правового акту. Зобов'язальне право, зокрема договірне право, є завжди найбільш підходящим для початку кодифікації, тому що його зміст загалом схожий у багатьох державах, а також з огляду на його чітку соціальну та економічну важливість. Сімейне право та земельне право, з іншого боку, можуть бути більш складними, тому що їх зміст завжди сильно залежить від розуміння правової та соціальної політики в кожній окремій країні.

Цілком очевидно, що європейські цивільні кодекси та внаслідок їх впливу кодекси інших країн дотримуються класичного розподілу приватного права на три основні частини: особи, речі, зобов'язання. У відповідності із суспільними ідеалами Просвітництва в центрі уваги цивільного кодексу залишається людина, як носій прав та обов'язків від народження до смерті, по відношенню до себе, інших осіб, об'єктів у навколишньому світі. Такий погляд стосовно особи, як основного суб'єкта права, може бути підданий критиці за його нездатність визнати нерівність між окремими особами у суспільстві. Тим не менше, всеохоплюючий характер класичних європейських цивільних кодексів підтверджує, що ці напрацювання заслуговують на всесвітнє визнання, особливо у сучасному світі, де особисті права людини зазнають обмежень заради загального суспільного блага.

На відміну від країн континентальної Європи, на Британських островах кодифікація не набула значного поширення. Правова система Англії, яка є найбільш узгодженою та гармонійною серед інших правових систем Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії, відома саме своєю протидією кодифікації. Специфіка прецедентної правової системи Англії полягає у відсутності кодифікованого нормативного акту, який би регулював цивільно-правові відносини у цій державі. Система загально права Англії бере свій початок із судових прецедентів дванадцятого століття, коли законодавчі акти відігравали роль основного джерела лише за відсутності відповідного судового прецеденту.

Враховуючи, що Шотландія до 1707 р. була незалежною від Англії, правова система Шотландії відрізняється від правової системи Англії та Уельсу, а також Північної Ірландії. В процесі свого розвитку правова система Шотландії в значній мірі зазнала впливу європейського континентального права, але в 1707 союз двох держав став на заваді подальшій кодифікації цивільного права за континентальним типом.

В кінці дев'ятнадцятого століття у Сполученому Королівстві була проведена часткова систематизація правових норм торгового права щодо застосування переказних векселів, купівлі-продажу товарів, діяльності підприємницьких товариств, морського страхування. Незважаючи на те, що багато з цих законодавчих актів є чинними, досі неможливо подолати розповсюджене серед юристів та суддів несхвальне ставлення до кодифікації цивільного права. В 1965 р. були створені Правові комісії Англії та Шотландії, основними завданнями яких є реформування правової системи, розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства, здійснення консолідації та внесення змін до законодавчих актів [6]. Однак майже через півстоліття потому імовірність розробки цивільного кодексу або відмова від прецедентного права залишається і надалі досить віддаленою.

Одним з ключових характеристик сучасного Європейського Союзу є його правова система, що нерозривно пов'язана та охоплює правові системи його країн-учасниць. Європейський Союз активно приймає власні нормативно-правові акти, а його судові органи надають офіційне тлумачення норм права. Серед основних галузей права, що розвиваються та поповнюються новими нормативно-правовими актами, є і цивільне право. Однак більшість джерел цивільного права Євросоюзу ще є недостатньо повними та узгодженими між собою. Останні тридцять років інтенсивної європейської інтеграції спонукали юристів розмірковувати над тим, яким чином має виглядати повна та узгоджена система норм цивільного права Євросоюзу. При підготовці цивільного законодавства Європейського Союзу законодавці враховували досвід країн-учасниць, а також порівнювали нове законодавство із законодавством інших європейських держав. Вивчення цивільного права не обмежувалося виключно національним законодавством, значний вплив мали різні міжнародні ініціативи створити транснаціональне цивільне право. Безпосередній вплив мала Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року та Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА), які були вперше опубліковані в 1994 році [7, 8]. В подальшому, спираючись на досвід колег, які працювали над принципами УНІДРУА, комісія з європейського контрактного права під головуванням

професора Оле Ландо в 2003 р. розробила Принципи європейського контрактного права [9]. Не дивно, що принципи УНІДРУА та Принципи європейського контрактного права багато в чому схожі.

До початку двадцять першого століття органи Європейського Союзу залишалися осторонь від наукових досліджень цивільного законодавства Євросоюзу. На сучасному етапі розвитку Європейського Союзу концепція цивільного права Євросоюзу стала головною складовою політики побудови єдиного ринку та сприяння економічного розвитку в Європі. Європейська Комісія почала підтримувати наукові дослідження, що сприяло розробці науковцями в 2009 р. нового документу під назвою «Проект Загальної системи підходів» (Draft Common Frame of Reference), який встановлював принципи, визначення, загальні правила приватного права Євросоюзу [10]. Новий документ не мав обов'язкової юридичної сили, а лише окреслював загальні принципи цивільного права Євросоюзу, а також включав додаткові положення стосовно договорів купівлі-продажу, оренди, надання послуг, зберігання, виконання конструкторських робіт, медичного обслуговування, комерційного представництва, позики, дарування, вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення, позадоговірної відповідальності за завдану шкоду, безпідставно набутого майна, набуття та припинення права власності на товар, обтяження рухомого майна, управління майном. На думку розробників даного проекту, він має стати моделлю для майбутнього цивільного законодавства Європейського Союзу.

11 жовтня 2011 р. Європейський Парламент та Рада внесли пропозицію прийняти Директиву про запровадження норм єдиного торгового права ЄС (Regulation on a Common European Sales Law), яка б підлягала прямому застосуванню та забезпечувала законодавче регулювання угод як між підприємствами, так і угод між підприємствами і споживачами, які знаходяться в різних державах ЄС [11].

Суттєві відмінності у законодавстві 27 країн Європейського Союзу ускладнюють торгівлю в межах ЄС, змушують підприємства вести тривалі переговори щодо вибору права, звертатися за консультаціями до юридичних фірм для пристосування зовнішньоекономічних договорів до різних національних законів, що в свою чергу сильно ускладнює господарську діяльність, підвищує витрати на супроводження укладення договорів порівняно з внутрішньогосподарською діяльністю.

В разі прийняття Директиви про запровадження норм єдиного торгового права ЄС компанії, які поставляють товари до інших країн ЄС, матимуть змогу покладатися на систему однакових норм договірних прав незалежно від місцезнаходження контрагентів. В перспективі норми єдиного торгового права ЄС можуть застосовуватися до договорів купівлі-продажу, договорів про передачу цифрових даних, договорів про надання послуг. Для того щоб застосовувати норми єдиного торгового права ЄС, сторонам слід буде досягти згоди з цього питання в договорі. У відносинах між підприємством і споживачем угода про застосування єдиного торгового права ЄС є дійною, лише якщо згода споживача виражена у формі окремого письмового документа.

Директива про запровадження норм єдиного торгового права ЄС передбачає застосування повністю гармонізованих норм захисту прав споживачів. Зазначені правила покликані гарантувати високий рівень захисту прав споживачів, що спонукатиме до укладання договорів з іноземними виробниками, придбання товарів, вироблених в інших країнах ЄС. Підприємства будуть змушені змагатися на значно більшому ринку, що сприятиме більшому вибору товарів для споживачів за нижчою ціною.

Отже, після дослідження змісту проекту нового законодавчого акту ми робимо висновок, що Директива про запровадження норм єдиного торгового права ЄС має на меті запровадити додаткові можливості застосування єдиних норм цивільного законодавства ЄС без внесення змін у національне законодавство окремих країн, зменшити витрати на супроводження укладення договорів, розширити можливості для виходу підприємств на нові ринки. Прийняття нового акту цивільного законодавства ЄС особливо актуально в 2012 році, коли об'єднана Європа шукає шляхи виходу з глибокої економічної та фінансової кризи.

Враховуючи, що на найвищому державному рівні ведуться дискусії щодо доцільності європейського цивільного кодексу у тій чи іншій формі, їх слід розглядати у взаємозв'язку з розвитком Європейського Союзу в цілому, зокрема оновленні конституційної основи з набуттям чинності Лісабонського договору 2009 р. Надзвичайно важливим є той факт, що початком спільного європейського кодексу є широка суспільна дискусія про вибір договірних прав у вигляді Проекту Загальної системи підходів та Директиви про запровадження норм єдиного торгового права ЄС. У зв'язку з цим слід зазначити, що відносно просто запровадити вже сьогодні додаткову систему норм цивільного права Євросоюзу, яка б підлягала застосуванню підприємствами за наявності відповідної угоди сторін. Найцікавішим є той факт, що порівняльні дослідження та правотворча діяльність європейських вчених, а не виключно державних структур, щодо вдосконалення та міждержавної уніфікації правових норм цивільного права відіграють головну роль у розвитку єдиного ринку, що залишається серцем європейського інтеграційного проекту. Тому на наш погляд, оскільки для України немає альтернативи курсу на європейську інтеграцію, українським вченим

варто приймати більш активну роль у оновленні цивільного законодавства та підготувати відповідні пропозиції з урахуванням розвитку цивільного законодавства Євросоюзу.

Література

1. Konrad Zweigert and Hein Kötz (translated by Tony Weir), *An Introduction to Comparative Law*, 3rd edition, Oxford: Oxford University Press, 1996. – 744 pp.
2. Olivia F. Robinson, T. David Fergus and William M. Gordon, *European Legal History: Sources and Institutions* 3rd edition, London, Edinburgh and Dublin: LexisNexis, 2000. – 368 pp.
3. Randall Lesaffer, *European Legal History: A Cultural and Political Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 521 pp.
4. Reinhard Zimmermann, *The New German Law of Obligations: Historical and Comparative Perspectives*, Oxford: Oxford University Press: 2005. – 256 pp.
5. *Reforming the French Law of Obligations* ed. John Cartwright, Stefan Vogenauer and Simon Whittaker, Oxford: Hart Publishing, 2009. – 950 pp.
6. Law Commissions Act 1965, s 3(1).
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України - 1990 р. - № 1. - с. 116.
8. *Principles of International Commercial Contracts* 2nd edition, Rome: Unidroit, 2004 – 385 pp.
9. *Principles of European Contract Law Parts I and II* ed. Ole Lando and Hugh Beale, The Hague, London and New York: Kluwer, 2000 – 610 pp.
10. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law; Draft Common Frame of Reference (DCFR), Outline Edition*, Sellier 2009. – 644 pp.
11. *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council for a Common European Sales Law*, COM (2011) 635, Brussels, 11. 10. 2011. – 115 pp.

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМКИ МІЖНАРОДНО – ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Яцишин Р.В.

*аспірант Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету*

В статті аналізується сучасний стан екологічної безпеки атмосферного повітря на міжнародному рівні. В дослідженні автором вирішується ряд завдань: окреслюється і групується ряд проблем, які впливають на екологічну безпеку атмосферного повітря на сучасному етапі, досліджуються можливі перспективи її підтримання міжнародною спільнотою. В результаті проведеної роботи автором пропонуються можливі шляхи удосконалення міжнародно-правової охорони атмосферного повітря.

В статье анализируется современное состояние экологической безопасности атмосферного воздуха на международном уровне. В исследовании автором решается ряд задач: определяется и группируется ряд проблем, влияющих на экологическую безопасность атмосферного воздуха на современном этапе, исследуются возможные перспективы ее поддержания международным сообществом. В результате проведенной работы автором предлагаются возможные пути совершенствования международно-правовой охраны атмосферного воздуха.

In article author analyzes the current state of environmental safety of the air on international level. In study author solves several problems: defines and groups a number of problems, which affect to environmental safety of the air at the present stage, investigates the possible prospects of it maintaining by international community. As a result of this work the author suggests possible ways of improving international legal protection of atmospheric air.

Ключові слова: актуальні напрямки, міжнародно-правове забезпечення екологічної безпеки атмосферного повітря, глобальні екологічні проблеми, транскордонне забруднення..

Постановка проблеми. Внаслідок величезного негативного антропогенного впливу поступово змінюються природний хімічний склад і екологічні характеристики повітря. Концентрація вуглекислого газу в повітрі зберігалася на одному рівні практично до кінця XIX століття, і лише на порозі XX століття стійкість атмосфери була порушена. Змінюється газовий склад атмосфери. Швидкість змін в сотні і тисячі разів вище, ніж за останній мільйон років.

Незважаючи на екологічне неблагополуччя і навіть великі екологічні кризи, глобальні характеристики навколишнього середовища залишалися стабільними і змінювалися в межах природних коливань протягом всього XIX-XX століть.

Вчені довели, що зміна клімату в XXI столітті є наслідком підвищення приземної температури повітря. Потепління пояснюють тим, що в атмосфері зросли концентрації парникових газів: вуглекислого газу, метану, хлорфторвуглеводнів, оксидів азоту. Небезпека неконтрольованої зміни стану атмосферного повітря і, внаслідок цього, загроза існуванню живих організмів, у тому числі й людини, завадили рішучих практичних заходів щодо його захисту і підтримання безпечного стану, національного і міжнародного правового регулювання використання та охорони атмосферного повітря.

Саме тому своєчасність і доцільність теми дослідження обумовлена не лише необхідністю виявлення прогалин у міжнародному та внутрішньодержавному правовому регулюванні охорони повітря, останніми міжнародними науковими тенденціями та запитам громадськості, а й потребою щодо розробки нових та вдосконалення існуючих комплексних організаційно-правових механізмів забезпечення екологічної безпеки атмосферного повітря на національному і міжнародному рівнях.

Наукова розробленість (аналіз останніх досліджень та публікацій). До дослідження окремих аспектів піднятих у статті питань звертався значний ряд науковців, серед яких хотілося б виділити: Н.Ф. Тіщенко, Р.Х. Габітова, А.Найтлі, Д. Грея, М.Ф. Реймерса, Є.П. Ушакова.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Не потребує доведень той факт, що екологічна ситуація, і зокрема екологічна безпека атмосферного повітря, погіршуються щодня, а це ставить перед дослідниками завдання щодо подальшого пошуку механізмів збереження біорізноманіття планети в майбутньому, розробки відповідного їх правового регулювання. Повітря – це той найбільш важливий сегмент навколишнього природного середовища, без якого людина живе лише кілька хвилин. Звідси стає зрозумілим, що хоча б заради реалізації інстинкту самозбереження він має стати одним з найбільш пріоритетних в охороні природного середовища, розробка інноваційних міжнародно-правових механізмів забезпечення його екологічної безпеки має стати першочерговою на порядку денному «виживання людства».

Мета й завдання дослідження. Метою дослідження є:

- встановити перспективи вирішення міжнародним співтовариством проблемних питань у сфері охорони атмосферного повітря;
- розробити шляхи покращення міжнародних механізмів підтримання екологічної безпеки;
- сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення та перспективи розвитку міжнародно-правового регулювання екологічної безпеки навколишнього природного середовища і атмосферного повітря як його невід'ємної складової.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити ряд завдань: проаналізувати сучасні правові тенденції підтримання міжнародним співтовариством екологічної безпеки атмосферного повітря, наукові підходи до окреслення глобальних екологічних проблем, які впливають на безпеку атмосферного повітря на транскордонному рівні.

* * *

Зрозумілим є той факт, що в сучасному арсеналі людини є багато інструментів підтримання міжнародної екологічної безпеки атмосферного повітря, проте, вони характеризуються різним ступенем ефективності.

Міжнародною спільнотою на сучасному етапі вживається значний ряд організаційно-правових та нормативно-процесуальних заходів. До них можна віднести наступні. Першоосновою і початком розробки міжнародно-правового регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря вважається Стокгольмська Декларація 1972 року [1].

У 1977 році ООН була розроблена спільна програма моніторингу і оцінки забруднення повітря в Європі (ЕМЕП) [2].

А уже у листопаді 1979 р. була укладена багатостороння Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великій відстані [3]. В зв'язку з стурбованістю із приводу глобальних змін клімату, стану озонового шару та речовин, які руйнують озоновий шар, 1985р. побачила світ Віденська Конвенція про охорону озонового шару [4] та був створений у 1987р. Монреальський протокол про речовини, які руйнують озоновий шар [5].

81 країна світу прийняла «Гельсінську декларацію про захист озонового шару» [6]. У червні 1992р. На конференції ООН з навколишнього середовища в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) 155 держав, у тому числі й Україна, підписали Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (РКЗК ООН) і Кіотський протокол до неї [7, 14-16].

Важливе значення в галузі охорони навколишнього природного середовища, і атмосферного повітря зокрема, мають спеціалізовані автономні установи Організації Об'єднаних Націй (ООН). Найголовніші з них:

- ЮНЕП (від англ. UNEP – United Nations Environmental Program – програма ООН по навколишньому середовищу). Створена 1973 р., координує всі види діяльності в галузі захисту навколишнього середовища, розробляє програми подальших спільних дій у цій галузі.

- ЮНЕСКО (від англ. UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури). Існує з 1946 р. з ціллю сприяння миру і міжнародній безпеці, співпраці між державами в сфері освіти, науки і культури. У рамках ЮНЕСКО розроблені і успішно здійснюються ціла низка важливих наукових природоохоронних програм: «Людина і біосфера», «Міжнародна гідрологічна програма», «Програма вивчення Світового океану», ЮНЕП, МБП.

- ФАО (від англ. FAO – Food and Agricultural Organization UN –Продовольча і сільськогосподарська організація). Створена 1945 р. ФАО активно сприяє міжнародним і національним заходам у сфері збереження природних ресурсів [8, 44-45].

- ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я), створена 1946 р. Її головне завдання охорона здоров'я народів світу, про що зазначено в її статуті, що передбачає вжиття заходів щодо оздоровлення і підтримання належної якості оточуючого людину середовища [9, 62-65].

- ВМО (Всесвітня метеорологічна організація), заснована як спеціалізована структура ООН у 1951 р. [10, 47-48].

- МОП (Міжнародна організація праці) – спеціальний орган ООН. Створена в 1919 р. при Лізі Націй з ціллю створення безпечних умов праці та зменшення забруднення біосфери, яке виникає через зневажливого ставлення до виробничої сфери [11, 123-125].

- МАГАТЕ (Міжнародне агентство з атомної енергії), створена у 1957 р. Одним із найголовніших своїх завдань вважає сприяння запобіганню несприятливих наслідків мирного використання атомної енергії, забезпечує тим самим підтримання здоров'я і благополуччя людей. При МАГАТЕ діє Міжнародна лабораторія радіоактивності моря та відділ ядерної безпеки і охорони навколишнього середовища [12].

Наприкінці 90-х років у світі нараховувалось декілька сотень (по різними даним від 200 до 500) неурядових міжнародних організацій, які займалися природоохоронною діяльністю, а також проявляли цікавість до екологічних проблем [13]. Серед них в наш час діють:

- МСОП (від англ. IUCN International Union for the Conservation of Nature Міжнародний союз по охороні природи), створений 1948 р. у Фонтенбло (Франція) за ініціативою ЮНЕСКО. Робота МСОП

сприяє реалізації Вашингтонської конвенції про міжнародну торгівлю дикими видами фауни і флори (CITES).

– ВФПД (від англ. WWF – World Wide Fund for Nature – Всесвітній фонд дикої природи). Створена 1961 р., є найчисленнішою та найавторитетнішою неурядовою міжнародною організацією в галузі охорони навколишнього середовища. Її основною метою є збереження біорізноманіття Землі, припинення деградації природного середовища планети і побудова майбутнього, в якому люди жили б в гармонії з природою.

– МЮО (Міжнародна юридична організація), створена 1968 р., приділяє велику увагу розробці правових питань охорони навколишнього середовища.

– РК (Римський клуб), заснований 1961 р., вніс значний вклад у вивчення перспектив розвитку біосфери та пропаганду ідей необхідності гармонізації відносин Людини та Природи.

– МЕС (Міжнародний екологічний суд), був створений по ініціативі юристів на конференції в Мехіко у листопаді 1994 р. Склад суддів включає у себе 29 юристів-екологів з 24 країн. Суперечки у МЕС розглядаються на принципах третейського суду.

– ГРІНПІС (від англ. Greenpeace – Зелений світ), створена канадськими захисниками природи 1971 р.

Проте, досі цих заходів було недостатньо.

На сучасному етапі вже не можна говорити про абсолютну чистоту повітря в жодному куточку нашої планети.

Успішність боротьби міжнародної спільноти з транскордонним забрудненням атмосфери повітря є наявність достовірної, об'єктивної, своєчасної інформації про стан атмосферного повітря в даному місці і в даний час і про можливі напрямки руху його забруднювачів.

Одні науковці вважають, що задля покращення міжнародно-правового регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря на міжнародному рівні необхідно спочатку виявити і класифікувати найбільш інтенсивні джерела забруднення повітря, інші – згрупувати основні сучасні проблеми. Деякі дослідники заперечують два попередні підходи, вважаючи що найбільш ефективними напрямками з підтримання екологічної безпеки атмосферного повітря на міжнародному рівні на сучасному етапі будуть заходи щодо дослідження способів подолання і розроблення для них відповідного правового регулювання [14, 128-129].

Забруднення повітря може бути природним і штучним.

Тіщенко Н.Ф. виділяє такі види штучного забруднення повітря:

а) радіоактивне забруднення (видобуток, транспортування, переробка уранової руди; експлуатація реактора; атомні вибухи);

б) забруднення промисловими підприємствами (виробництво електроенергії, хімічна і нафтопереробна промисловість, металургійна промисловість, промисловість будівельних матеріалів, машинобудівна промисловість, гірничодобувна промисловість, будівництво та інше);

в) забруднення від використання автомобілів, водного, повітряного та залізничного транспорту;

г) побутове та комунальне господарство (індивідуальні печі, спалювання і гниття відходів);

д) сільське і лісове господарства (тваринництво і птахівництво, застосування продуктів хімії, підприємства сільського і лісового господарств).

Р.Х. Габітов. на основі і в доповнення класифікації джерел забруднення, розробленої Тіщенко Н.Ф., виділяє наступні основні екологічні та соціально-економічні наслідки забруднення повітря: забруднення повітря газами, фотохімічний зміг, наявність в повітрі важких часток (суспензії), кислотні дощі, парниковий ефект [15].

Карлсон Девід Грей класифікує сучасні глобальні екологічні проблеми атмосферного повітря на: наявність в повітрі важких часток (суспензії), кислотні дощі, парниковий ефект [16, 131].

Акіра Найтлі поділяє екологічні проблеми атмосферного повітря за їх походженням: антропогенні, техногенні, еволюції розвитку планети [17].

Девід Хантер виділяє екологічні проблеми атмосферного повітря в групи за ступенем небезпечності і географічним характером: першочергові або ті, які можуть в короткий час стати міжнародними, глобальними, регіональними, національними [18, 123-126].

В сучасному Світі існує значний масив проблем, які прямо чи опосередковано стосуються атмосферного повітря. На нашу думку, кожна з існуючих класифікацій є однаковою і не враховує багатьох критеріїв, а значить не є повністю точною. Проте, взявши до уваги ряд факторів, зокрема: міжнародні геополітичні проблеми, нормативно-правову базу з питань екологічної безпеки, міжнародні спори, пов'язані з врегулюванням екологічних проблем, судову практику, статистичні дані ми спробували виділити ряд найбільш комплексних значущих і глобальних екологічних проблем атмосферного повітря.

До цих проблем ми вважаємо за доцільне віднести: транскордонне забруднення атмосферного повітря, парникові гази, руйнування озонового шару, кислотні дощі.

На нашу думку, для комплексно-правового регулювання глобальних екологічних проблем, які впливають на стан екологічної безпеки атмосферного повітря на міжнародному рівні необхідною є розробка проектів щодо її цільової комплексної підтримки.

Питання створення глобальних нормативно-правових актів задля міжнародно-правового регулювання екологічної безпеки окремих сегментів навколишнього середовища обговорювались, зокрема, на останньому міжнародному Невському форумі з питань екологічної безпеки, що проходив у Санкт-Петербурзі в 2011, та ряді інших міжнародних зустрічей. На цьому форумі виступили представники-експерти ООН щодо екологічної безпеки атмосферного повітря із ідеєю-закликом-зверненням до всіх націй про надзвичайну і невідкладну необхідність створення глобального міжнародного акту задля охорони в першу чергу атмосферного повітря – Міжнародної Конвенції про охорону атмосферного повітря [19].

Реагуючи на заклик експертів ООН, і зважаючи на нагальну необхідність, в рамках нашого дослідження ми б хотіли розглянути можливі основи такого проекту.

На нашу думку, в рамках нової Конвенції повинен діяти ефективний механізм реалізації норм цього основоположного щодо забезпечення екологічної безпеки атмосферного повітря на міжнародному рівні нормативно-правового акту і система санкцій за його недотримання. Органи, структура яких також повинна бути передбачена Конвенцією, повинні здійснювати не лише нормотворчу функцію, а й контрольно-наглядову, тобто стати тим інструментом, за допомогою якого будуть реалізовуватись як положення цього акту, так і інших розроблених ними в напрямку забезпечення міжнародно-правового регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря. Виходячи з самої ідеї створення цього глобального нормативно-правового акту, основна увага та найширший спектр повноважень повинні бути наданими комітетам, діяльність яких безпосередньо буде направленою на підтримання екологічної безпеки атмосферного повітря, всі інші комітети та органи, діяльність яких буде направленою на урегулювання комплексних екологічних проблем навколишнього природного середовища і лише частково на атмосферне повітря повинні бути підзвітними і узгоджувати свою діяльність з спеціалізованими органами по екологічній безпеці саме атмосферного повітря, які діятимуть в рамках цієї Конвенції. Структура органів, фінансування, розподіл повноважень повинні бути розробленими таким чином, щоб найефективніше вирішувати сучасні глобальні екологічні проблеми атмосферного повітря. Задля якісної організаційно-правової побудови такого важливого нормативно-правового акту міжнародного значення, потрібно відштовхуватись від діалектичної єдності взаємозв'язку еко-фізичних процесів в природі, правових і фінансових інструментів комплексного врегулювання існуючих екологічних проблем.

Організаційна структура управлінських органів універсальної Конвенції про охорону атмосферного повітря могла б бути слідуною: Центральний контролюючий фінансово-наглядовий орган – ним могла б виступити Європейська економічна комісія ООН, або інший створений під егідою ООН орган, представниками якого б ставали відповідні кваліфіковані експерти як від міжнародних і громадських організацій, так і від ООН. Це дозволило б збільшити участь громадськості у реалізації норм цього глобального нормативного акту, одночасно реалізовувати функцію відкритості і прозорості діяльності новостворених інституцій, збільшити суспільний контроль за найбільш важливими стратегіями фінансування, а також уникнути ідеологічної одноманітності та заполітизованості рішень, яка можлива при умові входження до складу лише експертів ООН. Комітети, які повинні будуть виконувати нормативно-реалізуючу функцію:

1. Комітет по транскордонному забрудненню атмосферного повітря і міжнародно-правовій відповідальності за нього;
2. Комітет по викидам сполук і газів органічного та неорганічного походження, що спричиняють парниковий ефект;
3. Комітет по попередженню руйнування озонового шару;
4. Комітет по закисленості атмосферного повітря;
5. Комітет по іншим проблемам атмосферного повітря.

Зокрема, у преамбулі такого нормативного акту могло б бути зазначене слідує: керуючись принципами, закріпленими у Стокгольмській декларації 1972 року і Декларації Ріо-де-Жанейро 1992 року, враховуючи регіональні зусилля в сфері охорони повітря в рамках Конвенції ЄЕК ООН про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 року і протоколів до неї, незначну ефективність всіх здійснюваних міжнародною спільнотою організаційно-правових та нормативно-процесуальних заходів щодо підтримання екологічної безпеки атмосферного повітря, зважаючи на те, що атмосферне повітря – це той найбільш важливий сегмент навколишнього природного середовища, без якого людина не може існувати взагалі і хоча б заради реалізації інстинкту самозбереження воно має стати одним з найбільш пріоритетних напрямів в охороні усіх країн світу, задля недопущення та ефективної боротьби з наслідками транскордонних забруднень, в цілях збереження екологічно-безпечного атмосферного повітря як найціннішого природного ресурсу задля майбутніх поколінь, збереження біорізноманіття планети, сторони-підписанти погоджуються зі слідуєчим.

Контроль за реалізацією положень цього акту повинно бути покладено на Центральний орган і відповідні спеціалізовані комітети. Важливою є також розробка ефективних механізмів доступу до інформації щодо діяльності структурних підрозділів громадськості, різних міжнародних еколого-захисних організацій. Задля цього, на нашу думку, необхідним є розроблення «інформативної мережі щодо міжнародного екологічного стану атмосферного повітря», в якій у вільному доступі відобразатимуться звітні дані щодо діяльності вищезгаданих структур, статистична інформація щодо екологічного стану атмосферного повітря в конкретному регіоні, повідомлення про можливі джерела забруднення, наслідки аварій, можливі шляхи забезпечення від екологічних атмосферних небезпек.

Експерти відповідних структурних підрозділів повинні бути фахівцями у тій сфері суспільних відносин, на якій в основному сконцентрована діяльність відповідного комітету. Перевагою у залученні до діяльності відповідних комітетів повинні користуватись особи, які мають декілька спеціалізацій, наприклад, – екологічну та юридичну або юридичну та економічну, відповідні практичні навички та досвід роботи у близькій за родом діяльності сфері протягом останніх років. Строк повноважень призначеного експерта не повинен перевищувати 1 рік, але з можливим його переобранням. Призначати експертів повинен Центральний орган за поданням відповідних установ і організацій.

Фінансування діяльності організаційних структур, які реалізують положення вищезгаданого нормативно-правового акту повинно здійснюватись за рахунок внесків держав, міжнародних установ і організацій, пожертвувань, відрахувань благодійних фондів, виходячи з економічних можливостей таких суб'єктів. Важливим кроком задля розробки фінансової бази в цілях реалізації положень новоствореного нормативного акту повинно стати розроблення на міжнародному рівні особливих систем оподаткування для транснаціональних корпорацій, які долучаються своїми коштами до підтримання екологічної безпеки атмосферного повітря і фінансування діяльності організаційних структур Конвенції.

Доцільним, на нашу думку, щоб всі отримані і акумульовані кошти проходили і зберігались в активах Міжнародного банку реконструкції і розвитку. Це облегшить фінансовий контроль за раціональністю і доцільністю використання відповідних коштів. Раціональним на даному етапі неконтрольованого збільшення екологічних проблем виглядає створення спеціалізованої установи через яку протікали б відповідні фінанси – Міжнародного екологічного банку поколінь.

Висновки. В сучасному Світі існує значний масив проблем, які прямо чи опосередковано стосуються атмосферного повітря. До цих проблем ми вважаємо за доцільне віднести: транскордонне забруднення атмосферного повітря, парникові гази, руйнування озонового шару, кислотні дощі. Світовою спільнотою на сучасному етапі вживається значний ряд нормативно-процесуальних та організаційно-правових заходів задля вирішення цих проблем в цілях комплексної підтримки екологічної безпеки, і атмосферного повітря зокрема. Проте, досі цих заходів було недостатньо.

На нашу думку, для комплексно-правового регулювання глобальних екологічних проблем, які впливають на стан екологічної безпеки атмосферного повітря на міжнародному рівні необхідною є розробка проєктів щодо її цільової комплексної підтримки. Саме таким проєктом на даному етапі могла б стати Міжнародна конвенція про охорону атмосферного повітря, основи проєкту якої запропоновані нами в дослідженні.

Література

1. Стокгольмська Декларація 1972 року [Електронний ресурс] . – Режим доступу до сторінки : / http://uazakon.com/documents/date_5f/pg_ifcksz.htm
2. Спільна програму моніторингу і оцінки забруднення повітря в Європі (ЕМЕП) [Електронний ресурс] . – Режим доступу до сторінки : /<http://uazakon.com/documents>
3. Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані [Електронний ресурс] . – Режим доступу до сторінки : /http://eu-directory.eaua.info/index.php?act=show&doc_id=1&id=77
4. Віденська Конвенція про охорону озонового шару [Електронний ресурс] . – Режим доступу до сторінки : /<http://eu-directory.eaua.info>
5. Монреальський протокол про речовини, які руйнують озоновий шар [Електронний ресурс] . – Режим доступу до сторінки : /<http://eu-directory.eaua.info>
6. Гельсінська декларація про захист озонового шару [Електронний ресурс] . – Режим доступу до сторінки : /<http://eu-directory.eaua.info>
7. Бедрицький А.І. Про законодавче забезпечення реалізації Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату (Конвенція) та Кіотського протоколу / А.І. Бедрицький // Паливно-енергетичний комплекс. – 2001 рік. –№ 3.
8. Campbell, Dennis. International Securities Law and Regulation. 2000 Solomon, Robert A. Campbell, Dennis and Robert A. Solomon (editors). International Securities Law and Regulation. Ardsley, New York: Transnational Publishers, Inc., [2000]. xvii, 277 pp.

9. Dinah Shelton. Environmental Rights. People Rights. Edited by Philip Alston. Oxford University Press, 2002. – 345 pp.
10. Сатоу Э. Руководство по дипломатической практике / Э. Сатоу. – ОГИЗ Госполитиздат – 2-е изд., доп. и пер., – 1997. – 439 с.
11. Авраменко Ю. С. Международное экологическое право / Ю. С. Авраменко . Ростов н/Д., – 2005. – 192 с.
12. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: Курс лекцій / О.І Салтовський. – К., – 1997. – 159 с.
13. Magraw, Daniel Barstow. International Law and Pollution. Philadelphia, 1991. 1991 Magraw, Daniel Barstow, editor. International Law and Pollution. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, [1991]. xvii, 618 pp. Reprint. 2008.
14. Weston, Burns H. (Editor). International Law and World Order: Basic Documents 5 Vols in 8 bks. 2010 Weston, Burns H. (Editor). Vol 2. 730 pp.
15. Тищенко Н.Ф. , Габитов Р.Х. Правовая охрана атмосферы Земли / Р.Х. Габитов, Н.Ф. Тищенко. – Издание Башкирского государственного университета. – Уфа, – 2001. – 258 с.
16. Earth: Disaster in Anthropological Perspective. London: Routledge, 2009. pp. 113-133. Carlson, David Gray.
17. Akira, " Journal of Japanese Studies 19 (2) (Summer 1993): 327-351.
18. Hunter D., Salzman J., Zaelke D. International Environmental Law and Policy. Foundtion Press. New York, 1998, 553 pp.
19. Материалы Международного Невского конгресса 2011. – Санкт-Петербург, ИЗД. центр Санкт-Петербург «Политиздат», – 2011. – 643 с.

КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ**Бойко Р. В.***н.с. Київського НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України*

В статті наводиться поняття контролю, державного нагляду та громадського контролю, який здійснюється у сфері охорони праці. Визначено організаційні, правові форми та методи здійснення контролю у сфері охорони праці. Встановлено мету контролю у сфері охорони праці.

В статье приводится понятие контроля, государственного присмотра и общественного контроля, который осуществляется в сфере охраны труда. Определенно организационные, правовые формы и методы осуществления контроля в сфере охране труда. Охарактеризована компетенция субъектов контроля в сфере охраны труда. Рассмотрена цель контроля в сфере охраны труда.

The concept of control, state supervision and public inspection which is carried out in the sphere of labour protection is pointed in the article. Certainly organizational, legal forms and methods of realization of control in a sphere a labour protection. Jurisdiction of subjects of state control is described in the field of labour protection. The purpose of control in the sphere of labour protection is considered.

Ключові слова: контроль, громадський контроль, державний нагляд, охорона праці, трьохступеневий контроль, охорона праці.

Вивчення і вирішення проблем здійснення контролю в сфері охорони праці потребує теоретичного освітлення і розробки рекомендацій, оскільки сучасна система контролю у сфері охорони праці недосконала, недостатньо розроблені методи і форми контролю, що призводить до неефективної профілактики нещасних випадків на виробництві.

Для більш глибокого дослідження даного питання слід дати визначення охорони праці. Відповідно до ст.1 Закону України «Про охорону праці» (далі – Закон), охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності [7].

На підприємстві, установі, організації, незалежно від форм власності, здійснення контролю за дотриманням законодавства про охорону праці є елементом важливим і відповідальним. Вчасно виявити порушення норм охорони праці, перевірити виконання законодавства про охорону праці та запланованих заходів можливо на підставі регулярного та об'єктивного контролю на підприємстві.

Серед вітчизняних науковців, які досліджують різноманітні складові обраної теми відзначимо: В.Г. Афанасьєва, О.В. Баклана, В.М. Гарашук, П.О. Ізуїту, А. Крупника, В.М. Москальову, серед російських вчених: С.Ф. Васличев, М.І. Губенко, та ін.

Метою статті є аналіз поняття контролю у сфері охорони праці, визначення його видів, методів, правових та організаційних форм.

Завданням статті є:

- дослідити правову категорію «контроль», «державний нагляд», «громадський контроль» у сфері охорони праці;
- провести аналіз методів, організаційних та правових форм здійснення контролю у сфері охорони праці;
- визначити види контролю у сфері охорони праці.

Поняття контролю у сфері охорони праці

Підвищена увага до проблеми здійснення контролю за охороною праці пояснюється в першу чергу тим, що з кожним роком, незважаючи на заходи, що вживаються, рівень виробничого травматизму і смертельних випадків зростає. Однією з причин стану охорони праці є неналагоджений механізм здійснення контролю за дотриманням законодавства та норм охорони праці на виробництвах, підприємствах з боку роботодавців та державних органів.

Контроль є одним з найбільш поширених і дієвих способів забезпечення законності. Його сутність полягає в тому, що суб'єкт контролю здійснює облік і перевірку того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання і реалізує свої функції [1].

Так, вчений Ізуїта П.О., розглянувши державний нагляд, контроль та громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці, вважає, що категорія «нагляд» і «контроль» стосовно охорони праці не є тотожними або синонімічними. Їх об'єднує те, що обидві є форми перевірконої діяльності уповноважених органів та організацій, які не залежать від роботодавця. Відмінність полягає, по-перше, в тому, що контроль здійснюється як уповноваженими державними органами за організаціями, що не перебувають у їх підпорядкуванні, так і вищестоящими органами за підпорядкованими організаціями, а також профспілковими організаціями та уповноваженими найманими працівниками особами з питань охорони праці, а нагляд тільки уповноваженими державними органами за організаціями, що не перебувають у їх підпорядкуванні [3].

Науковець обґрунтовує виділення у системі державних органів, які покликані здійснювати функцію державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про охорону праці, трьох

груп органів. По–перше, спеціально утворені державні органи для здійснення нагляду і контролю за додержанням законодавства про охорону праці; по–друге, органи, компетенція яких включає нагляд і контроль за додержанням законодавства про охорону праці; по–третє, органи, які здійснюють внутрішньовідомчий контроль на підпорядкованих виробництвах.

Отже, визначення поняття державний нагляд у сфері охорони праці на законодавчому рівні не закріплено, однак, на думку автора, його можна визначити як метод забезпечення дотримання законодавчих та інших нормативних актів про [охорону праці](#).

Що ж стосується громадського контролю, то вчений Ізюта П.О., вказує на правильність позиції законодавця щодо наділення певних представників трудового колективу контролюючими повноваженнями в сфері охорони праці, оскільки сьогодні профспілки переживають свої не найкращі часи, з огляду на те, що у більшості випадків на підприємствах, установах та організаціях вони взагалі відсутні [3].

Громадський контроль є одним із видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами. Він є важливою формою реалізації демократії і способом залучення населення до управління суспільством та державою [10, с.496].

На думку Крупника А., в Україні на сьогодні традиції громадського контролю майже відсутні і чималий інтерес становить позитивний зарубіжний досвід здійснення та інституювання різноманітних форм громадського контролю, особливо у тих сферах, де порушення прав та обмеження законних інтересів людей є найбільш поширеними. До цих сфер належать і охорона праці, особливо питання умови праці на підприємствах [9].

Науковець Гаращук В.М. розглядає контроль як функцію управління і вказує, що він є самостійною функцією, яка не поглинається іншими і не є другорядною, а пронизує всі інші, активно впливає на них, корегує і навіть формує нові функції та напрями управлінської діяльності.

19 лютого 2012 року набрав чинності наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України про затвердження положення про організацію та здійснення державного гірничого нагляду, державного нагляду контролю) у сфері промислової безпеки та охорони праці в системі Держгірпромнагляду України та уніфікованої форми Акта перевірки суб'єкта господарювання (виробничого об'єкта), (далі – Положення). П.1.2. Положення встановлює процедуру проведення перевірок під час здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законів та інших нормативних актів з питань охорони праці [6].

Види контролю у сфері охороною праці.

На практиці основними видами контролю за станом охорони праці, які проводяться на підприємствах, зокрема, є такі:

- трьохступеневий контроль. Формування «трьохступеневий контроль» є поширеним у практиці охорони праці та закріплено нормативними актами, зокрема розділом 3 Галузевої Угоди між Міністерством регіонального розвитку та будівництва України та Профспілкою працівників і промисловості будівельних матеріалів України на 2009-2011 роки. Трьохступеневий контроль за станом охорони праці організують керівники підприємства та голова профспілкового комітету.
- оперативний контроль керівниками робіт за іншими відповідальними особами підприємства (наприклад, службою охорони праці). Оперативний контроль доцільно проводити на підприємствах, виробництвах, які належать до високого ступеня ризику.
- контроль вищою організацією (четвертий чи п'ятий ступінь контролю);
- контроль місцевими органами влади (органами самоврядування);
- відомчий контроль. Відомчий контроль з охорони праці покладається на роботодавця. Так, відповідно до ч.1.ст.13 Закону, роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці і в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до вимог нормативних актів, а також забезпечити дотримання прав працівників, гарантованих законодавством про охорону праці [7].

- громадський контроль;
- контроль органами державного нагляду [8, 18].

Організаційні та правові форми, методи контролю в сфері охорони праці

Методи контролю повинні відповідати певним вимогам та пристосованими для виконання відповідної контрольної функції державного органу а також забезпечувати відповідний вплив на об'єкт контролю. Методи державного контролю здійснюються через державно-владні відносини, оскільки виникає такий контроль між суб'єктом контролю, тобто уповноваженими державними органами та об'єктом контролю. Методам, які використовуються у громадському контролі, відповідає певний правовий супровід. Посадова особа в межах наданих повноважень приймає рішення про проведення контролю відповідно за допомогою заходів, що звичайно передбачаються для проведення даного виду контролю.

Суб'єкти державного контролю у сфері охорони праці здійснюють свої контрольні функції за допомогою різноманітних методів і форм, які є елементами механізму державного контролю.

Законодавством про охорону праці визначено органи які здійснюють державний нагляд за охороною праці. Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України (далі – Держгірпромнагляд), згідно пп.6, п.4. Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України, здійснює державний нагляд та контроль у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки та потенційно небезпечними об'єктами, здійснює у визначеному порядку державний нагляд (контроль) за додержанням законодавства з охорони праці в частині безпечного ведення робіт, промислової безпеки, безпеки робіт у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення юридичними та фізичними особами, які відповідно до законодавства використовують найману працю [5].

Формами державного контролю в сфері охорони праці є проведення планових та позапланових перевірок Держгірпромнаглядом. Посадові особи Держгірпромнагляду наділені достатніми повноваженнями для того, щоб відреагувати на виявлені на підприємстві під час перевірки порушення законодавства про охорону праці.

Виходячи зі змісту пункту 2.1. Положення, державний нагляд (контроль) здійснюється шляхом проведення посадовими особами Держгірпромнагляду України згідно з цим Положенням перевірок (обстежень) установ, підприємств, організацій, їх відокремлених підрозділів, філій, представництв, юридичних осіб, фізичних осіб, що використовують найману працю, у тому числі окремих виробничих об'єктів суб'єктів господарювання - виробничих цехів та дільниць, машин і механізмів, промислових майданчиків, інших відокремлених виробничих структурних підрозділів [6].

До прийняття Положення застосування інспекторами з охорони праці нововведених заходів (заборона, припинення, обмеження) ще не мав нормативного врегулювання і єдиним чинним актом була Інструкція про порядок зупинки експлуатації об'єктів при наявності порушень нормативних актів про охорону праці. Одним із заходів впливу превентивного характеру, який можуть застосувати посадові особи Держгірпромнагляду у разі виявлення під час планової чи позапланової перевірки яких-небудь порушень законодавства про охорону праці, є зупинення експлуатації об'єктів (підприємств, окремих виробництв, цехів, дільниць, робочих місць, будівель, споруд, приміщень, машин, механізмів, оснащення тощо). Важливо розуміти, що такий захід має винятковий характер і повинен застосовуватися лише до об'єктів, продовження експлуатації яких через об'єктивні причини неможливе.

Громадський контроль має здійснюватися керівниками всіх рівнів управління виробництвом [8,с.20]. При створенні безпечних умов праці на підприємстві значну роль відіграє громадський контроль, що здійснюється громадськими інспекторами (представниками профспілок) або уповноваженими особами з питань охорони праці (у разі відсутності профспілки).

Контроль за станом охорони праці на підприємстві або відокремленому підрозділі можна поділити на оперативний (поточний), вибірковий (цільовий), періодичний.

Громадський контроль проводиться в три ступеня, зокрема: на першому ступені контролю стан охорони праці на виробничій дільниці перевіряють начальники виробничої дільниці разом з громадським інспектором профгрупи або уповноваженого найманим працівником особою з питань охорони праці. На другому ступені контролю стан охорони праці перевіряють начальники підрозділу, цеху, служби разом з спеціалістами відповідних служб цеху. На третьому ступені перевіряє комісія, до складу якої входить: керівник підприємства, (голова комісії), керівник служби охорони праці, голова профспілкового комітету, керівник медичної служби (за наявності), працівник пожежної охорони, головні спеціалісти підприємства.

При цьому, трьохступеневий контроль про який мова велася вище, не виключає проведення адміністративного контролю щодо виконання функціональних обов'язків посадових осіб підприємства [8, с.20].

Відомчий контроль за станом охорони праці на підприємствах ПЕК, згідно п.2. Положення про відомчий контроль за станом охорони праці на підприємствах паливно-енергетичного комплексу України (далі – Положення про відомчий контроль), розглядається як функція управління, яка полягає у перевірці стану охорони праці, з метою отримання інформації про виконання та життя своєчасних заходів щодо запобігання аваріям та нещасних випадків [4]. В свою чергу, В.Г.Афанасьєв підкреслює, що «контрольно-наглядова діяльність» як функція управління – це робота із спостереження і перевірки відповідності процесу функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням – законом планом нормам стандартам наказам [1].

Відповідно до п.3. Положення про відомчий контроль, основними завданням відомчого контролю в галузі охорони праці є запобігання нещасних випадків, аварійним ситуаціям на підприємствах, здійснення контролю за станом охорони праці, цільовим та ефективним використанням коштів на заходи з охорони праці, а також вивчення та усунення фактів порушення законодавства з охорони праці [4]. Особливістю громадського контролю в галузі охорони праці в Україні, зокрема, є те, що контроль може здійснюватися громадським інспектором з охорони праці. Зокрема, він здійснює громадський контроль за додержанням законів, інших нормативно-правових

актів з охорони праці, виконанням роботодавцем і уповноваженими ним посадовими особами заходів щодо запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням.

Професійні спілки здійснюють громадський контроль за дотриманням законодавства про охорону праці, створенням безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих та санітарно-побутових умов, забезпеченням працівників спецодягом, спецвзуттям, іншими засобами індивідуального та колективного захисту (ч.2.ст.41 Закону) [7].

Особливістю будь-якого з перелічених видів контролює те, що вини супроводжуються прийняттям конкретного рішення. Наприклад, за результатом перевірки стану охорони праці є оцінка, що визначається відповідно до кожного робочого місяця. При здійсненні державного контролю складаються відповідні акти.

Висновки

З проведеного аналізу правових актів випливає висновок про те, що контроль у сфері охорони праці виступає гарантією реалізації прав громадян на безпечні та не шкідливі умови праці.

Роль контролю у сфері охорони праці полягає у забезпеченні належних умов і безпеки праці на робочих місцях, дотриманні усіма посадовими особами та працівниками вимог законодавства про охорону праці. Він є важливим чинником в системі заходів з оздоровлення умов праці, подальшого зниження травматизму і захворюваності, забезпечує колективну відповідальність за стан охорони праці всіх працівників.

Автором вперше визначено методи та форми здійснення контролю в сфері охорони праці. Так, формою державного контролю у сфері охорони праці є проведення перевірок, а саме: планових та позапланових.

Велику роль відіграє громадський контроль, що здійснюється громадськими інспекторами, представниками профспілки, а якщо така відсутня – уповноваженими особами з питань охорони праці. На практиці громадський контроль ослаблений, хоча закріплений законодавством. Також автор вважає, що державний нагляд за станом охорони праці слід поєднати з громадським контролем.

Аналіз наукових та законодавчих джерел дав зрозуміти, що на існуючий стан законодавчого врегулювання питань методів контролю у сфері охорони праці не можна вважати прийнятним з тим причин, що практично відсутній саме законодавчий рівень врегулювання зазначених питань; по-друге, ступінь процедурної урегульованості методики здійснення зазначеної діяльності носить фрагментарний характер, є неповним і недостатнім, а отже, потребує вдосконалення.

Література

1. Адміністративний контроль та його види [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yurinform.org.ua/yuridicheskie-knigi/administrativne-pravo-ukraini/47-administrativne-pravo-ukraini-v-k-kolpakov/116-administrativnij-kontrol-ta-jogo-vidi.html>
2. Афанасьев В.Г. Человек в управлении обществом / В.Г. Афанасьев – М. Политиздат 1997. – 382с.
3. Ізуїта П. О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : автореф. дис. канд. юрид. Наук : 12.00.05 / П. О. Ізуїта. – Х., 2008. – 17 с.
4. Про відомчий контроль за станом охорони праці на підприємствах ПЕК : наказ Міністерства палива та енергетики України від 07 серпня 2008року №412. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doccatalog/list?currDir=50043>
5. Про Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України : указ Президента України від 06 квітня 2011 року №408/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 10 (18.04.2011). – Ст. 561.
6. Про затвердження Положення про організацію та здійснення державного гірничого нагляду, державного нагляду (контролю) у сфері промислової безпеки та охорони праці в системі Держгірпромнагляду України та уніфікованої форми Акта перевірки суб'єкта господарювання (виробничого об'єкта) : наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 11 серпня 2011року №826. // Офіційний вісник України. – 2012. № 3. – С.60, Ст. 101.
7. Про охорону праці : закон України від 14 жовтня 1992 року //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №49. – Ст.668.
8. Контроль за станом охорони праці на підприємстві у зразках документів // Довідник спеціаліста з охорони праці №4, 2010. С. 17-34.
9. Крупник А. Зарубіжний досвід громадського контролю: уроки для України // А. Крупник. - Громадянське суспільство № 5(7), 2008.
10. Соціологія: короткий енциклопедичний словник /за заг. ред. В. І. Воловича. – К., 1998. – С. 496.
11. Типова інструкція про проведення контролю за дотриманням законодавства про охорону праці в організації : постанова Міністерства та соціального захисту Республіки Білорусь від 26

грудня 2003 року №159 // Національний реєстр правових актів Республіки Білорусь. – 2000. № 23, 2 /146.

ABSTRACTS

POLITOLOGY

Sribna T.V. Trends of development of democratic transformation of the political regimes of Ukraine and Poland in comparative analysis.

The political mode in the period of systemic transformation is undoubtedly one of the main actors on the political scene, as he describes the basic activities of state-government institutions and the process of democratization.

The article tries to make a comparative analysis of the political transformation of post-communist modes of Ukraine and Poland, as well as through the political transformation consider the main features of post neopatrimonialna system (create a class of rent-seeking political entrepreneurs, private use of public administrative resources, the key role of patronage-client relationships in structuring politico-economic process and space real political struggle). The main trends of the political regime in Ukraine.

Keywords: transformation, democracy, political mode, the transformation of the political mode, the post-communist state.

SOCIOLOGY

Kondakov A. Sex with a hollow body: lacunas in discourse about homosexuality in Russia.

In the new Russia, some people experience exclusion from citizenship. This exclusion is based on different claims of identity: lesbians and gay men are among those who are excluded. Though in some states the mechanism of this exclusion is expressive so long as it is inscribed in the law manifestly, in Russia the mechanism is hidden in the field of silence: the articulated field of discourse on homosexuality is full of lacunas. While the most productive speakers are certainly LGBT activists, the most passive ones are the officials. These forces come into discursive play where rights are at stake. The purpose of this paper is to uncover the regulative features which silence entails in the Russian discourse on homosexuality.

The purpose of this paper is to uncover the regulative features of the Russian discourse on homosexuality. In this regard it is necessary to take into account both sides of the story: the one that is articulated together with one that is unsaid. I argue that what is not said and what is silenced matter. By a variety of means the unsaid shapes the articulated discourse on sexuality in Russia. Taking into account the fact that silence is the main 'rhetoric' of the authorities it is possible to suggest that it is used to discipline the subjects of the discourse under discussion. Silence seems to be brought into action when articulated prohibitions can no longer be enforced. In the next section I outline the history of the discourse on homosexuality in Russian law in order to find the point at which silence became a preferable means of authoritative speech.

The production of lacunas in the discourse may not be a result of the officials' intentions, though the result of their workings quite obviously follows the official line of treatment of homosexuality in Russia.

Keywords: homosexuality; Russia; discursive silence; human rights.

Paholok O. The idea of healthy way of life and its transformation into lifestyle orientations and practices in post-soviet conditions.

The diversity of social change post-socialist societies has proven to be dramatic. The whole world underwent crucial alterations during past 20 years, with countries presenting the post-soviet camp showing, probably, most propitious ground for social change. Social, economic, political systems gained their unprecedented forms, being accompanied with deep changes of individual's mental dispositions and attitudes.

The notion of healthy way of living is discussed as a basic framework ideology proposed by the modern discourse with respect to body practices management. Meanwhile, health-oriented lifestyle is seen as a practical logic derived out it. The author shows that the interconnection of logical practice and the practice of logic should be amplified with the notion of physicality as far as the body is immediate battlefield of all ideas and their practical embodiment.

We have seen that post-socialistic societies became premises of impetuous social changes leading to necessity for finding understanding for basic elements of human behavior, including human behavior towards health. We have seen that in conditions of discounted socialistic ideology (and health promotion impetus as its part) the new logic of practice emerged, presented by modern healthy way of life ideology embodied both in politics and economy.

The article aims to show that health-oriented lifestyle concept in its vision (ideal) form is quite far from being a practical guide for daily human behaviour. Human beings are not ready to fight all their affections although they know much and sometimes they feel they can do much.

Key words: healthy way of life ideology, logic of practice, practical logic, health-oriented lifestyle.

Shabanova Alieva V. (Özkan V.). The effects and appearances of namecide process from socialist to post-socialist Bulgaria.

The namecide concept defines a political violence that carried out on more than 1,000,000 members of national Turkish minority in recent socialist past of Bulgaria. Within the scope of namecide each member of national Turkish minority was forcefully given Bulgarian/Slav names instead of their Turkish names. In the study the namecide is taken as a process that its influence today continues wherever victims of namecide live: in post-socialist Bulgaria, Turkey, and another countries also including many European countries. The aim of study is to examine some effects and appearances of namecide process in socialist and post-socialist Bulgaria. Used techniques to collect data are largely oral history interviews and partially observation. The study is mainly based on empirical data of the nature of primary sources which collected with the oral history interviews from 20 witnesses in Bursa-Turkey during March 2010. 20 witnesses as each one informant are both victims of namecide in the context of ethnic genocide, ethnic discrimination, and ethnic cleansing and camp survivors (Belene Concentration Camp, Belene Isolation Camp, and Bobovdol Concentration Camp operating in Bulgaria between 1985 and 1987). After describing the techniques of collecting data and how analysed the data, firstly; the study defines the concept of namecide as a new concept in social sciences, proposed by the writer of this study. Secondly; the namecide process is expressed in context of ethnic genocide (1984-89) in socialist Bulgaria. During the debate on crimes of communist regimes at the Parliamentary Assembly of Council of Europe's January 2006 part-session, Head of Bulgarian Parliamentary delegation called as "ethnic genocide" the political violence committed on Turks between 1984 and 1989. In that years ethnic genocide on national Turkish minority was conducted by socialist political authority with the official thesis known as "revival process (възродителният процес)". Thirdly; the namecide process is expressed in context of ethnic discrimination existed nearly all during socialist period of Bulgaria, but the most intensively in 1980s. Furthermore ethnic discrimination on national Turkish minority's members still continues in post-socialist Bulgaria. Fourthly; the namecide process is described in the context of ethnic cleansing committed in socialist Bulgaria during the summer of 1989. Within the scope of ethnic cleansing, almost 400,000 Turks were expelled from Bulgaria to Turkey. In January 2012 Bulgarian Parliamentary have called that expelling as "ethnic cleansing". Fifthly; the study examines how today the namecide fact in recent socialist past of Bulgaria effects and appears in everyday life of national Turkish minority's members. The paper seeks to discover common patterns among the oral history narratives told by witness-informants who experienced namecide, ethnic genocide, ethnic discrimination, and ethnic cleansing under communism in Bulgaria, today living in Turkey, and have many experiences, related with the effects and appearances of namecide fact, in post-socialist Bulgaria. In conclusion the study discusses the actual developments on condemnation of the crimes of Bulgarian communism which related with namecide and the common patterns of conceptualisation on namecide, ethnic genocide, ethnic discrimination, and ethnic cleansing by victims, scholars, human rights organizations, and post-socialist Bulgarian political authorities.

Keywords: Bulgarian Political Authority, National Turkish Minority, Namecide, Ethnic Genocide, Ethnic Discrimination, Ethnic Cleansing, Nameanomie.

SOCIAL WORK

Kharkhan G. D. Orphan's moral orientations.

The problem of the moral orientations of children deprived of parent's care is examined in the article. Orphans are part of the modern society. They should master common all mankind values in order to be successfully integrated into the society. The moral orientations influence on the way of orphan's life.

Different definitions of "moral orientations" given by scientists is shortly analyzed by author.

Basic for the article is the definition of "moral orientations" that was offered by N. Chutova.

She understands it as "consciously-motivated self-identified person's choice of the system of the recognized (or unrecognized) by society and prior for the person society's values, standards, options, and also rational models of behavior in really existent (or changeable constantly) social reality. That allow on the base of its own experience to model and realize certain behaviour actions for the achievement of tactic and strategic personal goals" [9, 9].

It is needed to be mentioned that moral orientations are formed gradually during lifespan and the most influence on this process is made by family and personally referent groups.

The analysis of sociological researches allows to mark that among the orphan's moral orientations the most meaningful are family and happy family life, study and education, achievement of a professional career and material prosperity, health. The special value for orphans acquires orientation on creation of their own family and birth of mainly two children. This data received regardless the forms of trusteeship they were brought up. We should notice that children who were grown up in the family forms of trusteeship are better prepared to independent life comparing to kids from orphan's institutions. But all of

them have an optimistic look in the future. The three of the most desirable dreams of orphans are follow: to have an own accommodation, to create good family, to find good job.

Keywords: moral orientations, orphans, children deprived paternal guardianship.

LAW

Golosnichenko I.P. The Legal regulation of providing administrative services requires a systematic approach.

In the article the system of legal regulation of the providing of administrative services and its relationship with the order of resolving of individual administrative affairs in the executive bodies and local authorities are studied. The conclusion about the need of regulation in some legislative acts of material and procedural relations of the legal institution of administrative services is made.

The Law of Ukraine "About the administrative services" includes an exact determination of the term "administrative service", introduces the notion of the administrative charge as a unique payment for the receiving of the service, forbids the delegation of the providing of the administrative services and foresees the governmental authorities with the right of providing only administrative services, as well as foresees the creation of the centers of providing of the administrative services with the aim of creating the comfortable and cheap opportunities of communication between people and the government and possibilities of giving up the documents and providing the administrative services in the electronic form. At the same time the realization of this law needs the legal guaranteeing of the procedures of the providing of the administrative services that have to be determines in the Administrative and Procedural Code of Ukraine accepted by the law creators.

Zolotarova N.I. The concept of administrative law enforcement methods in the environmental safety and its variety.

The concept of methods of administrative law enforcement in environmental safety and variety. Delineated the ways and means of such activity, the variability of use persuasion and coercion.

In the methods of administrative law enforcement in environmental security refers to methods, techniques of influencing the behavior of citizens, as well as the activities of enterprises and organizations in case of deviation from the norms of the law in this area, as well as resistance to the destructive forces of nature and consequences of natural disasters.

Considering the methods of administrative law enforcement activities on the environment, it should be noted that the operating conditions of these bodies remain conviction and compulsion. But to implement any function of this activity is the ratio of variance persuasion and compulsion. In the array of administrative law enforcement external compulsion prevails, although the belief is the preferred method, because in does not use coercive law enforcement must always give priority to the use of persuasion. This ratio methods stems from the democratic nature of our country, its compliance goals and objectives of the interests of man and citizen, with priority educational role beliefs.

However, the administrative law enforcement in environmental safety beliefs and coercion are expressed in different ways, giving rise to the allocation of more specific types of methods that activity. Thus, the nature of the control action isolated organizational methods (coordination, negotiation, coaching, etc.), Psychological methods (psychological motivation, motivation, authority, etc.), Administrative and economic methods. All methods must comply with the current legislation in content, dedication and organizational form. In our law enforcement the most important are the administrative methods.

Key words: method of administrative activity, the field of environmental safety, persuasion, coercion, nature.

Kostenko I.V. Bologna native traditions in Old Ukrainian universities.

Bologna process (launched, oddly enough, in Sorbonne at the General meeting of ministers of Great Britain, Germany, France and Italy, May 25, 1998) which has been already actively spreading on territories of the states of Western, Central and Eastern Europe for ten years will postulate the necessity of perspective genesis of the general European higher education system in the integrative context. The main idea of Bologna documents is convertibility of higher education diplomas of different levels, as well as academic degrees and academic titles. In opinion of the project's authors, such convertibility must be achieved due to the certain system of education (before- and postgraduate), whose unity will be provided by the ECTS credit-module mechanism and will facilitate the mobility of education, production and research programs. It is foreseen that this, in its turn, must promote quality of the European education, overcome obstacles, caused by the state separation (studies, employment, experience involvement, a proper wage, pension, etc.), it should perfect old vision of the European education and spur to new methodological, methodical, scientifically research horizons (Bologna, General statement of the European ministers of education, June 18-19, 1999). Later on, in Salamanca representatives of more than three hundred of European higher educational establishments declared that «higher education must be

accountable to society», and it is necessary to develop and ground it «on the basis of scientific researches» (Salamanca, Conference of the European higher educational establishments and educational organizations, March 29-30, 2001).

Ukraine entered the Bologna club in 2005. The reasons of it were aspiring to the European integration, tendency of isolation from the soviet, quite often negative, inheritance, desire of internal consolidation on new principles, as well as certain political, economic, social, cultural, ethnic and historical factors.

Historical traditions of dynamics of the system of scientific degrees in Ukraine and correspond questions of terminology for a designation of concepts of attestative activity as institute of award of scientific degrees and assignment of academic statuses was consider.

Yasyuk E. On the question of state funding of local government at the level of the commune in Poland.

The aim of this paper is to present regulations of municipalities budgets in Poland, with comprehensive procedure of passing the budget.

It is presented issue of participation of self-government units in public incomes. The Constitution of the Republic of Poland (Article 167 paragraph 1) requires the appropriate participation, related to range of duties delegated by the state administration. This article discusses relation between amount of funds which the primary local self-government unit receive and range of mandated duties. This problems are significant for considering financial independence of each municipality, being the result of setting up the constitutional rule of self-government independence and other legal regulations defined in The Constitution of the Republic of Poland and European Charter of Local Self-Government. It must be said, that The Constitutional Tribunal of the Republic of Poland in one of the judgments emphasized, that financial independence of self-government units is one of the constitutional features of self-government subjectivity.

Description of passing a municipality budget procedure includes detailed presentation of resolution initiative in scope of drawing up the budget resolution, a makeshift budget resolution and a resolution changing the budget resolution. Only a governing body of a self-government unit has the right to the initiative, however in case of municipalities it is confusing, since municipalities governing body is individual, not collegial. Authorities mentioned in Article 233 of Poland Act on Public Finance are the property of mayor (*wójt* in rural municipalities and small towns, *burmistrz* in medium-sized towns and *prezydent* in cities), as the municipality governing body.

In this article it is discussed legal significance of regional clearing houses opinion and the procedure of expressing the opinion.

Description of further part of passing a municipality budget procedure points at legal regulations which set up the time-frames of passing the budget. It shows the consequences of exceeding the limits of time and importance of regional clearing houses in such a situation.

Filipenko T.V., Filatov V.V. Legal regulation of collection companies activity: Ukrainian and European experience.

The article describes the main aspects of the collection companies in Ukraine, as well as shortcomings of the national legislation in this field. Separately studied the European experience of formation and development collection business.

Special attention was paid to the implementation of comparative analysis of the legislation of Ukraine in the sphere of collection business with the appropriate legal regulation of individual EU countries, namely Germany. The authors have formulated a number of proposals for improving the legislation of Ukraine on collection activities and identify specific ways to eliminate inconsistency of domestic and European legislation in the field of financial services.

Key words: collection companies, collection business, financial services.

Trut D.V. The objection to creditor's demands in passive joint and several liability.

It is known that one of the types of civil obligations with multiplicity of persons is joint and several obligations. This multiplicity of persons may form on the side of the debtor (passive multiplicity) and also on the side of creditor (active multiplicity). Though, passive joint and several obligations is an advantage to the creditor - it does not mean possession of unlimited rights by the creditor.

Thus, in the article was considered the types of objections that the debtors (debtor) entitled to take against the creditor's claims in passive joint and several obligations. Under the objection should understand the real and legal remedies which the debtors (debtor) are entitled to use.

There was analyzed the essence of common objections, objections mainly personal, personal objections. Resolved issue of subjective side of debtor authorized to take certain objections. In the same time, under the general objections should be understood those objections which can be taken in full to the creditor's claim by any joint and several debtor.

Mainly personal objection can be taken only by the debtor to whom it is related and other debtors - only in part. Objections exclusively personal can be taken only by the debtor to whom it is related.

There was considered the examples of all kinds of objections that can be taken by joint and several debtors (debtor) against the claim of the creditor. Analyzed the procedure and consequences of making any objection by the joint and several debtors against creditor's claim.

There was made the recommendations for improving the regulation of taking the objections to creditor's claims in passive joint and several obligations.

Sharaburyna O.O. The problems of personal data legal protection as information with limited access.

At the present period in connection with the development of means of collecting, processing, storage, transmission of information, during global offensive so-called virtual space, when increasing the possibility of unauthorized access to information about the person, the problem of protecting confidential information about an individual - personal data - becomes relevant.

The aim of the article is to explore the regulation of relations connected with the data, containing confidential information about person (personal data), searching of the ways to legal protect such information.

In the article some current issues of legal protection of confidential information about person has been analyzed, and content of such information, the legal basis for the collection, storage, use and dissemination of such information has been defined. Within these issues also has been considered the concept of information about personal and family life of the person as confidential information about the person.

A comparative analysis of legal regulation in the sphere of personal data protection in the European legislation has been conducted, and based on this the ways of application some of international legal standards of personal data protection in Ukraine has been proposed.

We consider, in particular, the expediency of developing legal mechanisms of protection of the minor's rights, who have committed crimes or offenses, to confidential information in the national legislation has been considered. The ways of improving the relevant legal regulations are proposed.

Rysak L. Comparative analysis of trademarks regulation due to Ukrainian and Russian legislation: searching for advantages and alternatives.

Russia and Ukraine have a long and ambiguous history of relationship, including having unified legal system for almost 300 years. Obviously this fact has an appreciable influence on today's legal system of both states: they are similar enough. This statement is also true for trademark legal regulation.

However, there is a definite difference between Russian and Ukrainian acts, which regulate trade marks registration and turnover. In general, these differences can be attributed to different concepts of right to intellectual property, to the distinction of international commitments, to historical tradition. The main goal of this article was to find out mentioned differences and to analyze, which way of regulation, chosen by state legislator, consider more sufficient and successful.

To our mind, the most interesting experience of Russian lawmaker, which is definitely worth attention, is codification process in the intellectual property sphere. This process has resulted to fourth chapter of the RF Civil Code, which regulates relationships connected with the rights to trademarks, in particular. Such kind of legal systematization can help to avoid legal collisions, standards competition, lack of regulation and other objectionable legal phenomenon.

Also Ukrainian legislation can be improved by specification of regulative standards in mentioned sphere, as it is inherent in Russian laws. This measure would be useful because of partial regulation of definite questions, e.g. connected with ways of trademark owner's right protection or sanctions for its violation.

Enhancement process of Ukrainian legal system in general and trade mark law in particular is an essential target of the national scientists and lawgiver. Intense development in this area will lead to proper performance and protection of rights and closer integration to the international community.

Zviagina I. N. Codification of civil law of European Union: legal comparative and historical research.

Legal comparative and historic research of problems and pitfalls of codification of civil law of European Union devotes special attention to respective legal rules and codification experience of France, Germany, England, Scotland, the European Union, EU neighbouring countries, namely Ukraine and the Russian Federation.

The author therefore begins with general observations on history of civil law codification in Europe. Particular focus is made on early European codes of France, Belgium, the Netherlands, Italy and Germany. The codification could not have begun without politics. The early European codes were often part of reconstruction of the state, revolution or unifications. European codes, and the codes of other jurisdictions

strongly influenced by them, follow the classical division of private law into the three areas of persons, things and actions.

This article also studies development of civil law of modern European Union, examines drafts of codified acts of EU civil law. Contract law has become a central plank of policy in building the single market and promoting economic growth in Europe. Owing to the financial support of the European Commission academic groups published a Draft Common Frame of Reference (DCFR).

On 11 October 2011 the European Commission published a proposal for a Common European Sales Law Regulation. The Common European Sales Law is optional. It would apply on a voluntary basis, upon an express agreement of the parties to a cross-border contract. The proposal stipulates a comprehensive set of uniform contract law rules.

The article argues for the careful consideration of European experience of codification of civil law by the Ukrainian researchers, proactive participation in statutory modernisation of civil law, preparation of relevant proposals with due regard to development of EU civil law.

Yatsychyn R.V. Current trends of international legal support of the atmospheric environmental safety.

The article deal with research of the most pressing areas of human development strategies in order to self-preservation and harmonious survival of world biodiversity, which is caused by a new impetus as a result of global scale environmental disaster in Japanese nuclear power plant in 2011.

In article author analyzes the current state of environmental safety of the air on international level. In study author solves several problems: defines and groups a number of problems, which affect to environmental safety of the air at the present stage, investigates the possible prospects of it maintaining by international community.

Special attention is given to the review and analysis of international legal cooperation in the direction of improving the ecological state of the air in the world. All processes and activities, directed by the world community to achieve this goal, the author classified into two broad groups: international regulatory proceedings, international institutional and legislative mechanisms to maintain and ensure the environmental safety of air.

In the thesis was developed, based on the arguments concerning the lack of comprehensive international legal mechanisms aimed of environmental protection, which is reflected in the environmental safety of the air, suggested the development of the legal acts of a planetary scale in environmental and legal relations – Convention about Protection of Atmospheric Air, suggested the possible structure, rules, principles, mechanisms of realization, proposed by the ideas and principles which can be used to develop a new project, made a conclusions about the state of international legal regulation of environmental safety of air, described these suggestions and ways to improve.

Boyko R.V. Control in the field of labour protection.

In 2012 enacted a new regulation on the organization and implementation of state mining supervision, government supervision management in the field of industrial safety and health in the State Committee of Ukraine and uniform inspection report object (production facility).The author, along with control explores definitions surveillance, social control.

Control is an important factor in ensuring compliance with health and safety work, further reducing injuries and illness.

Subject control in health, scientists have studied the following: O.V. Baklanov, V.M. Garashchuk, O.P. Izuyita, A. Krupnik among Russian scientists: S.F. Vaslychev, M.I. Gubenko et al.

Analysis of national legislation governing the management. Thus, the law defines the authority empowered to exercise state supervision and control of safety and compliance. By law the State Mining Supervision and Industrial Safety of Ukraine exercises state supervision and control of the activities associated with high risk, performs in a certain order state supervision (control) compliance with health and safety legislation

It occupies an important place, and public control, which unfortunately today is inefficient. Public control of the law to bear unions for compliance with occupational safety legislation, ensuring safe working conditions, adequate production and sanitation, provision of clothing.

According to the Department's website, public oversight and public control should be carried out properly. To prevent accidents and occupational diseases in the death of enterprises, companies and public sector organizations should seek foreign specialists, employers exploit their local practices and to follow the laws on labor protection. The level of security depends not only on production, but also the lives of the workers.
